

5 – 6 ოქტომბერი

5 – 6 OCTOBER

BATUMI

სიმახტვის გამოვლენა
დიდი ტერორის მასობრივი
სამახხეები (1937-1938)
საქართველოში / ქ. ბათუმში

საერთაშორისო
კონფერენცია

INTERNATIONAL
CONFERENCE

BATUMI

*Uncovering the Truth
Mass Graves of the Great Terror
(1937–1938) in Batumi/Georgia*

2023

საერთაშორისო კონფერენცია

**სიმართლის გამოვლენა:
დიდი ტერორის მასობრივი სამარხები (1937-1938)
საქართველოში, ქ. ბათუმში**

INTERNATIONAL CONFERENCE

**UNCOVERING THE TRUTH:
MASS GRAVES OF THE GREAT TERROR (1937-1938)
IN BATUMI, GEORGIA**

კონფერენცია გაიმართა და კრებული გამოქვეყნდა ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტის (IDFI) მიერ, იულიუმ მიეროშევსკის დიალოგის ცენტრის ფინანსური მხარდაჭერით, პროექტის - “კონფერენციის, „სიმართლის გამოვლენა: დიდი ტერორის მასობრივი სამარხები (1937-1938) საქართველოში, ქ. ბათუმში“ ორგანიზება”, ფარგლებში. დოკუმენტში გამოთქმული აზრები ეკუთვნით ავტორებს და შესაძლოა არ ასახავდეს იულიუმ მიეროშევსკის დიალოგის ცენტრის პოზიციას. შესაბამისად, ორგანიზაცია მოხსენების შინაარსზე პასუხისმგებელი არ არის.

The conference was organized and Thesis published by the Institute for Development of Freedom of Information (IDFI) with financial support by the Juliusz Mieroszewski Centre for Dialogue within the framework of the project “Providing the International Conference – “Uncovering the Truth: Mass Graves of the Great Terror (1937-1938) in Batumi, Georgia”. The opinions expressed in this document belong to the authors, and may not reflect the positions of Juliusz Mieroszewski Centre for Dialogue. Therefore, this organization is not responsible for the content of this report.

რედაქტორები: ანტონ ვაჭარაძე, ეკა კალანდაძე

მთარგმნელები: ნოდარი ქირია, სანდრო როჩიკაშვილი

დიზაინერი: მარიამ პატიაშვილი

Editors: Anton Vatcharadze, Eka Kalandadze

Translators: Nodari Kiria, Sandro Rochikashvili

Designer: Mariam Patiashvili

IDFI

Institute for Development
of Freedom of Information

TABLE OF CONTENTS

წინასიტყვაობა	9
Foreword.....	10
თეზისები.....	11
როგორ ვისაუბროთ საბჭოთა რეპრესიებზე?	12
იან ხაჩინსკი, “საეხთაშოხისო მემოხიადის” თავმჯდომაჲე	
საქართველოს სსრ-ის შინსახკომის განსაკუთრებული სამეული	
(1937-1938)	18
გიოხგი მამუდია, სოციაღუხ მეცნიეჲებათა უმაღღესი კვღევების სკოღა,	
საფხანღეთი	
მიმღებღობასა და რეპრესიას შორის: საბჭოთა აჭარა 1920-1930-იან	
წღებში.....	23
ჰახისონ კინგი, ღოქღოხოობის კანღიღატი (კაღიფოხინიის ბეჲკღის	
უნივეჲსიღეტი)	
პანელი 1: ბათუმის მასობრივი სამარხები: არქეოლოგიური და ანთროპოლოგიური	
კვღევები	
2017-2022 წღებში აჭარაში დიდი ტერორის მასობრივ სამარხებზე	
ჩატარებული სამუშაოები.....	29
მამა იღია ხინიკაძე, ბათუმისა და დაბეთის ეპაჲქია, საქაჲთვეღო	
ბათუმთან ახღოს, მე-6 საერთო სამარხში აღმოჩენილი დიდი ტერორის	
(1937-1938) მსხვერპღთა ნეშტების სასამართლო-სამედიცინო გამოკვღევის	
შეღეგები.....	34
ღუკაშ შღეშკოვსკი, აგაღა ტანჰოიბეჲი - ვხოცღავის სამედიცინო	
უნივეჲსიღეტი, პოღონეთი	
ყოფილი საბჭოთა კავშირის ხეღვაჩაურის მე-3 სამხედრო ბაზიდან მე-6	
სამარხის ექსჰუმაცია ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით.....	39
ანჰედიკა სღოღკა, ეხოვნუღი მეხსიეჲების ინსტიღუტი (IPN), პოღონეთი	
არქეოლოგიური მოხსენება 2022 წღის 24 იანვრიდან 8 თებერვღამღე,	
საქართველოში, ბათუმში, ხეღვაჩაურის მე-3 სამხედრო ბაზის ტერიტორიაზე	
ჩატარებული ექსჰუმაციისა და ძიების შესახებ.....	42
გომაშ ბოჲკოვსკი, ეხოვნუღი მეხსიეჲების ინსტიღუტი (IPN), პოღონეთი	

პანელი 2: საბჭოთა ტერორის მსხვერპლები - დოკუმენტირების პრობლემები
მოგვითხრობს თუ არა სტალინური დოკუმენტები სიმართლეს?
რეპრესიების მსხვერპლთა სახელობითი დოკუმენტირების პრობლემები....45
სეხგეი პხედოვსკი, "საეხთაშოხისო მემოხიადი"
**საბჭოთა სახელმწიფო ტერორის მსხვერპლები მოლდოვაში: საარქივო და
 ზეპირი წყაროები, ინტერპრეტაციები და გამონკვევები.....51**
იგოხ კაშუ - ახქივების ეხოვნუდი სააგენტო, მოდლოვის ხესპუბლიკა
**„ვუნოდოთ სახელი, რათა ზუსტად დავთვალოთ...“ პოლონეთში საბჭოთა
 რეპრესიების მსხვერპლთა სახელობითი დოკუმენტირება 57**
მაცეი ვიხვა, მიეხოშევსკის ცენტხი, პოლონეთი
**დიდ ტერორზე საარქივო წყაროები აჭარაში: მთლიანი სურათის
 რეკონსტრუქციის გამონკვევები 59**
*ანტონ ვაჭახაძე, ინფოხმაციის თავისუფლების განვითახების ინსტიტუტი
 (IDFI), საქახთვედო*

პანელი 3: მუზეუმების როლი საბჭოთა პოლიტიკური რეპრესიების ხსოვნაში
**ციმბირის მეხსიერების მუზეუმი – ავთენტური ემოციების
 ადგილსამყოფელი.....65**
ვოიცეხ სდეჟინსკი - ციმბირის მეხსიერების მუზეუმი, პოლონეთი
**მოლდოვაში დიდი ტერორის (1937-1938) ისტორიისა და ხსოვნის მუზეუმად
 გარდაქმნა (“მუზეიფიკაცია”) 70**
*დუდმიდა დ. კოჟოკაჟუ - მოდლოვის ისტორიის ეხოვნუდი მუზეუმი,
 მოდლოვის ხესპუბლიკა*

პანელი 4: როგორ წავახალისოთ ცოდნა და როგორ გავიგოთ მეტი საბჭოთა
 რეპრესიების შესახებ
**Gulag.cz: ახალი ტექნოლოგიები, როგორც საბჭოთა რეპრესიების შესახებ
 ცოდნის ამალლების ინსტრუმენტი.....74**
*შტეფან ჩეხნოუშეკი, ასოციაცია Gulag.cz, “საეხთაშოხისო მემოხიადი”,
 ჩეხეთი*

როგორ და ვისთან ვისაუბროთ პოლიტიკურ რეპრესიებზე?	
მუზეუმის Perm-36-ის საგანმანათლებლო პრაქტიკა.....	77
<i>იურია ბადაბანოვა, ვიქტორ შმიხოვი, ტატიანა კუხსინა - ვიხტუადუხი მუზეუმი Perm-36, ყაზახეთი</i>	
KARTA-ს მეთოდი, სოციალური მოძრაობა საბჭოთა დანაშაულების დოკუმენტირებისთვის.....	84
<i>იუსტინა ავცი, ცენტი KARTA, პოდონეთი</i>	
დეკომუნიზაცია, დეკოლონიზაცია, დემიპერიალიზაცია და დეიდოლოგიზაცია.	
4D პოლიტიკა: ოკუპირებული ბელარუსის შემთხვევა.....	88
<i>ადინა კოუშიკი, ბედახუსის გაეხთიანებუდი გახდამავადი კაბინეტი, პოდონეთი</i>	
მსხვერპლთა გახსენების გზით საბჭოთა რეპრესიების შესახებ ცოდნის პოპულარიზაცია. გერმანულ პროექტ “უკანასკნელი მისამართის” მაგალითი.....	92
<i>მედანი ჰუსინგეხი, ჰედმუგ შმიდტის უნივერსიტეტი, ჰამბუხგი, გეხმანია</i>	

TABLE OF CONTENTS

Theses	96
How to Talk about Soviet Repressions?	97
<i>Yan Rachinsky, Chairman of the International Memorial</i>	
Special Troika of the NKVD of the Georgian SSR (1937-1938)	102
<i>Giorgi Mamulia - The School for Advanced Studies in the Social Sciences, France</i>	
Between Toleration and Repression: Soviet Adjara in the 1920s-30s	106
<i>Harrison King, Ph.D. Candidate (UC Berkeley)</i>	
Panel 1: Batumi Mass Graves - Archaeological and Anthropological Studies	
The work carried out on the mass graves of the Great Terror in Adjara in 2017-2022	112
<i>Father Ilia Khinikadze - Eparchy of Batumi and Lazeti, Georgia</i>	
Results of the Forensic Medical Study of the Remains of Victims of the Great Terror (1937-38) Found in Mass Grave No. 6 near Batumi	116
<i>Łukasz Szleszkowski, Agata Thannhäuser - Institute of Forensic Medicine, Wrocław Medical University, Poland</i>	
Exhumation of grave no. 6 from the site of the former Soviet military base No. 3 in Khelvachauri from the anthropological perspective	121
<i>Angelika Słodka - Institute of National Remembrance (IPN), Poland</i>	
Archaeological Report on the Exhumation and Search Work Carried Out at the Military Base No. 3 in Batumi, Khelvachauri, Georgia on January 24 - February 8, 2022	124
<i>Tomasz Borkowski - Institute of National Remembrance (IPN), Poland</i>	
Panel 2: Victims of Soviet Terror - Documentation Problems	
Do Stalin's Documents Tell the Truth? Problems of Documenting the Names of Victims of Repression	127
<i>Sergei Prudovsky - International Memorial</i>	
The Victims of Soviet State Terror in Moldova: Archival and Oral Sources, Interpretations and Challenges	133
<i>Igor Casu - National Agency of Archives, Moldova</i>	

“To Count Exactly, Call by the First Name...” – Attempts to Document the Victims of Soviet Repression in Poland by Name.....	138
<i>Maciej Wyrwa - Mieroszewski Centre, Poland</i>	
Archival Sources of the Great Terror in Adjara: Challenges in Reconstructing the Complete Picture.....	140
<i>Anton Vatcharadze, Institute for Development of Freedom of Information (IDFI), Georgia</i>	

Panel 3: The Role of Museums in Commemorating Soviet Political Repressions

Sybir Memorial Museum – the Place of Authentic Emotions.....	146
<i>Wojciech Śleszyński, Sybir Memorial Museum, Poland</i>	
Museification of History and Memory of the Great Terror (1937-1938) in the Republic of Moldova.....	151
<i>Ludmila D. Cojocar, National Museum of History of Moldova, Republic of Moldova</i>	

Panel 4: How to Popularise Knowledge and How to Learn About Soviet Repressions

Gulag.cz: New Technologies as a Tool for Education and Enlightenment on the Topic of Soviet Repression.....	154
<i>Stepan Cernousek, Gulag.cz Association, International Memorial, Czech Republic</i>	
How and With Whom to Talk About Political Repression? Educational Practices of the Perm-36 Museum.....	157
<i>Yulia Balabanova, Viktor Shmyrov, Tatiana Kursina, Perm-36 Virtual Museum project, Kazakhstan</i>	
The KARTA Method - a Social Movement for Documenting Soviet Crimes.....	163
<i>Justyna Avci, KARTA Centre, Poland</i>	
Decommunization, Decolonisation, Deimperialization, and Deideologization. 4D Politics: the Case of Occupied Belarus.....	167
<i>Alina Koushyk, United Transitional Cabinet of Belarus, Poland</i>	
Popularising Knowledge About Soviet Repressions Through Remembering Their Victims. The Example of the "Last Address" Project in Germany.....	171
<i>Melanie Hussinger, Helmut-Schmidt-Universität Hamburg, Germany</i>	

წინასიტყვაობა

2023 წლის 5-6 ოქტომბერს, ბათუმში, ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტმა (IDFI), იულიუმ მიეროშევსკის დიალოგის ცენტრის (Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego) ფინანსური მხარდაჭერით, გამართა საერთაშორისო კონფერენცია - “სიმართლის გამოვლენა: დიდი ტერორის (1937-1938) მასობრივი სამარხები ბათუმში, საქართველოში”.

კონფერენცია ეხებოდა 2019 წელს ბათუმთან ახლოს, ხელვაჩაურში აღმოჩენილ მასობრივ სამარხებს, რამაც ბათუმი და, ზოგადად, აჭარა, რეპრესირებულთა საკითხის შესწავლის კუთხით საქართველოში უმნიშვნელოვანეს რეგიონად აქცია. 2022 წელს IDFI-ის, პოლონელი ექსპერტებისა და ბათუმისა და ლაზეთის ეპარქიის ერთობლივი ძალისხმევით, მე-6 სამარხის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური სამუშაოების ჩატარება, ნეშტების ექსპუმაცია და ანთროპოლოგიური კვლევა გახდა შესაძლებელი - ამ პროცესში მონაწილე არქეოლოგებმა და ანთროპოლოგებმა კონფერენციაზე შესაბამისი სამეცნიერო ანგარიშები წარმოადგინეს. ქართულ საზოგადოებაში დღემდე არსებობს იდეოლოგიური დაპირისპირება კომუნისტური წარსულის მიმართ პოზიტიურად განწყობილ ადამიანებსა და იმ მოქალაქეებს შორის, რომლებიც ამ პერიოდს უარყოფითად აღიქვამენ. კონფერენციის ერთ-ერთი მიზანი სწორედ ამ საკითხის განხილვა, ამ კუთხით ცნობიერების ამაღლება და საზოგადოებისათვის კომუნიზმისა და სტალინიზმის რეალური, ტოტალიტარული სახის ჩვენება იყო.

კონფერენციის მონაწილეთა შორის იყვნენ აკადემიური წრის გამორჩეული წევრები და დარგის ექსპერტები საქართველოდან, პოლონეთიდან, მოლდოვიდან, ჩეხეთიდან, ყაზახეთიდან და გერმანიიდან. მონაწილეთა შორის იყო მშვიდობის დარგში ნობელის პრემიის 2022 წლის ლაურეატი ორგანიზაციის, საზოგადოება “საერთაშორისო მემორიალის” თავმჯდომარე, იან რაჩინსკი, რომელმაც საბჭოთა რეპრესიების კვლევის სირთულესა და მნიშვნელობაზე ისაუბრა.

გარდა მასობრივი სამარხების თემისა, კონფერენცია ტოტალიტარული წარსულის მქონე ქვეყნების მეხსიერების პოლიტიკასა და, ამ კუთხით, არქივების მნიშვნელობას შეეხებოდა. ორი დღის განმავლობაში მონაწილეებმა სხვადასხვა ქვეყანაში ამ მიმართულებით არსებულ პრაქტიკებზე, გამოცდილებაზე, პრობლემებსა და გამოწვევებზე ისაუბრეს.

კონფერენციასა და მისი მონაწილეების მიერ განხილული თემების შესახებ უფრო დეტალური ინფორმაციის მისაღებად, IDFI აქვეყნებს მომხსენებელთა მიერ მოწოდებული თეზისების კრებულს.

Foreword

On October 5-6, 2023, in Batumi, the Institute for Development of Freedom of Information (IDFI), with the financial support of the Juliusz Mieroszewski Centre for Dialogue (Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego), held an international conference "Uncovering the Truth: Mass Graves of the Great Terror (1937-1938) in Batumi, Georgia".

The conference was about the mass graves discovered in Khelvachauri, near Batumi in 2019, which made Batumi and, in general, Adjara, the most important region in Georgia in terms of studying the issue of repressed people. In 2022, with the joint efforts of IDFI, Polish experts and the Eparchy of Batumi and Lazeti, it became possible to conduct excavations in the territory of the 6th grave and discover the remains there - archaeologists and anthropologists participating in this process presented relevant scientific reports at the conference. In Georgian society, there is still an ideological conflict between people who have a positive attitude towards the communist past and those citizens who perceive this period negatively. One of the goals of the conference was to discuss this issue, raise awareness in this regard and show the real, totalitarian face of communism and Stalinism to the public.

Among the participants of the conference were distinguished members of the academic circle and experts in the field from Georgia, Poland, Republic of Moldova, Czech Republic, Kazakhstan and Germany. Among the participants was Yan Rachinsky, the chairman of the 2022 Nobel Peace Prize Laureate society International Memorial, who spoke about the complexity and importance of researching Soviet repressions.

In addition to the topic of mass graves, the conference focused on the politics of memory in countries with a totalitarian past and underscored the importance of archives in this context. Over two days, participants engaged in discussions about the practices, experiences, problems, and challenges related to these themes in various countries.

For more detailed information about the conference and the topics covered by the participants, IDFI publishes a collection of the brief theses submitted by the presenters.

თავისებობა

როგორ ვისაუბროთ საბჭოთა რეპრესიებზე?

იან ხაჩინსკი

“საეხთაშოხისო მემოხიადის” თავმჯდომარე

(1) ერთი სიტყვით, ეს რთულია. რთულია რამდენიმე მიზეზის გამო.

პირველ რიგში, ეს ყველაფერი დიდი ხნის წინ იყო. სტალინის სიკვდილიდან უკვე 70 წელია გასული - ეს არა მხოლოდ ახალგაზრდა ადამიანების, არამედ მათი მშობლების ცხოვრებისეულ გამოცდილებაააც სცდება. საბჭოთა მმართველობა 30 წლის წინ დასრულდა, რაც ასევე დიდი დროა. ასეთი შორეული მოვლენები საზოგადოების ყურადღების ცენტრში იშვიათად ხვდება. და აი, ყველასათვის გასაოცრად, ორივე, სტალინისტები და ანტისტალინისტები, ერთსა და იმავეს ამბობენ: „რატომ იშვერთ ყველანი თითს სტალინისკენ, უკვე ძალიან დიდი დრო გავიდა, ეძიეთ დამნაშავეები უფრო ახლოს“. ამის შემდეგ შეუსაბამობას ვიღებთ - ზოგი იხსენებს, რომ თითქოს, სტალინის დროს წესრიგი იყო, მეორენი კი, აღშფოთებას გამოხატავენ იმით, რომ ამ გზით რეჟიმის წინააღმდეგ მათი დღევანდელი ბრძოლიდან გადააქვთ ყურადღება. სწორედ ეს არის პირველი პრობლემა - როგორ ავხსნათ, რომ ეს წარსული აქტუალურია, როგორ ჩავრთოთ ხალხი დისკუსიაში?!

მეორე, საბჭოთა 70-წლიანი მმართველობა ძალიან დიდი დროა. ბალტიისპირეთის ქვეყნებსა და დასავლეთ უკრაინას გაუმართლათ - მათთვის ეს უბედურება მხოლოდ 40 წელს გაგრძელდა. ცოტა დრო არც ეს არის, თუმცა გარდაქმნის დაწყებისათვის იქ ჯერ კიდევ აქტიური იყო თაობა, რომელსაც ცხოვრების სხვა წესები, განსხვავებული სოციალური სტრუქტურა ახსოვდა. ძალადობისა და ტოტალური იდეოლოგიური კონტროლის 70-მა წელმა, ყოფილი კავშირის არაერთ ნაწილში, ასეთი სოციალური უნარების, საზოგადოებრივი ურთიერთქმედების საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი გამოცდილების გადაცემა შეუძლებელი გახადა. კომუნისტური მმართველობის მიერ თავსმოხვეულ საზოგადოებრივი ცხოვრების წესებს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ვეღარ აცნობიერებს და მათ განხილვას საჭიროდ არ თვლის.

იან ხაჩინსკი

ეს, ძირითადად, იმიტომ ხდება, რომ კომუნისტური უტოპია მიმზიდველია - მესამე პრობლემაც სწორედ ეს არის. ჯერ კიდევ არც ისე ცოტა ადამიანი თვლის, რომ სტალინმა (და ლენინმაც კი) დაამახინჯა ნათელი იდეალები და მილიონობით მსხვერპლი სწორედ ამის შედეგია. აქ მნიშვნელოვანია, პრობლემა არ გავამარტივოთ. ნაციზმისგან განსხვავებით, კომუნისტური იდეოლოგია, თავისი განცხადებული მიზნებით, არსში დანაშაულებრივი არ არის. ბოლშევიკთა ვულგარულ ინტერპრეტაციაში დანაშაულებრივი ასპექტები იკვეთებოდა - ტერორის აპოლოგია და ადამიანის ცხოვრებისეული ფასეულობების ზიზღი, თუმცა ეს მუდამ მაღალი იდეალების ჩრდილში რჩებოდა. კრიმინალური იყო ბოლშევიკების ფანატიკური მცდელობები, ყოველგვარი ფიქრისა და მეთოდების შერჩევის გარეშე, უტოპია და რეალობა ერთმანეთთან შეერწყათ.

თავისუფლებისაკენ სწრაფვის მოწოდებით, ბოლშევიკებმა ქვეყანა საკონცენტრაციო ბანაკად აქციეს.

რეალობასთან შეჯახებული უტოპია არაკონკურენტუნარიანი, არამყარი აღმოჩნდა და მისი, მასთან ერთად კი ძალაუფლების შენარჩუნებისათვის, ყველა პოლიტიკური ოპონენტის მოშორება, მათთვის გავლენის, დროთა განმავლობაში კი სიცოცხლის მოსპობა გახდა აუცილებელი.

რეალურად, დღეს რუსეთში, და არამხოლოდ რუსეთში, მსგავს სურათს ვხედავთ - იდეოლოგიურად გაკოტრებული ხელისუფლება იდეოლოგიურ მონოპოლიას, ტოტალურ ცენზურას აწესებს. შესაძლოა, ეს არის ის, რაც ადამიანებს დააფიქრებს წარსულზე - იმაზე, რაც ბრუნდება. ტერორის დაწყება თვითმიზანი სულაც არ ყოფილა. ის მმართველობის სათავეში მოსულთა ფანატიზმისა და გადამეტებული თავდაჯერებულობის შედეგი იყო.

წარსულზე საუბარს თან ის პრაქტიკული სირთულეების ახლავს, რომელთა შესახებაც შეკრებილი საზოგადოებისათვის კარგადაა ცნობილი - საბჭოთა სპეცსამსახურების, ჩეკასა და კგბ-ის არქივებზე ხელმისაწვდომობის დაბალი ხარისხი, შინაგან საქმეთა სამინისტროსა და პენიტენციური სისტემის არქივებთან დაკავშირებით არსებული გაურკვეველი სიტუაცია. ზოგადად, რთულია ვითარება დოკუმენტებთან და მატერიალურ მტკიცებულებებთან დაკავშირებით: ძალიან ცოტა დღიური და საოჯახო არქივი არსებობს, ბანაკების ნანგრევები ქრება, დახვრეტილთა და ბანაკებში დაღუპულთა მასობრივი სამარხების მხოლოდ მცირე ნაწილის ადგილსამყოფელია დადგენილი, ხოლო ამ ადგილების შესაბამისი აღწერა-გამოკვლევა კიდევ უფრო იშვიათია - სამაგიეროდ, არც ისე მცირეა მათ მიმართ ბარბაროსული მოპყრობის მაგალითები.

როგორ მოვიქცეთ ასეთ გამოუვალ სიტუაციაში? როგორ მოვყვეთ, როცა ვიაზრებთ, რომ საზოგადოების მიერ მოთხოვნილი ინფორმაცია მაშინვე ხელმისაწვდომი არ იქნება და, შეიძლება, ამან კარგა ხანს გასტანოს?

1980-იანი წლების ბოლოს, როცა “მემორიალი” შეიქმნა, სიტუაცია აბსოლუტურად განსხვავებული იყო. ამ თემებზე საუბარი პირველად გახდა შესაძლებელი. ბევრ ადამიანს სურდა გაეგო, რა შეემთხვათ მათ ახლობლებს. მსმენელების ძიება საჭირო არ იყო, ისინი თავად ეძებდნენ მას, ვისაც პასუხის გაცემა შეეძლო.

მაგალითად, როგორ გახდა შესაძლებელი ქვეყნის მოქალაქეების მასობრივი განადგურება და რა უნდა შეიცვალოს, რომ ეს არ განმეორდეს. მაშინ ადამიანებმა იგრძნეს, რომ რაღაც მათზე იყო დამოკიდებული, მათ შეეძლოთ სახელმწიფოს პოლიტიკაზე, მის ბედზე ზემოქმედება.

მიუხედავად ამისა, საზოგადოების ორგანიზმის, საუკუნეების განმავლობაში დაგროვებული და 70 წელიწადში განადგურებული ამ რთული სტრუქტურის აღდგენას მეტი დრო სჭირდება, ვიდრე სულ რამდენიმე წელი.

სსრკ-ის დანგრევის შემდეგ რწმენა, რომ მიმდინარე მოვლენებზე გავლენა ადამიანებს ჰქონდათ, მალევე გაიფანტა. განსაკუთრებით, 1993 წლის ოქტომბრის შემდეგ, როცა ცხადი გახდა, რომ ხელისუფლება ფსონს უფლებებისა და სამართლიანობის ნაცვლად ძალაზე ჩამოდიოდა.

(2) უბედურების საფუძველი შემდეგია: 1980-იანი წლების ბოლოსა და 1990 წლების დასაწყისში ბევრი რამე ითქვა, თუმცა ყველაფერი ბოლომდე არ თქმულა, ყველაფერს სახელი არ დარქმევია; არ თქმულა, რომ **ეს არ ყოფილა უბრალო რეპრესიები**, ეს იყო სახელმწიფო ტერორი; რომ რეჟიმი კრიმინალური იყო და დანაშაულებს იურიდიული შეფასება, შესაბამისი კვალიფიკაცია არ მისცემია.

არ აღიარებულა, რომ ასეთ დანაშაულებს ხანდაზმულობის ვადა არ აქვს. და, სამწუხაროდ, დიდი ხანია სკოლებში, უნივერსიტეტებსა და მედიასაშუალებებში საბჭოთა ტერორზე საუბარი მხოლოდ ზედაპირზე ტიპივით, ტერმინების განსაზღვრით შემოიფარგლება და არ ჩადის არსის სიღრმეში, კონკრეტულად - იმაში, **თუ რას ნიშნავდა ეს ტერმინები კონკრეტული ადამიანების ბედთან მიმართებით.**

საუბარი მხოლოდ დიდ ტერორს არ ეხება, როცა 15 თვეში 700,000, საშუალოდ, დღეში 1,500 ადამიანი მოკლეს. სტატისტიკა შემზარავია, თუმცა ეს მხოლოდ სტატისტიკაა და ციფრები ცნობიერებაზე აღარ მოქმედებს. თუმცა, ჯერ-ჯერობით ბევრი, მათ შორის ისტორიკოსთა ნაწილი, ვერ ხვდება, რომ ამ ადამიანების უმრავლესობას განაჩენი არაკანონიერმა, არასასამართლო ორგანოებმა გამოუტანა და მათ თავდაცვის საშუალებაც კი არ მისცემიათ. ამაში არ იგულისხმება მხოლოდ ადვოკატის არყოლა - მათ იმის უფლებაც კი არ მისცეს, რომ რამე თავად ეთქვათ ან სცოდნოდათ, რომ მათი ბედი წყდებოდა.

იან ჩაჩინსკი

არ შეიძლება დავივიწყოთ „ხალხის მტრების“ ასობით ათასი ცოლი და შვილი, რომლებიც ბანაკებსა და ბავშვთა სახლებში ყოველგვარი ბრალდების გარეშე, მხოლოდ დაბადების „უიღბლო“ დროისა და ადგილის გამო მოხვდნენ.

არ შეიძლება დავივიწყოთ კულაკიზაცია, როცა მილიონობით გლეხი საკუთრების გარეშე დარჩა და უკაცრიელ ადგილებში გაიგზავნა მხოლოდ იმის გამო, რომ სახელმწიფოს მათ ქონებაზე ეჭირა თვალი.

საბჭოთა რეპრესიების მსხვერპლი უამრავი ერია, რომელიც სახელმწიფომ არასანდოდ ჩათვალა და ყოველგვარი გამორჩევის გარეშე დასაჯა - ეს დანაშაულია, რომელიც გენოციდს უტოლდება. ეს მილიონობით ადამიანია, რომელსაც არჩევანის თავისუფლება ჩამოერთვა და რეპრესიებში მოყვა „არასწორი“ წარმოშობის - მეფის რუსეთის დიდებულების, მეომრების, სასულიერო პირების, ვაჭრებისა და ჩინოვნიკების ოჯახში დაბადების გამო.

ვსაუბრობთ მილიონობით ადამიანის შიმშილით სიკვდილზე, იმაზე, რაც ბოლშევიკების მოსვლამდე არასდროს მომხდარა. ჩემი აზრით, ამ შიმშილობაში კონკრეტული ხალხისა და ერების წინააღმდეგ არსებული ჩანაფიქრის ძიება არასწორია - ურალსა და ვოლგის რეგიონში მცხოვრები რუსებიც ისევე იხოცებოდნენ, როგორც სხვები. საქმე უარესადაა - ხელისუფლება, უბრალოდ, გულგრილად უყურებდა ადამიანების სიკვდილს, რაც საბჭოთა მმართველობის არაადამიანურობას ყველაზე ნათლად აჩვენებს.

არავის და არსად მსოფლიოში არ ჩაუდენია ასეთი დანაშაული, არ მოუწყვია ასეთი ტერორი საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ. ასე ოკუპანტებიც კი იშვიათად ეპყრობიან მშვიდობიან მოსახლეობას.

ტერორის მთავარი ორგანიზატორებიდან არცერთი დასახელებულა ოფიციალურად კრიმინალად. შედარებით დაბალ საფეხურზე მდგომი ორგანიზატორებისა და აღმასრულებლების დიდი ნაწილიც გაექცა სიკვდილის შემდგომ პასუხისმგებლობასაც კი.

ერთი სახასიათო მაგალითი: 1941 წლის სექტემბერში სტალინმა ხელი მოაწერა განკარგულებას ორლოვსკის ციხის 170 პატიმრის დახვრეტის შესახებ. ამ გადაწყვეტილების შესაბამისად, სსრკ-ის უზენაესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიამ „განაჩენი“ მაშინვე გამოაცხადა, არამხოლოდ დაუსწრებლად, არამედ ბრალდების მტკიცებულებების გარეშეც. 1989 წელს, დახვრეტილთა რეაბილიტაციის პროცესში ასეთი „მართლმსაჯულების“ აღმასრულებლების პასუხისმგებლობის საკითხი დაისვა. 1990 წლის აპრილში კი ეს საკითხი „დიალექტიკურად“ გადაწყდა.

ერთი მხრივ, „დადგინდა, რომ სსრკ-ის უზენაესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიის (თავმჯდომარე ულრიხი, კოლეგიის წევრები კანდიბინი და ბუკანოვი) 1941 წლის 8 სექტემბრის განაჩენი 161 პატიმართან დაკავშირებით იყო უკანონო და დაუსაბუთებელი“. მეორე მხრივ - „ვინაიდან მოცემული სასამართლო გადაწყვეტილება გამოტანილია იმ მომენტში სახელმწიფო ძალაუფლების უმაღლესი ორგანოს, თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის დადგენილების საფუძველზე, ულრიხის, კანდიბინისა და ბუკანოვის მოქმედებები დანაშაულის ნიშნებს არ შეიცავს“.

სინამდვილეში, ეს არის მთავარი, რისი დავიწყებაც არ შეიძლება საბჭოთა ტერორზე საუბრისას - არა მხოლოდ ფაქტები, არამედ ორგანიზატორებისა და აღმასრულებლების მსოფლმხედველობაც. მისი არსი პუტინის მიერ ცოტა ხნის წინ თქმული სიტყვებითაც შეიძლება გამოიხატოს: „სახელმწიფოს ინტერესები პირველ ადგილზე“. ეს მსოფლმხედველობა არსად წასულა. სწორედ ამიტომ, სახელმწიფო მკვლელი, პაველ სუდოპლატოვი არამხოლოდ რეაბილიტირდა 1992 წელს, არამედ მის სახელს უკრაინის წინააღმდეგ მებრძოლი ბატალიონიც კი ატარებს.

იქამდე, სანამ „სახელმწიფო ინტერესებით“ ჩადენილი დანაშაულები გამართლდება, დემოკრატიაზე ოცნება უაზროა.

ვფიქრობ, ამის ხსოვნა და გახსენება ნებისმიერ საქმეში აუცილებელია.

საქართველოს სსრ-ის შინსახკომის განსაკუთრებული სამუშაო (1937-1938)

გიორგი მამუდია

სოციალური მეცნიერებათა უმაღლესი კვლევების სკოლა, საფხანგეთი

საქართველოში დიდი ტერორის საწყის წერტილად, შეიძლება, ბოლშევიკური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1937 წლის თებერვალი-მარტის ცნობილი ყრილობა მივიჩნიოთ. რეპრესიების დაწყების ნიშანი სტალინის მიერ 3 მარტს ნათქვამი სიტყვები გახდა. თავმჯდომარის თქმით, ტროცკისტი დივერსანტებისა და ჯაშუშების ქმედებებმა გავლენა იქონია არამხოლოდ ზოგიერთ, არამედ თითქმის ყველა, როგორც ეკონომიკურ, ისე ადმინისტრაციულ და პარტიულ ორგანიზაციაზე. უცხო ქვეყნის აგენტებმა, მათ შორის ტროცკისტებმა, არამხოლოდ დაბალი რანგის ორგანიზაციებში, არამედ მნიშვნელოვან და საპასუხისმგებლო პოზიციებზეც გაიდგეს ფესვები.

მოსალოდნელი ფართომასშტაბიანი რეპრესიების გასამართლებლად, სტალინი კიროვის მკვლელობას ახსენებდა და ამბობდა, რომ ხალხის მტრები ორმაგ თამაშს თამაშობდნენ, თავს ბოლშევიკებად, პარტიის წევრებად აჩვენებდნენ, რათა პარტიულ ორგანიზაციებში შეეღწიათ. სხვა სიტყვებით, თანამდებობა და სამსახური ვერ იქნებოდა გარანტია, რომ პიროვნება ჯაშუში, დივერსანტი ან ორმაგი აგენტი არ იყო.

ნანა ჯანელიძე, გიორგი მამუდია

საქართველოს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრის, სერგო გოგლიძის, მიერ 1937 წლის 14 მაისს ბერიასათვის მიწერილი წერილით ვიგებთ „გამოძიების“ მიმდინარეობის შესახებ საქართველოში რეპრესიების საწყის ეტაპზე. ამ დოკუმენტის მიხედვით, შინსახკომის გამომძიებლებმა, წამების უკიდურესი მეთოდების გამოყენებით, ბუდუ მდივანის აღიარება მოიპოვეს. ამ აღიარების მიხედვით, ის მითური „ღრმად კონსპირაციული კონტრრევოლუციური ტერორისტულ-დივერსიული მემარჯვენე ორგანიზაციის“ წევრი იყო, რომელიც, თითქოს, საქართველოში არსებობდა. „ორგანიზაციის“ წევრთა შორის იყვნენ თანამდებობის პირები, ის პოლიტიკოსები, რომლებმაც შეინარჩუნეს ურთიერთობა პარტიის სტალინის მიერ მოძულეებულ წევრებთან. მდივანის „აღიარების“ შედეგად, გიორგი ყურულოვი, ადგილობრივი მრეწველობის კომისარი, ასევე, სახელმწიფო საგეგმო კომისიის თავმჯდომარე, შალვა მათიკაშვილი და ცენტრალური საარჩევნო კომისიის მდივანი, თენგიზ ჟღენტი დააკავეს.

დაპატიმრებულთა დაკითხვის მეთოდებისა და მათგან მოპოვებული ჩვენებების ბუნებას მეტ-ნაკლებად ვიგებთ 1955 წელს, დიდი ტერორის პერიოდში უკანონოდ რეპრესირებული ადამიანების რეაბილიტაციის კამპანიის პროცესში მოპოვებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით.

მაგალითად, ჟღენტის დანაშაული იყო მისი ახლო ურთიერთობა მალაქია ტოროშელიძესთან და სამსონ მამულიასთან, ასევე ძველ ბოლშევიკ ფილიპე მახარაძესთან. ჟღენტის წინააღმდეგ წამოწყებული პარტიული გამოძიების ფორმალური წინაპირობა იყო ბრალდება, რომლის მიხედვითაც, ის ცდილობდა კორუფციაში ბრალდებული თავისი თანამშრომლის დაცვას.

ჟღენტის დაპატიმრებისთვის, სამხილთა უქონლობის გათვალისწინებით, პარტიული გამოძიება მის საქმეზე 1936 წლის ნოემბრიდან 1937 წლის მაისამდე გაგრძელდა. 1937 წლის ადრე გაზაფხულისთვის, ჟღენტი დაკითხვაზე იმყოფებოდა „კონტრრევოლუციურ აქტივობებთან“ და ბერიას წინააღმდეგ ტერაქტის დაგეგმვასთან დაკავშირებით.

ამავდროულად, ჟღენტისა და სხვა ბრალდებულების დევნა რესპუბლიკაში აქტიურად მიმდინარეობდა. მაგალითისთვის, 15 მაისს, კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მიმდინარეობისას, ბერიამ გამოაცხადა, რომ ყურულოვი, ჟღენტი და მათიკაშვილი „ახლოს იმყოფებოდნენ“ მემარჯვენეთა კონტრრევოლუციური ორგანიზაციის წევრებთან და იყვნენ მათი თანამზრახველები. იცოდა რა იმის შესახებ, რომ სამხილები სხვა დაკავებული ინდივიდებისგან იძულებით იქნა მოპოვებული, ჟღენტმა თვითმკვლელობამდე წერილი დაუტოვა ბერიას. წერილში ის სთხოვდა ბერიას, მიეხედა მისი ოჯახისთვის. საინტერესოა, რომ ჟღენტის თვითმკვლელობის შემდეგ, შინსახკომის ოფიცრებს

არ დავინწყებიათ მისი “ოჯახისთვის მიხედვა”. კერძოდ, მისი მეუღლე და შვილები დააკავეს.

უკვე 31 მაისისთვის, სტალინს გაეგზავნა პირველი სია, რომელიც 139 სიკვდილმისჯილისა (პირველი კატეგორია) და 35 პატიმრობამისჯილის (მეორე კატეგორია) სახელს მოიცავდა. როგორც ჩანს, სტალინი უკმაყოფილო იყო რეპრესიებისა და შეთქმულების გამომჟღავნების ნელი ტემპებით.

ნანა ჯანელიძე, გიორგი მამუღია, ჰაჩისონ კინგი

გოგლიძის მიხედვით, 1937 წლის გაზაფხულზე, ბერია მოსკოვში დაიბარეს. დაბრუნების შემდგომ, მან გოგლიძეს დაავალა რაიონისა და შინსახკომის საქალაქო დეპარტამენტის ყველა უფროსი, ამასთანავე, საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკები) ცენტრალური კომიტეტის ავტონომიური რესპუბლიკების სახალხო კომისრები მოეწვია შეხვედრაზე. მას შემდეგ, რაც ყველა გამოცხადდა, ბერიამ ისინი ცენტრალური კომიტეტის შენობაში შეკრიბა და მათ წარუდგინა ანგარიში. თავის ანგარიშში, ბერიამ ხაზი გაუსვა იმას, რომ საქართველოს შინსახკომი მტრებს არაადეკვატურ წინააღმდეგობას უწევდა, გამოძიებებს ნელი ტემპით აწარმოებდა და საშუალებას აძლევდა ხალხის მტრებს, თავისუფლად ევლოთ ქუჩებში.

ეჭვგარეშეა, რომ საქართველოში სიკვდილით დასჯილი ინდივიდების რაოდენობის ზრდა სტალინის მხრიდან წამოსულ წნეხს უკავშირდებოდა.

თუ ბერიას მიერ სტალინისთვის 31 მაისს წარდგენილი სიკვდილმისჯილთა პირველი სია 139 ადამიანს მოიცავდა, უკვე 20 ივლისს ბერიას მიერ სტალინისთვის გაგზავნილ სპეციალურ ნოტაში იკითხება ცნობები საქართველოში რეპრესიათა პროგრესზე. წერილში ბერია ხაზს უსვამს შემდეგს: “ანტისაბჭოთა კონტრრევოლუციური ელემენტები, საქართველოს მასშტაბით, ზედმინვენით იქნებიან თავიდან მოშორებული. 200-მდე ადამიანი უკვე დაისაჯა სიკვდილით. ცოტა ხნის წინ, საქართველოს შინსახკომიდან 350 ადამიანის სიკვდილით დასჯასთან დაკავშირებული ცნობები გაიგზავნა ეჟოვთან დასადასტურებლად. იგეგმება, დაახლოებით, 1,000 ადამიანის სიკვდილით დასჯა, რომლებშიც შედიან კონტრრევოლუციონერი მემარჯვენეები, ტროცკისტები, ჯაშუშები, დივერსანტები და სხვები. ეს რიცხვი არ მოიცავს გულაგგამოვლილებსა და კრიმინალებს, რომლებიც გადასახლებიდან დაბრუნდნენ და რომლებსაც ადმინისტრაციული წესით ელით დახვრეტა შინსახკომის ტროიკის საშუალებით, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გადაწყვეტილების საფუძველზე”.

რაც შეეხება ტროიკას, რომელიც უკვე დაარსებული იყო ეჟოვის 1937 წლის 30 ივლისის №00447 ბრძანებით, მისი მთავარი მანდატი იყო, გულაგიდან დაბრუნებული, წარსულში ანტიბოლშევიკური პარტიების წევრებისა და კრიმინალების საქმეებზე მუშაობა. შედეგების მისაღწევად, 5 აგვისტოდან, ოთხი თვის განმავლობაში, სსრკ-ის ყველა რესპუბლიკაში, ტერიტორიასა და რეგიონში, შინსახკომის წევრებს ევალებოდათ დაკავების ოპერაციების ჩატარება. სამეულების ფუნქცია იყო ამ დაკავებულებისათვის სასჯელის შეფარდება. დაკავებულები ორ კატეგორიად იყოფოდნენ. პირველი კატეგორია, რომელსაც სიკვდილით დასჯა ელოდა, მოიცავდა “ყველა ჩამოთვლილ მტრულად განწყობილ ელემენტს”. მეორე კატეგორია მოიცავდა “ყველა ნაკლებად აქტიურ, თუმცა კვლავ მტრულად განწყობილ ელემენტს”, რომელსაც გრძელვადიანი პატიმრობა ელოდა ბანაკებში 8-10 წლის განმავლობაში. ასევე სიზუსტით განისაზღვრა დასახოცი ადამიანების კვოტაც. მაგალითისთვის, საქართველოს სსრ-ში, 2,000 ადამიანი განესდა პირველ კატეგორიაში, ხოლო 3,000-მეორეში.

1937 წლის ოქტომბრის ბოლომდე, საქართველოს შინსახკომის განსაკუთრებული სამეული ძირითადად დაკავებული იყო ბრძანება №00447-ით განსაზღვრული ჯგუფების რეპრესიებით. ამ დროისთვის, ტროიკამ სასჯელი შეუფარდა 5,236 ადამიანს.

ძველი ბოლშევიკების შემთხვევაში, სასჯელი სსრკ-ის უმაღლესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიის გასვლითი სესიებით გამოჰქონდათ. შესაბამისად, ოქტომბრის ბოლოსთვის, უმაღლეს სასამართლოს სამხედრო კოლეგიას სასჯელი გამოტანილი ჰქონდა 910 ადამიანისთვის.

რეპრესიების განსაკუთრებით მაღალ რიცხვზე პასუხისმგებლობა 1937-1938 წლების საქართველოში, უდავოდ, არა ბერიას, არამედ სტალინს ეკისრება. სტალინი ყურადღებით აკვირდებოდა რესპუბლიკაში მიმდინარე საზარელ მოვლენებს. სავარაუდოდ, სწორედ სტალინის პირდაპირი ინსტრუქციით იქნა კონკრეტული კვოტები შედგენილი.

“რევიზიონისტული” სკოლის წარმომადგენლების აზრების საპირისპიროდ, საქართველოს მაგალითი ხაზს უსვამს მასიური რეპრესიების ტალღის მასშტაბურობას, რომელიც პირდაპირ ცენტრიდან მოდიოდა. საქართველოში მიმდინარე დიდი ტერორის სპეციფიკა განისაზღვრება ამიერკავკასიის რესპუბლიკისადმი სტალინის თავისებური დამოკიდებულებით.

მიმღებლობასა და რეპრესიას შორის: საბჭოთა აჭარა 1920-1930-იან წლებში

ჰაჩისონ კინგი

დოქტორობის კანდიდატი, კადიფოხნიის ბუჩკდის უნივერსიტეტი

1920-1930-იან წლებში, ალბათ, საქართველოს არცერთ ნაწილში არ იყო საბჭოთა პოლიტიკის დრამატული ცვლილებები ისეთი შესამჩნევი, როგორც აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში. კულტურულ-რელიგიური ავტონომიის ახალმა ექსპერიმენტმა გზა გაუხსნა სახელმწიფოს მიერ წარმოებულ ძალადობას, რომელმაც სწორედ ამ ავტონომიის ბირთვი გაანადგურა. კომუნისტური პარტიისა და კვბ-ის არქივები თბილისში, ასევე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის არქივი ბათუმში აჩვენებს, რომ საბჭოთა ხელისუფლება მერყეობდა თავშეკავებასა და იძულებას, ჩაურევლობასა და პირდაპირ რეპრესიებს შორის.

ქართველი მუსლიმების საკითხის მიმართ ფრთხილი და სენსიტიური მიდგომის მხარდაჭერის პარალელურად, კომუნისტური პარტია კრიტიკულ მომენტებში სასურველი პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად ძალადობაზე უარს არ ამბობდა. 1920-იანი წლების მცირე მასშტაბის, შერჩევითი გადასახლებები და დახვრეტები დიდი ტერორის (1937-1938) პერიოდში საგრძნობლად გახშირდა. მასობრივ რეპრესიებს 1944-1951 წლებში საზღვრისპირა მოსახლეობის მასობრივი გადასახლებები მოჰყვა. აჭარის ავტონომიური სტატუსი რეგიონის მუსლიმ მოსახლეობას, თავდაპირველად, ანტირელიგიური პოლიტიკისგან იცავდა, თუმცა მზარდმა შიშებმა საზღვრის უსაფრთხოების, ანტისაბჭოთა საბოტაჟისა და თურქეთის გავლენის მიმართ, საბჭოთა ხელისუფლების მიერ 1930-იან წლებში აჭარის მოსახლეობის წინააღმდეგ მკაცრი ზომების მიღება განაპირობა.

თავდაპირველად, კომუნისტური პარტია ისლამის მიმართ ტოლერანტულ მიდგომას იყენებდა და აჭარაში პოლიტიკური ლეგიტიმაციის მოსაპოვებლად არაერთ სტრატეგიულ დათმობაზეც წავიდა. 1921 წლის 18 მარტს, როცა ბათუმზე კონტროლი დაამყარეს, ბოლშევიკები აჭარაში მცხოვრებ ქართველ მუსლიმებს ფართო ავტონომიას შეჰპირდნენ - ეს თანხვედრაში მოდიოდა მოსკოვის (1921 წლის 16 მარტი), მოგვიანებით კი ყარსის (1921 წლის 13 ოქტომბერი) ხელშეკრულებებთან, რომელთაც ომთაშორის პერიოდში თურქეთ-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობებს ჩაუყარეს საფუძველი. ბათუმის რევოლუციური კომიტეტი (რევკომი) არწმუნებდა ადგილობრივ მუსლიმებს, რომ შეეძლოთ არ ენერვიულათ, რადგან მათი რწმენა და რელიგიური ინსტიტუციები ხელშეუხებელი იქნებოდა. ⁽¹⁾

მიუხედავად იმისა, რომ ბოლშევიკები ისლამს „ჩამორჩენილობის“ ნიშნად განიხილავდნენ და მას სოციალიზმის განვითარების წინააღმდეგ მიიჩნევდნენ, თავდაპირველ ეტაპზე აგრესიული ანტირელიგიური აგიტაციისაგან თავს იკავებდნენ. საპირისპიროდ, პარტია მაქსიმალურად იკავებდა თავს მუსლიმთა საქმეებში ჩარევისგან და მეტიც, ბავშვებს ისლამურ სკოლებში (მედრესე) სიარულის უფლებაზე აძლევდა - ასეთი გამონაკლისი საბჭოთა კავშირის ძალიან მცირე რეგიონში იყო დაშვებული. ⁽²⁾ ბათუმის გამოჩენილი სტუმრები, როგორებიც მწერალი ისააკ ბაბელი და გავლენიანი სოციალისტი კლარა ცეტკინი იყვნენ, 1920-იანი წლების დასაწყისში აქებდნენ ბოლშევიკთა საგანმანათლებლო პოლიტიკასა და აჭარელ ქალებთან მიმართებით მათ მუშაობას, დარწმუნებულები იყვნენ იმაში, რომ შავი ზღვის სანაპიროზე სოციალიზმი გაიმარჯვებდა. თავად ბათუმის გადმოსახედიდან, აჭარა უნდა ყოფილიყო რევოლუციური პლაცდარმი, სოციალიზმის ბასტიონი, რომელიც იმპერიალიზმთან და კოლონიალიზმთან ბრძოლაში საბჭოთა კავშირთან ერთად ჩართულ აღმოსავლეთის სხვა ჩაგრულ ხალხებს მაგალითს მისცემდა.

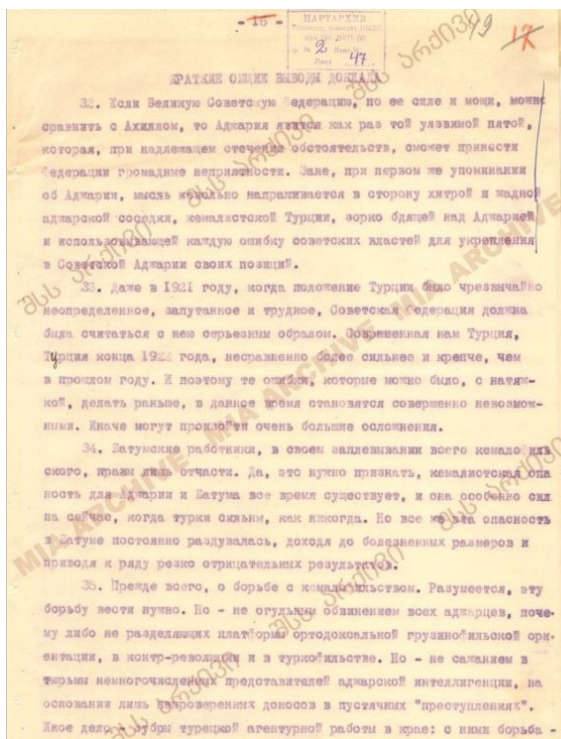
მიუხედავად ქართველი მუსლიმების მიმართ დამთმობი მიდგომისა, პოლიტიკური ძალადობა კომუნისტური პარტიის მოქმედების მექანიზმის მნიშვნელოვანი ნაწილი მუდმივად იყო. 1920-იანი წლებიდან მოყოლებული, ბოლშევიკები ებრძოდნენ ე.წ. კლასობრივ მტრებს (მათ „ბეიდ“ და „აღად“ მოიხსენიებდნენ), მენშევიკთა მხარდამჭერებსა და ანტისაბჭოთა შეხედულებების ნებისმიერ ინდივიდს.

¹ "No. 89: Obrashchenie vremennogo voenno-revoliutsionnogo komiteta gor. Batumi i Batumskoi oblasti k musul'manskomu naseleniiu Adzharii," in I.D. Akhalaia, *Revoliutsionnyye komitety Gruzii v bor'be za ustanovlenie i uprochenie sovetskoi vlasti (fevral' 1921 – mart 1922 g.)*: Sbornik dokumentov i materialov (Sukhum: Abgosizdat, 1963), 84. Available here: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134410>.

² იხ. "No. 311: Proekt postanovleniia Politbiuro po voprosu o prepodavanii musul'manskogo veroucheniia v shkolakh," in A.K. Sorokin, ed., *Konfessional'naia politika sovetskogo gosudarstva, 1917-1991 g.g.*: Dokumenty i materialy, tom 1. 1917-1924 g.g. (Moskva: Politicheskaiia entsiklopediia, 2018), 502.

აჭარაში საბჭოთა მაღალჩინოსნები უყოყმანოდ ანადგურებდნენ რეალურსა და გამოგონილ პოლიტიკურ ოპონენტებს. მაგალითად, 1923 წელს აჭარის ჩეკამ დააკავა და გადაასახლა 25 აჭარელი „ბეი“, მათ შორის გამოჩენილი ქართველი მუსლიმი მოაზროვნე და მწერალი, მემედ აბაშიძე, რომელსაც „ქართველოფილური“ და „თურქოფილური“ აგიტაციის გარდა აჭარელი გლეხობის ექსპლუატაციაც დაჰბრალდა. (3) აბაშიძის შემთხვევაში, საბჭოთა პერიოდამდე აჭარის საბჭოს, მეჭლისის ლიდერობა მის პოლიტიკურ ერთგულებას აყენებდა ეჭვქვეშ, მიუხედავად ბათუმის რევკომში მისი საქმიანობისა. ერთ წელიწადში, საქართველოში უშედეგო აჯანყების შემდეგ, აჭარის ჩეკამ განაცხადა, რომ ქართველი სოციალ-დემოკრატების საიდუმლო ქსელი გაშიფრა, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების დამხობას გეგმავდა. მიუხედავად ჯგუფის ლიდერის, მიხეილ საბაშვილის, თხოვნისა, რომ უარი ეთქვათ შეიარაღებულ ბრძოლაზე, ორგანიზაციის ყველა 23-ვე წევრი დახვრიტეს. (4) 1923-1924 წლების ეს ორი სადამსჯელო ოპერაცია ცხადყოფს, რომ საბჭოთა სახელმწიფო ძალაუფლების გასამყარებლად პოლიტიკური ოპონენტების ფიზიკურ განადგურებას არ ერიდებოდა.

Ajara as the Soviet Union's “Achilles’ Heel” (1922)

“If the Great Soviet Federation, by its power and might, can be compared to Achilles, then Ajara will be that Achilles’ heel, which under the right circumstances, can cause major trouble for the federation. For, at the first mention of Ajara, one’s thoughts are automatically drawn to the cunning and greedy neighbor of Ajara, Kemalist Turkey, which keeps a vigilant eye over Ajara and uses every mistake of the Soviet authorities to strengthen its position in Soviet Ajara.”

Source: SŠSSA (II), f. 13, op. 1, d. 105, l. 49.

³ sshssa (I), f. 6, d. 23300, ll. 353-355, 497-499.

⁴ sshssa (I), f. 6, d. 24245, ll. 49, 66-67.

საბოლოოდ, შემდეგმა წლებმა აჩვენა, რომ სოციალიზმის მშენებლობის პროცესში კომუნისტურ პარტიას მუსლიმ გლეხობასთან იძულების გზით დაპირისპირება არ სურდა. აჭარის სტრატეგიული და მონყვლადი მდებარეობის გათვალისწინებით, რასაც მისი თურქეთთან მოსაზღვრეობა განაპირობებდა, პარტიამ ტოტალურ თავდასხმაზე უარი თქვა სახელმწიფო უსაფრთხოებისა და მშვიდობიანი, მოდერნიზებული ქვეყნის იმიჯის შენარჩუნების ინტერესებით. თურქეთ-საბჭოთა კავშირის მეგობრობის რიტორიკის მიღმა მუდმივად არსებობდა ეჭვები, რომ თურქები არასანდო მოკავშირეები იყვნენ, რომლებიც საბჭოთა ძალაუფლებას ძირს უთხრიდნენ და სახალხო უკმაყოფილებას ინვევდნენ. საბჭოთა ხელისუფლება თვლიდა, რომ გლეხთა მასების რელიგიური ფანატიზმი და სანახევროდ ფეოდალური მდგომარეობა აჭარის სოფლებში პროთურქული პროპაგანდისათვის ნოყიერ ნიადაგს წარმოადგენდა. შესაბამისად, ისინი მუდმივად ფრთხილად მოქმედებდნენ. 1928-29 წლებში კოლექტივიზაციამდე, პარტიამ აჭარაში ისეთი რეტროგრადული პრაქტიკების წინააღმდეგ გაილაშქრა, როგორებიც სისხლის აღება, ჩადრის სავალდებულო ტარება და არასრულწლოვანთა ქორწინება იყო, თუმცა „ფეოდალიზმის ამ გამოვლინებების“ წინააღმდეგ გადამწყვეტი ზომები ფართო მასშტაბით არ მიუღიათ. ბათუმის მიღმა ამ იდეების გავრცელება განათლებული, აჭარის თავისებურებებში ჩახედული აგიტატორების დეფიციტმა შეუძლებელი გახადა. 1924 წელს ერთ-ერთი თვითმხილველი შენიშნავდა, რომ ზემო აჭარის სოფლები და ბათუმი განსხვავებული სამყაროები იყო: „ქალაქში საბჭოთა მართლმსაჯულება მმართველობს; სოფლებში - სისხლის აღება. [...] ერთ მხარეს ევროპაა, მეორე მხარეს - პრიმიტიული აზია“. (5) კულტურული უფსკრულის ამოვსება ქალაქსა და სოფელს შორის მარტივი მისია არ იყო.

გვიან 1920-იან წლებში პარტიის მოთმინების ფიალა თანდათან აივსო, რადგან საშინაო და საგარეო საშიშროებები თანდათან გაიზარდა. 1927 წლის ნოემბერში მამედ გოგიბერიძემ, აჭარის სახალხო კომისართა საბჭოს (სოვნარკომი) თავმჯდომარემ შეატყობინა ცენტრს, რომ მენშევიკები და თურქეთის აგენტები აჭარის გლეხობაში მღელვარებას თესავდნენ და თურქეთში ემიგრაციის იდეას ავრცელებდნენ. (6)

⁵ sshssa (II), f. 13, op. 2, d. 53, l. 5 (6 მაიგი, 1924)

⁶ sshssa (II), f. 14, op. 3, d. 381, ll. 82-86 (11 ნოემბერი, 1927)

მაღევე საქართველოს შინსახკომის სახელმწიფო-პოლიტიკურმა სამმართველომ განაცხადა, რომ ჩაშალა ხიმშიაშვილების შეთქმულება, რომლის მიზანიც ანტისაბჭოთა აგიტაცია და ხულოში აჯანყების მოწყობა იყო. „ბეიებს“ კავშირი ჰქონდათ თურქეთთანაც. (7) ამ შემაშფოთებელი ცნობების კვალდაკვალ, პარტიამ, ზემო აჭარაში, მუსლიმ ქალთა ემანსიპაციის მიზნით, „კულტურული რევოლუციის“ გატარება გადაწყვიტა. ის, რაც დაიწყო „ნარსულის გადმონაშთის“, ჩადრის წინააღმდეგ აგიტაციით, კატასტროფით დასრულდა. 1929 წელს აგრესიულმა ანტირელიგიურმა კამპანიამ ხულოში შეიარაღებული აჯანყება გამოიწვია. (8) მიუხედავად იმისა, რომ აჯანყება რამდენიმე კვირაში ჩაახშეს, საბჭოთა პრესტიჟსა და უსაფრთხოებას მნიშვნელოვანი ზიანი მიადგა, რამაც აიძულა სტალინი, გაეკიცხა თავისი დაქვემდებარებულები „რელიგიური ცრურწმენების“ წინააღმდეგ ბრძოლაში ადმინისტრაციული ზეწოლის გამოყენებისათვის. (9) აჯანყების კვალდაკვალ, პარტია მუსლიმი გლეხების წინაშე არაერთ დათმობაზე წავიდა და შეეშვა „სოციალისტურ თავდასხმას“, რათა ზემო აჭარაში გავლენა შეენარჩუნებინა. ამრიგად, ამ მნიშვნელოვან სასაზღვრო რეგიონში სტაბილურობის შენარჩუნება კოლექტივიზაციასა და კულტურულ-საგანმანათლებლო შრომაზე პრიორიტეტულ საკითხად იქცა, რათა თავიდან აერიდებინათ პოტენციურად უკმაყოფილების გამონვევა.

მოგვიანებით, 1937 წელს, აჭარაში რამდენიმეწლიანი წელი ტემპით პროგრესის შემდეგ, საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ და შინსახკომმა რეგიონში ავტორიტეტი უპრეცედენტო ძალადობით აღიდგინა. ამ წელს აჭარასა და მთელ სსრკ-ში მნიშვნელოვანი გარდატეხა მოხდა მასობრივი რეპრესიების პოლიტიკურ იარაღად გამოყენების მიმართულებით. სასაზღვრო უსაფრთხოების განსამტკიცებლად, ლავრენტი ბერიამ საქართველო-თურქეთის საზღვარზე სპეციალური საპასპორტო სისტემა შემოიღო და ნარსულში ერთხელ უკვე გადასახლებული ანტისაბჭოთა 198 ინდივიდისა და მათი ოჯახების სასაზღვრო რეგიონებიდან კიდევ ერთხელ გადასახლების ბრძანება გასცა. (10) თუმცა საბჭოთა ხელისუფლების პერსპექტივიდან, უბრალოდ მტრულად განწყობილი გლეხების მოშორება საქართველოს საზღვარზე არსებულ უსაფრთხოების პრობლემას ვერ მოხსნიდა.

⁷ sshsa (I), f. 6, d. 27943, ll. 236-258.

⁸ აჯანყების საფუძვლებისა და შედეგების ეტიმოლოგიური მიმოხილვისათვის, იხ. Timothy K. Blauvelt, "The Muslim uprising in Adjara and the Stalinist revolution in the periphery," *Nationalities Papers* 44, no. 3 (2016), 359-379.

⁹ RGASPI f. 558, op. 11, d. 63, ll. 46ob. (March 19, 1929). Available through Yale University's Stalin Digital Archive.

¹⁰ sshsa (II), f. 14, op. 11, d. 152, ll. 28-29, 144-145.

შესაბამისად, დაიწყო ბევრად მკაცრი ზომების მიღება ანტისაბჭოთა ჯაშუშების გამოსავლენად. შიდა მტრების დასჯის მოტივით შინსახკომმა აჭარის გლეხობაში, მუსლიმ სასულიერო პირებსა და მმართველ ელიტაში ბევრი „დამნაშავე“ გამოავლინა. დაპატიმრებებისა და დახვრეტების ტალღა აჭარის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარის, ზაქარია ლორთქიფანიძის საჩვენებელი გასამართლებით დაიწყო, რომელსაც ლავრენტი ბერია კონტრრევოლუციური ორგანიზაციის ხელმძღვანელობასა და თურქეთის სასარგებლოდ აჭარაში შეიარაღებული აჯანყების ორგანიზებაში ადანაშაულებდა. (11) წარსული მოქმედებები: თურქეთში ემიგრაცია, საზღვრის უკანონო კვეთა და 1929 წლის ხულოს აჯანყებაში მონაწილეობა ახლა დანაშაულის დამამტკიცებელ საბუთებად და დახვრეტისათვის საკმარის მიზეზებად იქცა. შესაბამისად, შინსახკომის სამულის 1937 წლის გადაწყვეტილებების უმრავლესობა აჭარლებს ისეთ კონტრრევოლუციურ აქტივობებში ადანაშაულებდა, როგორც სკოლებში ანტისაბჭოთა აგიტაცია, თურქეთის სასარგებლოდ ჯაშუშობა და საქართველოდან აჭარის გამოყოფის მცდელობა იყო. (12) რა თქმა უნდა, ამ ბრალდებების უმრავლესობა გაბუქებული ან უბრალოდ მოგონილი იყო, თუმცა ისინი თურქეთის აქტიურობითა და აჭარის მოსახლეობის ერთგულებაში ეჭვებით განპირობებულ პარტიის შეშფოთებას ეყრდნობოდა. ამ პერიოდის დამახინჯებულ პოლიტიკურ წარმოსახვაში ღრმად იყო გამჭდარი ლალატისა და აჯანყების შიშები, რამაც არაერთი გამოჩენილი აჭარელი მოაზროვნის, მათ შორის მემედ აბაშიძის სიცოცხლე შეინირა. რეპრესიებს შეენირა არაერთი პოლიტიკოსიც, მათ შორის ისეთი გავლენიანი ფიგურა, როგორც აფხაზეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარე ნესტორ ლაკობა იყო. (13)

---

¹¹ ლორთქიფანიძის შესახებ ბეჩიას სტაინისადმი მიწერილი წერილის გასაცნობად, იხ. "No. 137: Shifrtelogramma L.P. Beria I.V. Stalinu o sanktsionirovanii aresta Z. Lordkipanidze (17 iulia 1937 g.)," in V.N. Khaustov et al., eds., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie gosbezopasnosti NKVD, 1937-1938* (Moscow: Mezhdunarodnyi fond "Demokratiia," 2004), 250. ხელნაწერი: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/376545>. სტაინისადმი მიწერილი მომდევნო წერილი, რომელიც ბეჩია აღნიშნავს, რომ აჭარელებსა და თურქეთის წახმომადგენლებს შორის მიმდინარეობდა მოლაპახაკები ახთვინისა და ახდალანის აჭახასთან მიერთებისა და ავტონომიური ერთეულის თურქეთის მმართველობის ქვეშ მოქცევათან დაკავშირებით, იხ. "No. 142: Zapiska L.P. Beria I.V. Stalinu o "kontrevoliutsionnykh" gruppakh v Gruzii (20 iulia 1937 g.)," in *Ibid.*, 254.

¹² sshsa (I), f. 8, nos. 3, 12, 17, 25.

¹³ ისევე როგორც ლორთქიფანიძეს, ლაკობას ბიძა დასდევს საქართველოდან აფხაზეთის გამოყოფისა და მისი თურქეთის პროტექტორატში მოქცევის მცდელობაში. ლაკობას დამსჯისა და მის წინააღმდეგ წაყენებული ბრალდებების განსახილველად, იხ. Timothy K. Blauvelt, *Clientelism and Nationality in an Early Soviet Fiefdom: The Trials of Nestor Lakoba* (Abingdon and New York: Routledge, 2021), 203-217.

კანელი 1:

ბათუმის მასობრივი სამარხები: არქეოლოგიური და ანთროპოლოგიური კვლევები

2017-2022 წლებში აჭარაში დიდი ტერორის მასობრივ სამარხებზე ჩატარებული სამუშაოები

მამა ილია ხინიკაძე

ბათუმისა და დაბეთის ეპაჩქია, საქაჩთველო

მოგესალმებით კონფერენციის მონაწილეებს. მსურს, გადმოგცეთ ბათუმისა და დაბეთის მიტროპოლიტი დიმიტრის გულითადი დალოცვა.

ჩვენი შეკრების მიზები ტოტალიტარული რეჟიმის დროს დახვრეტილთა სამარხების საკითხი გახლავთ.

ამ პერიოდში საქართველოში უამრავი ადამიანი დახვრეტეს და გადაასახლეს. მარტო აჭარაში 1,050-ზე მეტ ადამიანს გამოუტანეს სასიკვდილო განაჩენი, რომელთა შორისაც იყვნენ ქალები და სასულიერო პირებიც კი.

თავდაპირველად, ბათუმში დახვრეტილთა სია გამოქვეყნებული ჰქონდა ისტორიკოს რამაზ (ბერი ანდრია) სურმანიძეს, წიგნში „ტრაგედია ბათუმში“.

მოგვიანებით სრული სია მოგვანოდა IDFI-მ.

IDFI-მ დახვრეტილთა მოძიების პროცესში დახმარებისთვის მიმართა შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივს და აღმოაჩინა, რომ 621 ადამიანი კი არა, აჭარაში 1,050-ზე მეტი ადამიანია დახვრეტილი.

ჩვენი ქვეყანა არაერთხელ დაიპყრო და გაანადგურა სხვადასხვა მტრულად განწყობილმა სახელმწიფომ ან მოთარეშე ბრბომ. მრავალი შევიწროების მიუხედავად, სულიერად მტკიცე ქართველი კაცი უფლის მეოხებითა და შემწეობით ახერხებდა დაცემული ქვეყანა ისევ თვითმყოფად, დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ექცია. ქრისტიანობა და მით უფრო ქრისტიანული ცხოვრების წესი არაერთგზის გამხდარა თავდასხმის მიზეზი მტრულად განწყობილ სახელმწიფოთათვის. ქართველი კაცის ხასიათში გადაიზარდა ქრისტიანობა, ქართველობას მართლმადიდებლობასთან, ქრისტიანულ სარწმუნოებასთან აიგივებდნენ.

ჩვენი ისტორია გვაგონებს გოლგოთას, ქართველმა ხალხმა იცოდა რომ ჯვარცმას აღდგომა და ამაღლება მოჰყვებოდა და მართლაც, ისტორია იცნობს სულიერი და ხორციელი ზეობის ხანას საქართველოში.

მრავალი შემოსევის მიუხედავად, არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ის ფაქტი, ის მძიმე შედეგი, რომელიც დაუდგა საქართველოს რუსეთის იმპერიის მიერ. სულიერი და ხორციელი განადგურება ჩვენი ქვეყნის ერთმორწმუნეობის სახელით. 1801 წელს სამეფოს და 1811 წელს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება. მოტყუებით გადასახლებული ჩვენი მეფენი და კათოლიკოსნი, დახვრეტილი სასულიერო და საერო პირები, დევნილი კათოლიკოს-პატრიარქნი და მძიმე ტოტალიტარული რეჟიმი, რომელიც შეეცადა საბოლოოდ დაესაჯა საბჭოთა ოკუპირებული რესპუბლიკები.

მასობრივი, ფართომასშტაბიანი პირველი ტალღა, ადამიანთა დასჯა-განადგურება 1936 წლის აგვისტოში მოსკოვიდან დაიწყო, როცა ტერორისტული ცენტრის ლიდერებად გ. ზინოვიევი, ი. კამენევი, გ. ევდოკიმოვი, აგრეთვე სარდლები მ. ტუხაჩევსკი, ი. იაკირი, ი. უბორევიცი და სხვები გამოაცხადეს, 1937 წელს მათ დაემატათ გ. პიატაკოვი, ი. სერებრიაკოვი და სხვა. ხოლო 1938 წლის მარტში მემარჯვენე-ტროცკისტული ბლოკი ნ. ბუხარინით, ა. რიკოვით, ნ. კრესტინკით, ხ. რაკოვსკით და სხვებით შეავსეს. დაპატიმრებებმა საქართველოში მასობრივი ხასიათი მიიღო 1937 წელს, მოსკოვში ბუდუ მდივანისა და პიატაკოვ-სერებრიაკოვის დაპირისპირებისა და მათ მიერ მიცემული ჩვენებების დადასტურების შემდეგ. ლიდერთა შეპყრობას მთელ საბჭოთა იმპერიაში მოჰყვა მასობრივი დაპატიმრებები. 1937-1938 წლებში მთლიანად რეპრესირებული იყო 3,4 მილიონი ადამიანი, რომელთაგან 800,000, ე.ი. 23% დახვრიტეს. 1939 წლის იანვრის მდგომარეობით, გულაგის ბანაკებში 1,317,195 პატიმარი დარჩა. რუსეთში გამოგონილ ბრალდებებს საქართველოში დაემატა ანექსიისა და დამოუკიდებლობის წართმევით გამოწვეული რეალური უკმაყოფილება, 1927 წლის აჯანყების შედეგები, რამაც საქართველო საბჭოთა რეპრესიების განსაკუთრებულ პოლიგონად გადააქცია. სხვადასხვა კვლევის მიხედვით, 1937-38 წლებში საქართველოში დააპატიმრეს 30,000-ზე მეტი ადამიანი, რომელთაგანაც თითქმის ნახევარი დახვრიტეს. მათი უმრავლესობა ეროვნებით ქართველი, ძირითადად, ქალაქის ინტელიგენციის წარმომადგენელი და სოფლის მოწინავე, დიდი ავტორიტეტის მქონე პიროვნება იყო. როგორც ცნობილია, თბილისში გასამართლებულ და სასიკვდილოდ განწირულებს ხვრეტდნენ დედაქალაქიდან 18 კილომეტრში.

საინტერესოა, ის ფაქტი რომ დახვრეტილი ადამიანების ოჯახის წევრებს წინასწარ ჰქონდათ ინფორმაცია მიღებული, რომ ისინი რეჟიმმა გადაასახლა. სინამდვილეში კი, საარქივო მასალებმა და საფლავთა გახსნამ ცხადყო რეალობა, ისინი დახვრიტეს...

სხვა რესპუბლიკებთან ერთად საბჭოთა ტერორი საქართველოშიც სასტიკად განხორციელდა და შედეგად ქვეყანამ მრავალი მნიშვნელოვანი პიროვნება დაკარგა.

იმდროინდელი საბჭოთა პროპაგანდისტული მედია მუდმივად ცდილობდა დახვრეტილთა შთამომავლობისათვის დამნაშავის იარლიყის მინებებას. ტოტალიტარული რეჟიმის დროს, საბჭოთა ხელისუფლებასთან დაპირისპირების სახელით, სიცოცხლეს გამოასალმეს ჩვენი დიადი მამულიშვილები, სასულიერო და საერო მოღვაწეები. აღსანიშნავია, მიტროპოლიტ ნაზარისა და სხვა სასულიერო პირთა დახვრეტის საკითხი. მსგავსი მოტივით, ჯერ ციმბირში გადაასახლეს და შემდეგ დახვრეტეს ქობულეთში მოღვაწე მამა ბენიამინ ლლონტი და მისი ოჯახი (მამა და ძმა, სასულიერო პირნი). ტოტალიტარულ რეჟიმს შეწირული ყველა მოქალაქე ამ მოტივით გაასამართლეს.

იმ პერიოდისათვის სიკვდილმისჯილებს ხვრეტდნენ 4 დიდი ქალაქის მიმდებარე ტერიტორიებზე კერძოდ: თბილისის, სოხუმის, ქუთაისისა და ბათუმის.

ბათუმისა და ლაზეთის მიტროპოლიტი დიმიტრის ლოცვა-კურთხევით და იღუმენია სიდონიას (დარჩია) ჩართულობით, დაიწყო მსგავსი სამარხების ძიება.

მამა იღია ხინიკაძე

რამდენიმე წლის განმავლობაში ცდილობდნენ აღმოეჩინათ დახვრეტილთა სამარხები.

2017 წელს, ერთ-ერთი მოქალაქის მიერ იყო მითითებული კონკრეტული ადგილი, სადაც შესაძლოა ყოფილიყო სამარხები. ეს ადგილი იყო ყოფილი რუსული სამხედრო ბაზის ტერიტორია. თავდაპირველად გაითხარა 4 სამარხი, საიდანაც 150-მდე ნეშტი ამოასვენეს. ყველა მათგანს ნატყვიარი ჰქონდა. აღმოჩენილია მათი პირადი ნივთებიც.

ყველა ამოსვენებული ნეშტი სრულფასოვნად გაიწმინდა და მოთავსდა შესაბამის ქურჭელში.

მოგვიანებით, მიტროპოლიტი დიმიტრის ლოცვა-კურთხევით ამ პროცესში ჩაერთო ანთროპოლოგი მერი გონაშვილი, რომელმაც ამერიკიდან მოიწვია შესაბამისი დარგის სპეციალისტები მეხუთე საფლავის შესასწავლად და ნეშტების ამოსასვენებლად. სწორედ ამ სამარხიდან ამოსვენებულთა შორის მოხდა 3 ადამიანის იდენტიფიცირება, რამაც გააქარწყლა ეჭვი და გაამყარა მტკიცებულება, რომ სამარხები ეკუთვნოდათ 1937-38 წლებში დახვრეტილ ადამიანებს.

შეიქმნა სახელმწიფო კომისია. სხდომებზე განიხილავდნენ და გეგმავდნენ შემდგომ სამუშაოებს. მეექვსე სამარხი მოძიებული და დასამუშავებლად გამზადებული იყო ეკლესიის ჯგუფის მიერ.

ასევე ჩაერთო IDFI, კერძოდ, მისი წარმომადგენლები ანტონ ვაჭარაძე და გიორგი კლდიაშვილი, რომლებმაც მოიწვიეს პოლონელი ექსპერტების ჯგუფი მიტროპოლიტი დიმიტრის წერილობითი თხოვნის საფუძველზე. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ აჭარაში დახვრეტილთა შორის იყო 30 პოლონელი.

IDFI-ის დახმარებით, რომელიც ასევე მუშაობდა სიების შესწავლის კუთხით, 2022 წლის თებერვალში აღმოაჩინეს 29 ახალი ნეშტი, რომელიც ემთხვევა მათ მიერ მოძიებულ ერთ-ერთ სიას.

ეს საკითხი საკმაოდ სენსიტიურია და მტკივნეული, რადგანაც ეხება იმ ყოფასა და გარემოს, სადაც ადამიანის უფლებები შელახული იყო ან საერთოდ არ არსებობდა. საკითხის შესწავლამ, ტკივილთან ერთად, დადებითი ემოციებიც შეიძინა, რადგან ოჯახებს მიეცათ შესაძლებლობა, რომ მათ წინაპრებს სათანადო პატივი მიაგონ.

ამ ეტაპზე ყველა ნეშტი დანომრილია და შესაძლებელია პატივით დამარხვა. დნმ-ის ნიმუშები შენახულია.

აუცილებლად მათ პატივით მივაბარებთ მიწას. საძმო სასაფლაოზე იგეგმება მუზეუმის მოწყობა, გამოიფინება სამარხში ნაპოვნი ნივთები, დახვრეტილთა ფოტოსურათები და მოეწყობა მცირე კინოთეატრი, სადაც შესაძლებლობა ექნებათ დოკუმენტური ფილმით გაეცნონ ამ პერიოდის ისტორიას.

ეს კიდევ ერთხელ შეახსენებს მომავალ თაობებს, თუ რა გზა გაიარა საქართველომ.

საქართველოს ეკლესიის, კერძოდ, მიტროპოლიტი დიმიტრის დიდი ღვაწლია ამ სამარხების მოძიება. ასევე ფასდაუდებელია ილუმენია სიდონიას, მონაზონ დინარასა და ეთერ მახარაძის მონაწილეობა ამ საქმეში, რაც კიდევ ერთხელ ცხადყოფს ქართული ეკლესიის როლს ქვეყნის სულიერი და კულტურული განვითარების საქმეში. არსებობს სხვა ტერიტორიებიც სადაც, სავარაუდოდ, ხვრეტდნენ ადამიანებს და, იმედია, მომავალში იქნება შესაძლებელი სხვა სამარხების გახსნა და დახვრეტილთა ნეშტების ამოსვენება.

მადლობა ყველას, ვინც ამ მნიშვნელოვან და, ვიტყვოდი, საღვთო საქმეშია ჩართული. საკმაოდ მძიმე სამუშაოები შესრულდა, ამ საქმეში დახმარება გასწია თავდაცვის სამინისტრომ და ბათუმის მერიამ, რისთვისაც მათ მადლობას მოვახსენებთ.

მადლობა ანთროპოლოგ მერი გონაშვილს და ამერიკელ სპეციალისტებს, ასევე IDFI-ს, კერძოდ, გიორგი კლდიაშვილსა და ანტონ ვაჭარაძეს და პოლონელ სპეციალისტებს. მადლობა ყველას, ვისაც წვლილი შეაქვს ამ მნიშვნელოვან საქმეში.

ბათუმთან ახლოს, მე-6 საართო სამარხში აღმოჩენილი დიდი ტარორის (1937-1938) მსხვერპლთა ნეშტების სასამართლო-სამედიცინო გამოკვლევის შედეგები

*ლუკაშ შლეშკოვსკი, აგატა ტანჰოიზეჩი
ვხოცდავის სამედიცინო უნივერსიტეტი, პოდონეთი*

2022 წლის გაზაფხულზე, ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტმა (IDFI) ბათუმის მახლობლად, №6 მასობრივ სამარხში აღმოჩენილი და ექსპუმირებული ნეშტების გამოსაკვლევად ვროცდავის სამედიცინო უნივერსიტეტის სპეციალისტები, ლუკაშ შლეშკოვსკი (სასამართლო მედიცინის ექსპერტი) და აგატა ტანჰოიზერი (სასამართლო ანთროპოლოგი) მოიწვია.

ლუკაშ შლეშკოვსკი და აგატა ტანჰოიზეჩი კვლევის პიოცესში, 2022 წელი

ნეშტების კვლევა ვროცლავის სასამართლო მედიცინის ინსტიტუტში მიღებული პროცედურების შესაბამისად განხორციელდა. დაკვირვება ორ, ანთროპოლოგიურ და სასამართლო-სამედიცინო ნაწილად დაიყო. ყველა ძვალი გულდასმით გაიწმინდა და სპეციალურად ამ საქმისთვის განკუთვნილ მაგიდებზე ანატომიური მიმდევრობით განლაგდა. ნებისმიერი ანთროპოლოგიური დაკვირვების მიზანი სქესის, ასაკის, სიმაღლისა და სხვა იმ ნიშნების დადგენაა, რაც პიროვნების იდენტიფიცირებისთვისაა აუცილებელი (მათ შორის, სტომატოლოგიური ფორმულაც). ნეშტების სქესი თავის ქალისა და მენჯის სტრუქტურით დგინდება. ასაკი, ძირითადად, ბოქვენის სიმფიზის სტრუქტურით, ნეკნების დაბოლოებებითა და კრანიალური ნაკერების ობლიტერაციით. ხაზი უნდა გავუსვათ იმას, რომ ასაკის დადგენა მხოლოდ მიახლოებითაა შესაძლებელი. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხოლოდ სიცოცხლის რომელიმე პერიოდზე შეგვიძლია საუბარი - რაც უფრო ახალგაზრდა იყო სიკვდილის მომენტში პიროვნება, ამ გზით მისი ასაკის უფრო ზუსტად დადგენაა შესაძლებელი. რაც შეეხება სიმაღლეს, ის, ძირითადად, ქვედა კიდურების ძვლების სიგრძის სპეციალურ ცხრილთან შესაბამისობით დგინდება. სასამართლო-სამედიცინო დაკვირვების მიზანი ის არის, რომ ყურადღებით აღინეროს ყველა დაზიანება, განისაზღვროს ტრავმის მიღების მექანიზმი და დადგინდეს სიკვდილის ყველაზე მეტად სარწმუნო მიზეზი. ყველა მოცემული ინდიკატორი ნეშტების დაკვირვების ოქმებში დაფიქსირებულია, შეიქმნა ფოტოგრაფიული დოკუმენტაციაც. დაკვირვების შედეგები აისახა ვროცლავის სამედიცინო უნივერსიტეტის სასამართლო მედიცინის ექსპერტის დასკვნაში. (1)

N²⁶ მასობრივ სამარხში აღმოჩნდა 29 ნეშტი და თითოეული მათგანი პოლონელმა ექსპერტებმა შეისწავლეს. მათი შემონახულობის ხარისხი საკმაოდ მაღალი იყო. დროისა და გარემო პირობების გამანადგურებელი ზემოქმედების შესამჩნევი შედეგები მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევაში დაფიქსირდა. 29 ჩონჩხიდან მხოლოდ ერთს (ნეშტი N²⁹) აღენიშნებოდა მდებარეობითი სქესის ნიშნები. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შემთხვევაში დნმ კვლევის შედეგები საკვანძო და გადამწყვეტი იქნება, თუმცა, სამწუხაროდ, ეს ნეშტი ყველაზე ცუდად იყო შემონახული. სხვა შემთხვევებში საქმე მამაკაცების ნეშტებთან გვაქვს. დახვრეტილთა მიახლოებითი ასაკი 25-დან 50 წლამდე მერყეობს. (2)

¹ ექსპედიციის დასკვნა Op.akt 153/22, 20 დეკემბერი 2022 წ.

² ძვლოვან ნაშთებზე დაკვირვებით 50 წელს გადაცილებული ადამიანის ზუსტი ასაკის განსაზღვრა ძალიან ხთვლია.

საშუალო სიმაღლე 160-178სმ-ია. შემთხვევათა 40%-ში აღმოჩენილია სტომატოლოგიური ჩარევა ოქროს კბილებისა და ხიდების სახით. მსგავსი რაოდენობა შესაძლოა აიხსნას კულტურული გავლენით, ან იმით, რომ მსხვერპლები ქართული საზოგადოების ელიტური, მდიდარი ფენებიდან იყვნენ. დნმ-ის ნიმუშები თითოეული ნეშტიდან აღებულია (კბილები და ბარძაყის ძვლის ცენტრალური ნაწილი).

კბილის გვიჩვივნები

თავის ქალის ცეცხლნასროლი დაზიანება 29-დან 21 შემთხვევაში შეინიშნება. დანარჩენ 8 შემთხვევაში შეინიშნება თავის ქალის ძვლების მრავლობითი მოტეხილობა. მსგავსი შედეგები ტიპურია იმ ნეშტების კვლევისათვის, რომელთაც მიწის ქვეშ რამდენიმე ათეული წელი გაატარა. ძვლების ნაწილი ეროზიის შედეგად ნადგურდება. შესაბამისად, სავარაუდოდ, თითოეული ამ პიროვნების სიკვდილის მიზეზი თავის არეში ნასროლი ტყვია გახდა. ხსენებულ 21 შემთხვევაში, ცეცხლნასროლი ჭრილობა კეფის არეში დაფიქსირდა. 16 შემთხვევაში ჭრილობა მხოლოდ 1 იყო (იხ. სურათი #1), 4 შემთხვევაში - 2. გამონაკლისი მხოლოდ ნეშტი N25 იყო, რომელსაც თავის ქალის მარჯვენა და უკანა ნაწილებში 6 ნატყვიარი აღენიშნება (იხ. სურათი #2).

4 ნატყვიარი გვერდიგვერდ იყო ისე, რომ ციფრ 8-ს მოგვაგონებდა. ეს შეიძლება მიჯრით სროლის, ან პისტოლეტის გამშვები მექანიზმის გაუმართაობის შემთხვევაში მოხდეს. ასევე, ერთ-ერთ შემთხვევაში შევამჩნიეთ ირიბი ნატყვიარიც. ნატყვიარების დიამეტრი შემთხვევათა უდიდეს ნაწილში (2/3) 0.75-დან 0.83 სმ-მდე მერყეობს. ეს ნიშნავს, რომ დახვრეტისათვის გამოყენებული იყო დაახლოებით 7,0-8,0 მმ კალიბრის იარაღი, მაგალითად: 7.62x25 მმ (ტოკარევის პისტოლეთი), 7.62x38P მმ (ნაგანის სისტემის რევოლვერი), ან გერმანული წარმოების 7.65x17 მმ (ბრაუნინგი). ერთ-ერთ ნეშტს, გარდა ცეცხლნასროლი ჭრილობებისა, აღენიშნებოდა კიდურების მოტეხილობებიც. **რომ შევაჯამოთ სასამართლო-სამედიცინო დაკვირვების შედეგები, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ დახვრეტა, ძირითადად, ხორციელდებოდა მოკლელულიანი იარაღიდან კეფის არეში ერთი გასროლით.** ამ ანგარიშის ავტორებმა გამოიკვლიეს პოლონეთში ომისშემდგომი, 1940-1950-იანი წლების კომუნისტური ტერორის მსხვერპლთა, დაახლოებით, 1,000 ნეშტი. (3) ამ პერიოდში, პოლიტიკური ნიშნით პოლონელმა მოსამართლეებმა სასიკვდილო განაჩენი ათასობით თანამოქალაქეს გამოუტანეს. განაჩენის აღსრულების მეთოდი ამ შემთხვევაშიც ანალოგიური იყო - ერთი ტყვია კეფაში. ხაზს ვუსვამთ იმას, რომ სწორედ ასე ხდებოდა ე.წ „კატინის დახვრეტების“ პერიოდშიც. მაშინ, 1940 წელს, სტალინის გადაწყვეტილებით, სსრკ-ის შინსახკომის თანამშრომლებმა პოლონეთის 20,000-მდე მოქალაქე მოკლეს. (4)

ბათუმში აღმოჩენილ დიდი ტერორის მსხვერპლთა ნეშტების კვლევა ვროცლაველი ექსპერტებისათვის ძალიან მნიშვნელოვანი სამეცნიერო გამოცდილებაა. ეს პროცესი წარმატებით აგრძელებს ვროცლავის სასამართლო მედიცინის ინსტიტუტსა და ქართულ ორგანიზაციებს შორის 2014 წელს დაწყებულ თანამშრომლობას. (5)

3

Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser, K. Szwagrzyk, P. Konczewski, J. Kawecki, B. Świątek, Exhumation research concerning the victims of political repressions in 1945–1956 in Poland: a new direction in forensic medicine. *Forensic Sci Int* 2014; 235: 103.e1–6. / Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser, J. Kawecki, K. Szwagrzyk, T. Jurek. Gunshot wounds (resulting from execution) of exhumed victims of the communist regime in Poland. *Legal Med* 2014; 16: 201–207. / Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser, K. Szwagrzyk, T. Jurek, The possibility of establishing causes of death on the basis of the exhumed remains of prisoners executed during the communist regime in Poland: the exhumations at Powązki Military Cemetery in Warsaw. *Int J Legal Med* 2014; 129(4) 10.1007/s00414-014-1084-z.

4

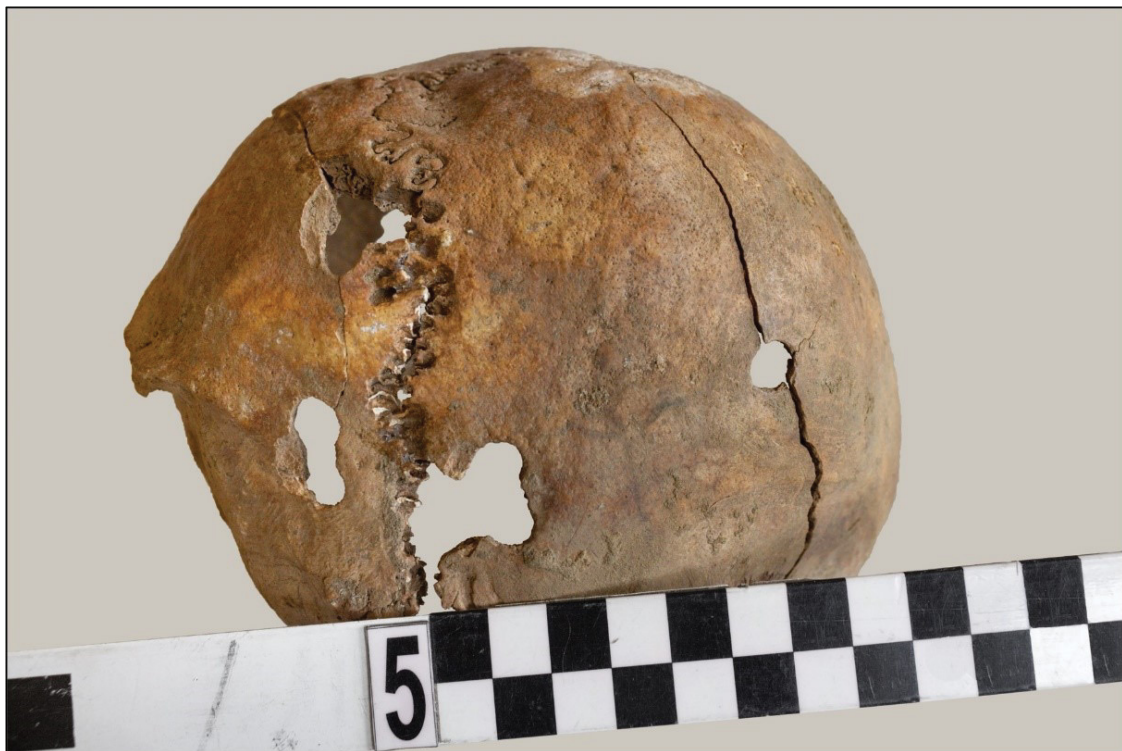
Raszeja S, Chrosielewski E (1994) *Medicolegal reconstruction of the Katyn forest massacre. Forensic Sci Int* 68(1):1–6

5

Ł. Szleszkowski. Report A scientific meeting concerning the exhumations of repression victims from the years 1944–1956 conducted in Poland – a visit of representatives of the Institute of National Remembrance and the Polish Society of Forensic Medicine and Criminology to Tbilisi. January 2014 *Archives of Forensic Medicine and Criminology* 3(3):195-197./Ł. Szleszkowski. Exhumations of the remains of the victims of post-war repressions in Poland. 20th Century Mass Graves: proceedings of the International Conference. Tbilisi, Georgia, 15 to 17 Oct 2015; eds. Matthias Klingenberg, Arne Segelke; Bonn: DVV International, 2016; pp.73-81./ K.Szwagrzyk, Ł. Szleszkowski, A.Thannhäuser. პოლონური გამოცდილება კომუნისტების მსხვერპლთა საფლავების მოძიების საქმეში *Arch.Bull.-Saarkivo Moambe* 2016 no.16; pp 160-169.

სუხათი N1: შემაჯადი ცეცხლნასხორი დაზიანება კეფის ძვარზე (ნეშტი №20)

სუხათი N2: თავის ქაღის მრავლობითი ცეცხლნასხორი დაზიანებები (ნეშტი №5)

ყოფილი საბჭოთა კავშირის ხელვაჩაურის მე-3 სამხედრო ბაზიდან მე-6 სამარხის ექსკუმაცია ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით

ანჟეიკა სლოცა

ეროვნული მუხსიერების ინსტიტუტი (IPN), პოდონეთი

ვისაუბრებ ხელვაჩაურში მდებარე მე-6 სამარხის ექსკუმაციაზე, თუმცა განსხვავებული პერსპექტივიდან. პრეზენტაცია არ იქნება მხოლოდ შედეგებზე - მე ყურადღებას უშუალოდ 2022 წელს მიმდინარე მუშაობის პროცესზე გავამახვილებ, თუ რა და რისთვის გავაკეთეთ.

ყველაფერი მარტივად დაიწყო. IPN-ის (ეროვნული მუხსიერების ინსტიტუტი) ძიებისა და იდენტიფიკაციის სამსახურმა ბათუმისა და ლაზეთის ეპარქიის სასულიერო პირებისგან და ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტისგან (IDFI) 1937-1938 წლების დიდი ტერორის მასობრივი სამარხის გათხრებზე მოწვევა მიიღო. საქმე სასწრაფო იყო, რადგან სამარხი უკვე ნაპოვნი იყო. რატომ გაითვალისწინეს ამ შემთხვევაში პოლონური სამთავრობო ინსტიტუცია ქართველებმა? IDFI-ის საარქივო კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე სტალინურ რეპრესიებს 1,050-მდე ადამიანი შეეწირა. მათ შორის იყო 27 პოლონელიც, რომელიც „პოლონური ოპერაციის“ ნაწილს წარმოადგენდა. არსებობდა საფუძვლიანი ეჭვი, რომ მე-6 სამარხში ორი მათგანის ნეშტი იყო წარმოდგენილი.

ქართული მხარის დასკვნის გაცნობის შემდეგ, IPN-მა საარქივო კვლევა გააგრძელა. პროფ. ევა კოვალსკას შრომის შედეგად, ქართული სიიდან 12 პოლონელის შემთხვევაში დადასტურდა, რომ დახვრიტეს და, შესაძლოა, ხელვაჩაურის ტერიტორიაზე დამარხეს. მათ შორის 2 ქალიც იყო. მხოლოდ ეს ქმედებებიც კი აჩვენებს ქართულ და პოლონურ მხარეებს შორის კოოპერაციის მნიშვნელობას. განსაკუთრებით მაშინ, როცა ვხედავთ, რომ ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტები ერთმანეთს მხოლოდ ნაწილობრივ ემთხვევა.

ამ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, ეროვნული მუხსიერების ინსტიტუტი მონაწილეობას სიამოვნებით დასთანხმდა. გათხრებზე 4 არქეოლოგისა და 2 ანთროპოლოგისგან შემდგარი ჯგუფი გაიგზავნა, თუმცა ადგილზე მეტი ადამიანი მუშაობდა. გვეხმარებოდნენ ბათუმისა და ლაზეთის ეპარქიისა და IDFI-ის წარმომადგენლები, აქვე იმყოფებოდნენ ქართული არმიის წევრებიც.

*IDFI-ის, IPN-ისა და ბათუმისა და ღაზეთის ეპარქიის წახმომადგენლები
N6 სამახხის გეზიგოხიაზე, 2022 წელი*

ძალიან ცუდი ამინდის პირობებში, ქართველები ნეშტების დაზიანებისაგან დაცვას ძალიან სერიოზულად მიუდგნენ. მათვე იზრუნეს სულიერ მხარეზეც და სამარხთან ახლოს მცირე სალოცავი მოაწყვეს.

ჩვენი არქეოლოგების მთავარი მისია ნეშტების ექსპუმაცია და მომავალი კვლევებისათვის ინფორმაციის შეგროვება იყო. როგორც კი ნეშტები ტოვებს სამარხის ტერიტორიას, ე.წ „ადგილობრივი“ ინფორმაცია დაკარგულია, ძალიან მნიშვნელოვანია, რომ საველე მუშაობის პროცესში რაც შეიძლება მეტი ინფორმაცია შეგროვდეს. ამის შემდეგ ჩვენ შეგვიძლია მივუბრუნდეთ ძვლებსა და არტეფაქტებს, თუმცა კონტექსტთან ვეღარ დავბრუნდებით, ის მხოლოდ შესაბამის დოკუმენტაციაში იარსებებს. არქეოლოგიური სამუშაო მარტივი არ იყო: პირველ რიგში, იმიტომ, რომ საქმე მასობრივ სამარხთან გვექონდა. მეორე, მსხვერპლები მიმდევრობის გარეშე იყო ჩაყრილი, რასაც ყველა მასობრივ სამარხში არ ვხვდებით. მასობრივ სამარხში 30 ადამიანი ერთმანეთის გვერდიგვერდ, ერთ ხაზზე წევს. ხელვაჩაურში ასე არ ყოფილა. აქ იყვნენ ადამიანები, რომლებიც ზურგზე იწვნენ, ან პირიქით, არაბუნებრივ პოზიციაში, მოხრილი ფეხებით. ყველა მათგანს ზედა კიდურები ზურგს უკან ჰქონდა, რაც გვაპარაუდებინებს, რომ მათ ხელები შეუკრეს. დაახლოებით კვირა-ნახევარი დაგვჭირდა იმისათვის, რომ ყველა ნეშტი ხილული გაგვეხადა, რადგან გვსურდა, რომ ყველანაირი შეცდომა გამოგვერიცხა. სწორედ ამიტომ შედგებოდა ჩვენი დელეგაცია ორი ანთროპოლოგისგან - სპეციალისტები,

N6 სამახხზე მუშაობის პირობები, 2022 წელი

რომლებიც ადამიანის ანატომიას სრულად იცნობენ, გვეხმარებოდნენ, გაგვეჩინა ადამიანის ძვლები და ყველა პიროვნება ცალ-ცალკე ამოგვესვენებინა. შედეგად, სამარხში 29 ნეშტი აღმოვაჩინეთ. ეს რიცხვი განსხვავდებოდა თავდაპირველი ვარაუდისგან, რომელიც 30 ადამიანზე მეტს, მათ შორის კი 2 პოლონელს მოიცავდა.

ამავდროულად, ჩვენ უნდა შეგვესწავლა მოპოვებული მონაცემები და საარქივო კვლევა გაგვეგრძელებინა. სამწუხაროდ, საქართველოში ჩვენი ყოფნის ვადა დასასრულს მიუახლოვდა და სრული ძვლოვანი გამოკვლევისათვის დრო აღარ დაგვრჩა. დელეგაციის წევრმა ანთროპოლოგებმა გადაწყვიტეს გაეკეთებინათ შემოკლებული ანალიზი მხოლოდ თავის ქალებსა და მენჯებზე დაყრდნობით, რათა გაეგოთ მსხვერპლთა სქესი და ასაკი სიკვდილის მომენტში. ცხადია, ეს ვერ ჩაანაცვლებს სრულ გამოკვლევას და იდეალური არ არის, თუმცა იმედი გვქონდა, რომ ეს სამომავლო საარქივო კვლევებს გაამარტივებდა. ბოლო რამდენიმე დღის განმავლობაში ჩვენ გავასუფთავეთ ძვლები, რათა თითოეული მათგანი მომავალში არ დაზიანებულიყო და კარგად შემონახულიყო.

ექსპუმაციის შედეგებზე დაყრდნობით, ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტმა (IDFI) არქივებში გამოიკვლია აღსრულების აქტები და დაადგინა, რომ მე-6 სამარხში აღმოჩენილი ნეშტების რაოდენობა 1938 წლის 15 მარტის ოქმს შეესაბამება.

ამის პარალელურად კი, ვროცლავის სამედიცინო უნივერსიტეტის პოლონელმა სპეციალისტებმა ექსპუმაციიდან ორი თვის განმავლობაში ნეშტების სრული ძვლოვანი ანალიზი მოამზადეს.

არქეოლოგიური მოხსენება 2022 წლის 24 იანვრიდან 8 თებერვლამდე, საქართველოში, ბათუმში, ხელვაჩაურის მე-3 სამხედრო ბაზის ტერიტორიაზე ჩატარებული ექსპუმაციისა და ძიების შესახებ

გომაშ ბოჩკოვსკი
ეხოვნუდი მეხსიეხების ინსტიტუტი (IPN), პოდონეთი

ქართულ-პოდონური არქეოლოგიური კვლევა 2022 წლის იანვრის ბოლოსა და თებერვლის პირველ ნახევარში აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, ხელვაჩაურში, ყოფილი საბჭოთა მე-3 ბაზის ტერიტორიაზე ჩატარდა. ქართულ მხარესთან ერთად გამოკვლევულ იქნა კომუნისტური ტერორის მსხვერპლთა გასაიდუმლოებული სამარხები. კვლევის მიზანი ღია არქეოლოგიური გათხრების პარალელურად, მე-6 სამარხიდან ნეშტების ექსპუმაცია და ძიების გაგრძელება იყო.

გომაშ ბოჩკოვსკი IPN-ის ექსპედიტებთან ეხოთად

აქამდე ქართველების ძალისხმევითა და რესურსებით 4 სამარხი იყო აღმოჩენილი და გათხრილი, საიდანაც 150-მდე ადამიანის ნეშტი იქნა ექსპუმირებული. 2021 წლის აგვისტოში, ორი ამერიკული უნივერსიტეტის (ტეხასისა და მიჩიგანის სახელმწიფო უნივერსიტეტები) ერთობლივმა კვლევამ მე-5 სამარხის ექსპუმაცია გახადა შესაძლებელი, სადაც დამატებით 28 მსხვერპლი იქნა აღმოჩენილი.

2022 წელს აღმოჩენილ ყველა ნეშტს საერთო მახასიათებლები აღენიშნებოდა. მსხვერპლებს ხელები ზურგს უკან ჰქონდათ შეკრული, თავის ქალა ყველა მათგანს დაზიანებული ჰქონდა და ასევე სამარხში 9მმ-იანი ვაზნა აღმოვაჩინეთ, რაც მიუთითებს, რომ დახვრეტას კეფაში გასროლით აღასრულებდნენ. ზოგ თავის ქალას რამდენიმე ნატყვიარიც ჰქონდა. საეჭვოა, რომ დახვრეტები უშუალოდ სამარხის კიდეზე განხორციელდა, რაც სხეულების ორმოში თავისუფალ ვარდნას და მათ არეულ განლაგებას გამოიწვევდა. ნეშტების განლაგება მოწმობს, რომ დახვრეტები სამარხის მიმდებარე ტერიტორიაზე განხორციელდა და დახვრეტილები ორმოში თანმიმდევრულად გაანაწილეს.

N6 სამარხის გეოგრაფიაზე მიმდინახე სამუშაოები, 2022 წელი

მიუხედავად ამისა, ტყვიებისა და მასრების სამარხში არსებობა ამ ჰიპოთეზას ეწინააღმდეგება. სავარაუდო ახსნა ამასაც მოეძებნება - შესაძლოა, ზოგი დახვრეტა უშუალოდ ორმოში განხორციელდა, ან ტყვია დახვრეტილის სხეულში ჩარჩა და ქსოვილების გახრწნის შემდეგ ორმოში აღმოჩნდა. ნეშტების მიმდებარედ აღმოჩენილი არტეფაქტები მოწმობს იმასაც, რომ დახვრეტის მომენტში ამ ადამიანებს ტანსაცმელი ეცვათ. ნივთების, მაგალითად, ფეხსაცმელების მიმოფანტულობა შეიძლება მიუთითებდეს, რომ დახვრეტის შემდეგ ცხედრები გაჩხრიკეს. მთელი სამარხის ზედაპირზე შეინიშნებოდა აგლომერირებული კირიც, რომელიც სხეულებს, სავარაუდოდ, ანტისეპტიკური თვისებების გამო მოაყარეს. ნეშტებს შორის კირის ფენოვანი განლაგება შესაძლოა მათი ეტაპობრივი დამარხვის ნიშანი იყოს.

გათხრების პროცესში წინასწარი გეგმა წარმატებით განხორციელდა. წარმატებით გაითხარა მე-6 სამარხი #1 თხრილში და ჩატარდა ღია გათხრები #2 თხრილში, შედეგად 29 პიროვნების ნეშტი იქნა აღმოჩენილი, გამოკვლეული და დოკუმენტირებული. ასევე, ნაპოვნია 139 არტეფაქტიც, რომელიც მოიცავს ფეხსაცმლის ძირებს, ღილებს, პროთეზებს, მონეტებს, ბალთებს, ტყვიებს, მასრებს, სავარცხლებსა და ა.შ.

კანალი 2:

საბჭოთა ტერორის მსხვერპლები - დოკუმენტირების პრობლემები

მოგვითხრობს თუ არა სტალინური დოკუმენტები სიმართლეს? რეპრესიების მსხვერპლთა სახელობითი დოკუმენტირების პრობლემები

*სეიგი პხელოვსკი
“საეხთაშოხისო მემოხიადი”*

მადლობას ვუხდით ორგანიზატორებს ასეთ მნიშვნელოვან კონფერენციაზე გამოსვლის შესაძლებლობისთვის.

რუსეთის უშიშროების ფედერალური სამსახურის (ФСБ) ცენტრალურ არქივში ინახება დოკუმენტები ეროვნული ოპერაციების ფარგლებში განხილული საქმეების რაოდენობის შესახებ: 1937 წლის 15 აგვისტოდან - 1938 წლის 15 ნოემბრამდე. ეს დღემდე შემორჩენილი ერთადერთი ხელმისაწვდომი მასალაა, რომელშიც ეროვნულ ოპერაციებში რეპრესირებულების ზუსტი რაოდენობაა მოცემული.

როგორც ცნობილია, ეროვნული ოპერაციები ორ „ეტაპად“ განხორციელდა. პირველ ეტაპზე, 1937 წლის 15 აგვისტოდან 1938 წლის 10 სექტემბრამდე დაპატიმრებულთა საქმეებს განიხილავდა ორგანო, რომლის არსებობასაც სსრკ-ის კონსტიტუცია არ ითვალისწინებდა - შინსახკომის კომისია და სსრკ-ის პროკურორი.

კომისიის ყველა ოქმი ომსკის ოლქის УФСБ-ის ცენტრალურ არქივში ინახება და მკვლევართათვის ხელმისაწვდომია. სამწუხაროდ, მათი ასლის მიღება ან დასურათება შესაძლებელი არ არის - ნებადართული მხოლოდ ჩანაწერების გაკეთებაა.

2017-2019 წლებში კომისიის ოქმებიდან მნიშვნელოვანი ინფორმაცია ამოიწერა და კატალოგი შეიქმნა, რომელშიც ყველა, 3,5 ათასი ოქმიდან შევიდა ცნობები.

ლუკაშ ადამსკი, სეჩგეი პელოვსკი

შინსახკომის დოკუმენტებისა და ოქმებიდან მოპოვებული ცნობების შედარება აჩვენებს, რომ შინსახკომის ცნობაში მონაცემები 13,645 გადანყვეტილებითაა გადაჭარბებული. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დოკუმენტში მოხსენიებულია ხარბინის ოპერაციის ფარგლებში იაკუტიის ასსრ-ის შინსახკომის 811 გადანყვეტილება. კომისიის შესაბამისი ოქმები არ იძებნება. არის მხოლოდ შინსახკომის სპეციალური სხდომის ოქმი, რომლითაც ადამიანებს სხვადასხვა ვადით პატიმრობა მიესაჯათ. ანალოგიური სურათი გვაქვს ირანული ოპერაციის ფარგლებში სსრკ-ის საზღვრებს გარეთ გადასახლების 8,164 გადანყვეტილებასთან დაკავშირებითაც (აზერბაიჯანის სსრ-ის შინსახკომის მიხედვით).

უნდა განვმარტოთ, რომ ეს საგანგებო სხდომაა, რომელიც ეროვნული ოპერაციების არცერთ ბრძანებაში არ არის მოხსენიებული. კომისია იღებდა გადანყვეტილებას დახვრეტაზე, საქმეების შემდგომ გამოძიებასა და მათი სსრკ-ის უმაღლესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიისთვის ან სამხედრო ტრიბუნალისთვის გაგზავნასთან დაკავშირებით. ასევე, რა თქმა უნდა, ის განსაზღვრავდა პატიმრობისა და გადასახლების ვადებს. ფაქტობრივად, ვერცერთ

საარქივო სისხლის სამართლის საქმეში ვერ იპოვიტ დოკუმენტს, რომელიც მოწმობს, რომ ადამიანს პატიმრობა ან გადასახლება შინსახკომის კომისიამ და სსრკ-ის პროკურორმა მიუსაჯეს. როგორც წესი, საქმეები შეიცავს „ამონაწერს საგანგებო სხდომის ოქმიდან“. ასე პატიმარი იგებდა, თუ ვინ გამოუტანა განაჩენი და გათავისუფლების შემდეგ (თუკი გაუმართლებდა) ამის მოყოლა შეეძლო. აქედან გამომდინარე, როგორც არსენი როგინსკიმ აღნიშნა, არავის, მათ შორის მსჯავრდადებულსაც კი არ უნდა სცოდნოდა შინსახკომის კომისიისა და სსრკ-ის პროკურორის არსებობის შესახებ.

ეროვნული ოპერაციების მეორე ეტაპი სსრკ-ის შინსახკომის 17 სექტემბრის №00606 ბრძანებას, „განსაკუთრებული სამეულების შექმნის თაობაზე“ ეყრდნობოდა და 1938 წლის 15 ნოემბრამდე გაგრძელდა.

„განსაკუთრებული სამეულები“, ასევე არაკონსტიტუციური ორგანოები, იქმნებოდა სსრკ-ის რესპუბლიკებისა და ავტონომიური რესპუბლიკების შინსახკომებთან. „განსაკუთრებული სამეულების“ ოქმები რუსეთში ინახება უშიშროების ფედერალური სამსახურის რეგიონულ სამმართველოებში და ამ ეტაპზე მკვლევართათვის ხელმისაწვდომი არ არის.

ФЦБ-ის რამდენიმე სამმართველოდან შევძელით, მოგვეპოვებინა ცნობები „განსაკუთრებული სამეულების“ ოქმებში მოხსენიებული ადამიანების რაოდენობის შესახებ, რამაც მონაცემთა შედარების საშუალება მოგვცა.

მხოლოდ რუსეთის 13 რეგიონის შესახებ ცნობაში არსებული მონაცემები 4,662 ადამიანით შემცირებული აღმოჩნდა. შინსახკომის ლენინგრადის ოლქის სამმართველოს სამეულის ოქმების მონაცემების ეროვნული ოპერაციების ცნობასთან შედარება აჩვენებს, რომ მასში მონაცემები 1,767 ადამიანითაა შემცირებული.

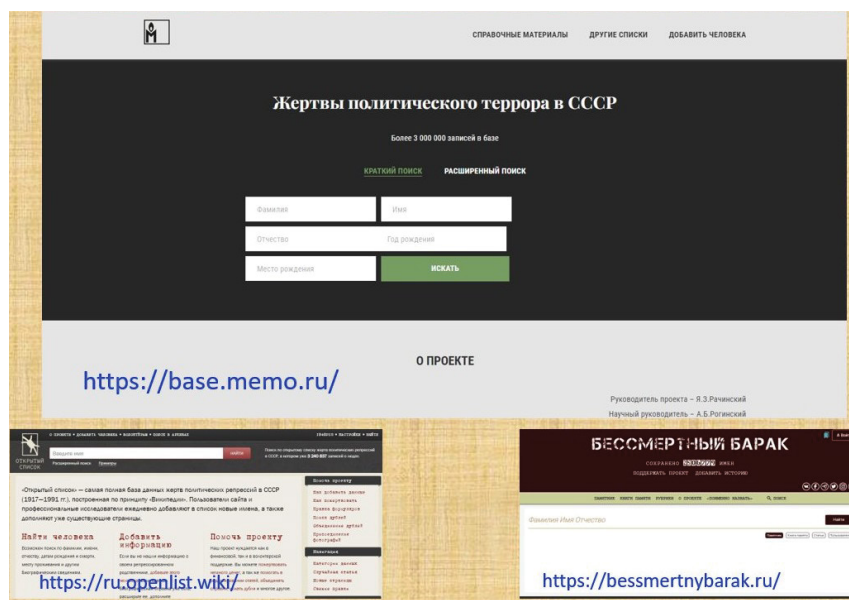
საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში საქართველოს სსრ-ის შინსახკომის განსაკუთრებული სამეულის ყველა, 52-ვე ოქმის ასლის მოპოვება გახდა შესაძლებელი. ამ უკანასკნელში, რეპრესირებულთა რიცხვი 38 ადამიანითაა შემცირებული. გარდა ამისა, პირველი განსაკუთრებული ქვედანაყოფის (Спецотдел) ცნობაში არ არის ინფორმაცია ივანოვოსა და ტულის ოლქების შინსახკომის სამეულების საქმიანობის შესახებ, რომლებშიც, როგორც გაირკვა, შესაბამისად, 51 და 8 ოქმი იყო გაფორმებული, თუმცა ვერ მოხერხდა რეპრესირებულთა რაოდენობისა და, მით უმეტეს, გვარების გარკვევა - ამ ოლქებში ჩეკისტების შთამომავლებმა სამეულების ოქმები გამოაჩინეს, თუმცა მათი კვლევა შეზღუდეს. მიზეზი - ოქმებში მოცემულმა ინფორმაციამ შესაძლოა ეროვნული, რასობრივი და რელიგიური მტრობა გააღვივოს. ამ განსაზღვრებას რუსეთის ფედერაციის ყველა ინსტანციის სასამართლო დაეთანხმა.

ამრიგად, შესაძლებელია ვამტკიცოთ, რომ შინსახკომის დოკუმენტები გვანვდის არასანდო ინფორმაციას ეროვნული ოპერაციების შედეგად რეპრესირებულთა რაოდენობის შესახებ. ეს დოკუმენტები მცდარია...

ეს კი რეპრესიების მსხვერპლთა სახელობითი დოკუმენტირების პრობლემათა შორის მხოლოდ ერთ-ერთია. რეპრესიების მსხვერპლთა სრულფასოვანი ბაზის შექმნის მთავარი წინააღობა რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლებში ამ პრობლემის მოგვარების ნების არარსებობაა.

ამ ადამიანების ხსოვნის შემოსანახად მხოლოდ საზოგადოებრივი ორგანიზაციები და ცალკეული ენთუზიასტები მუშაობენ.

დღესდღეობით, სსრკ-ში რეპრესირებულთა სახელობითი ინფორმაცია ინახება მონაცემთა ბაზაში „პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლები სსრკ-ში“, რომელსაც, მიუხედავად რუსეთის მთავრობის მიერ ლიკვიდაციისა, „საერთაშორისო მემორიალი“ მაინც ამუშავებს. ამ ბაზაზე არსებულ ინფორმაციას ეყრდნობა კიდევ ორი ბაზა: „ღია სია“ და „უკვდავი ბარაკი“. მემორიალის ბაზა დაფუძნებულია სსრკ-ის ყოფილ რესპუბლიკებსა და რუსეთის რეგიონებში გამოცემულ ხსოვნის წიგნებზე, რომლებიც შედგენილი იყო სისხლის სამართლის საარქივო საქმეებით. ბაზა შეიცავს 3 მილიონზე მეტ ჩანაწერს, რაც, მემორიალის შეფასებით, რეპრესირებულთა საერთო რაოდენობის მხოლოდ მეოთხედია... ბაზაში, ძირითადად, შესულია ინფორმაცია იმ ადამიანების შესახებ, რომლებსაც დახვრეტა მიესაჯათ, თუმცა ეს სიაც არ არის სრული. პრაქტიკულად არ არსებობს ინფორმაცია იმ პირთა შესახებ, რომელთაც რეპრესიები „ადმინისტრაციული“ წესით შეეხოთ - გააკულაკეს ან გადაასახლეს.

სსრკ-ში რეპრესირებულთა სახელობითი ინფორმაციის მონაცემთა ბაზები

სხვადასხვა დროს მოპოვებულია ან გადაიწერა შინსახკომის კომისიისა და სსრკ-ის პროკურორის არაერთი ოქმი. მათმა დამუშავებამ შემდეგი შედეგი აჩვენა:

- ხარბინის ოპერაციის შესახებ კომისიის 570 ოქმიდან დამუშავდა 156. 3,227 გასამართლებულიდან ბაზაში არის მხოლოდ 1,406. არ გვაქვს ინფორმაცია რეპრესირებულთა 56.4%-ის შესახებ;
- ლენინგრადის ოლქის შინსახკომის განსაკუთრებული სამეულის 122 ოქმიდან დამუშავდა 96. ბაზაში არარსებულთა პროპორცია ამ შემთხვევაში 41.4%-ია;
- დამუშავდა საქართველოს სსრ-ის შინსახკომის განსაკუთრებული სამეულისა და კომისიის ყველა ოქმი. ამ ოქმებიდან ბაზაში მონაცემი არ არის, შესაბამისად, 90.1%-ისა და 67%-ის შესახებ.

მოყვანილი მაგალითები მონშობს, რომ არსებულ ბაზებში არ არის ეროვნული ოპერაციების მსხვერპლთა ნახევარზე მეტი.

ვინაიდან რუსეთის პრეზიდენტის ბრძანება კგბ-ის არქივების სახელმწიფო არქივებისათვის მუდმივად შესანახად გადაცემისა და რეპრესიის დოკუმენტებისათვის შემზღუდავი გრიფის მოხსნის შესახებ, ფაქტობრივად, არ სრულდება, სისხლის სამართლის საქმეები, შესაძლოა, უშიშროების ფედერალური სამსახურის, ან სახელმწიფო არქივებში იყოს. ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ სად რა ინახება, მომხმარებლისათვის მიუწვდომელია.

რა პრობლემებთან შეჭიდება გვიხდება სისხლის სამართლის საქმეებთან და რეპრესიების სხვა დოკუმენტებთან გაცნობისას?

ა) უშიშროების ფედერალური სამსახურის არქივებში - ცენტრალურსა და რეგიონულ სამმართველოებში:

- არ არსებობს საარქივო სისხლის სამართლის საქმეების რეესტრი;
- არ არის ცნობილი, თუ რა რაოდენობის რეპრესირებულთა საქმეები ინახება;
- განსაიდუმლოების პროცედურა ყველა საქმეს არ გაუვლია;
- განსაიდუმლოებულ საქმეებში გვერდების დიდი ნაწილი რჩება კვლავ დახურულად;
- მკვლევრებს არ ეძლევათ დოკუმენტების ასლები და აკრძალულია ფოტოგადაღებაც.

ბ) სახელმწიფო არქივებში, რომელთათვისაც სისხლის სამართლის საარქივო საქმეების ნაწილი გადაცემულია:

- იშვიათი გამონაკლისების გარდა, დაცული საქმეების რეესტრი ინტერნეტში ღია დაშვებით ხელმისაწვდომი არ არის;
- არაერთ სახელმწიფო არქივში სისხლის სამართლის საარქივო საქმეები კლასიფიცირებულია, როგორც შეზღუდული გამოყენების საქმეები;
- მომხმარებლისათვის საქმის გადაცემამდე, მას უშიშროების წარმომადგენელი ამონმებს და ამ შემონმებაზე დაყრდნობით შეუძლია საქმის ნაწილზე წვდომა შეზღუდოს;
- სისხლის სამართლის საარქივო საქმეები არ არის გაციფრულებული, შესაბამისად, დისტანციურად წვდომის მოპოვება შეუძლებელია.

გ) განცალკევებულ თემად რჩება შსს-ისა (МВД) და ფედერალური პენიტენციური სამსახურის (ФСИН) არქივები, რომლებშიც პატიმრების აღრიცხვის ბარათები (ფორმა 2) და პირადი საქმეები ინახება. არცერთი მათგანი არ არის ხელმისაწვდომი, ხოლო ბარათები, ინსტრუქციის მიხედვით, შექმნიდან 80 წელიწადში ნადგურდება...

1940 წელს ანა ახმატოვა წერდა: „**მინდა ყველა მათგანის სახელი ვთქვა, თუმცა სია წაგვართვეს და ვერსად გავიგებთ**“... მას შემდეგ 80 წელზე მეტი გავიდა, ჩვენ კი ჯერ ისევ არ შეგვიძლია ამის გაკეთება, რადგან ყველა სია ხელმისაწვდომი არ არის.

დარწმუნებული ვარ, რომ მოვა დრო, როცა ВЧК-ის, ОГПУ-ის, НКВД-ის, МГБ-ისა და КГБ-ის არქივები სრულად ხელმისაწვდომი გახდება და სახელმწიფო რეპრესიების მსხვერპლთა სრული ბაზა შეიქმნება.

საბჭოთა სახელმწიფო ტერორის მსხვერპლები მოლდოვაში: საარქივო და ზეპირი წყაროები, ინტერპრეტაციები და გამოწვევები

იგოხ კაშუ

ახქივების ეხოვნული სააგენტო, მოლდოვის რესპუბლიკა

მოლდოვის რესპუბლიკის დღევანდელი ტერიტორია (1941-1991 წლებში მოლდავეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა), დაახლოებით, 4,000 კვ.კმ-ს მოიცავს და მდინარე დნესტრის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობს. თუ სიზუსტეს დავიცავთ, ეს პირველი გასაბჭოებული ტერიტორია იყო 1917-1918 წლების შემდეგ. 1924 წლიდან, მარცხენა სანაპირო მოლდავეთის ასსრ-ის შემადგენლობაში შევიდა, რომელიც, თავის მხრივ, საბჭოთა უკრაინის ნაწილი იყო. სწორედ ამიტომ, მარცხენა სანაპიროს დამსახურებით, მოლდოვის არქივები შეიცავს ინფორმაციას საბჭოთა სახელმწიფო ტერორისა და პოლიტიკური რეპრესიების თითოეულ კამპანიაზე, 1917 წლიდან 1991 წლამდე.

რუსეთის სამოქალაქო ომის პერიოდში გაჩაღებული თეთრი და წითელი ტერორის მსხვერპლი, მათ შორის მომავალ მოლდავეთის ასსრ-ში, საზოგადოების ყველა ფენის წარმომადგენელი გახდა. ჯერ-ჯერობით ჩატარებულ კვლევებზე დაყრდნობით, 1917-1921 წლებში წითელი ტერორის მსხვერპლი სულ მცირე 3,000-4,000 ადამიანი გახდა, განსაკუთრებით ადგილობრივ გლეხობაში, რომელიც ჯერ მარცვლეულის რეკვიზიციის კამპანიებით დაისაჯა, შემდეგ კი ადგილობრივი აჯანყებებისთვის ბოლშევიკთა და თეთრთა მიერ. 1921-1929 წლებში, ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის (НЭП) პირობებში, სახელმწიფო ტერორი ჩაცხრა.

დუკაშ ადამსკი, სეხგეი პხუდოვსკი, იგოი კაშუ

მიუხედავად ამისა, სტალინის „დიდი გარდატეხის“ პოლიტიკის ფარგლებში, სამოქალაქო ომის მსგავსი ტერორის მეთოდები და მასშტაბები დაბრუნდა, მიზანი კი სრული კოლექტივიზაცია და სწრაფი ინდუსტრიალიზაცია იყო (1929-1933). მოლდავეთის ასსრ-ის დაახლოებით 12,000 გლეხი გამოცხადდა კულაკად და საზოგადოებისათვის მტრულ ელემენტად და იძულებით გადასახლდა რუსულ ტუნდრასა და ტაიგაში. საბჭოთა რეჟიმის მსხვერპლთა შორის ამ პერიოდში ხვდებიან ისინიც, ვინც 1932-33 წლების “დიდ შიმშილობას” შეეწირა, რომელსაც უკრაინაში ჰოლოდომორის სახელით იცნობენ. მოლდავეთის ასსრ-ში სიკვდილიანობის მაჩვენებელი, რომელიც პირდაპირ კავშირშია სტალინის პოლიტიკასა და მარცვლელის იძულებით რეკვიზიციასთან, 40,000 ადამიანს უტოლდება. ამ საკითხებზე: კოლექტივიზაციაზე, ჰოლოდომორზე, 1930-იანი წლების პირველი ნახევრის გადასახლებებსა და NEP-ის პერიოდზე ინფორმაციას იხილავთ ორ მთავარ ფონდში:

- [ფონდი #52, მოლდოვის რეგიონული კონტროლის კომისია მოლდავეთის ასსრ-დან](#)
- [ფონდი #49, “უკრაინის მოლდოვის სამხარეო კომიტეტი”](#)

ამავდროულად, 1937-1938 წლების დიდი ტერორი მოლდავეთის ასსრ-ში, დაახლოებით, 9,000 ადამიანს შეეხო, რომელთა ნახევარსაც დახვრეტა მიესაჯა. მათ შორის იყვნენ მოლდავეთის შინსახკომის წევრებიც. ამ სადამსჯელო ოპერაციას მოგვიანებით „ტერორის შემოქმედთა ტერორი“ ეწოდა. ფართომასშტაბიანი ოპერაციების ოფიციალურად დასრულება 1938 წლის ნოემბერში გამოცხადდა. არქივების ეროვნულმა სააგენტომ გააციფრულა მოლდავეთის ასსრ-ში მცხოვრები, დიდი ტერორის ფარგლებში გასამართლებული ადამიანების სია. ყველა დაინტერესებულ მკვლევარს შეუძლია მიიღოს წვდომა ამ სიებზე მოცემული [ბმულით](#).

როგორც უკვე ვახსენე, ბესარაბია ომთაშორის პერიოდში თანამედროვე რუმინეთის ნაწილი გახდა. მიუხედავად ამისა, ბოლშევიკურმა რუსეთმა არ აღიარა 1918 წლის გაერთიანება და ამტკიცებდა, რომ რუმინულმა არმიამ პროვინციაში საბჭოთა ძალები გაანადგურა 1918 წლის იანვარში. საბჭოთა დიპლომატებმა რუმინელ კოლეგებს განუცხადეს, რომ მოსკოვს ბესარაბია ოდესისათვის ბუფერულ ზონად სჭირდებოდა, რაც მისცემდა წვდომას სტრატეგიულად მნიშვნელოვან დუნაის დელტაზე.

მოგვიანებით, როცა ნაცისტურ გერმანიასთან განიხილავდა აღმოსავლეთ ევროპაში გავლენის სფეროების დანაწილების საკითხს, სსრკ სხვა რეგიონებთან ერთად ბესარაბიასაც ითხოვდა. ბალტიისპირეთის სახელმწიფოებისგან განსხვავებით, რომლებიც საბჭოთა კავშირმა ეტაპობრივად დაიკავა, ბესარაბია და ჩრდილოეთ ბუკოვინა წითელი არმიის მიერ იძულებით იქნა დაპყრობილი, პირდაპირი სამხედრო თავდასხმის გზით 1940 წლის 28 ივნისს.

ბესარაბიასა და ჩრდილოეთ ბუკოვინაში საბჭოთა რეპრესიებმა პიკს 1941 წლის ივნისის შუაში მიაღწია, როცა 32,000 პიროვნება ციმბირსა და ყაზახეთში გადაასახლეს. ომისშემდგომი გადასახლებებისგან განსხვავებით, ამ შემთხვევაში ოჯახებს, ცოლებსა და შვილებს მამაკაცები დააშორეს. ეს უკანასკნელნი გაგზავნეს გულაგებში, ციხის მსგავს ბანაკებში, რომლებიც შალამოვის მემუარებში დახასიათებულ კოლიმას ჰგავს. ოჯახის სხვა წევრები კი სპეციალურ დასახლებებში გაანაწილეს, რომელთაც ნაკლებად მკაცრი რეჟიმი მართავდა, თუმცა ამ ადამიანებს არანაკლები ტკივილი მიაყენა. 1941 წლის გადასახლებების შესახებ ინფორმაციის გასაცნობად, იხილეთ [ბმული](#).

1940-41 წლების მსხვერპლთა მეორე კატეგორიას წარმოადგენენ ადამიანები, რომლებიც დახვრიტეს. კიშინიოვის კგბ-ის არქივები მოიცავს 136 ადამიანის დოკუმენტს. მათი ნაწილი რუმინეთის პოლიტიკური პოლიციის (სიგურანტა) ყოფილი შიდა აგენტები იყვნენ, სხვები კი სადაზვერვო მისიებისათვის სსრკ-ში შეგზავნილი დაქირავებული ჯაშუშები.

მესამე ჯგუფი კი შედგებოდა ადამიანებისგან, რომლებიც სსრკ-დან რუმინეთში სხვადასხვა ტერორის პერიოდში გაიქცნენ და პროცესში მდინარე დნესტრი უკანონოდ გადაკვეთეს.

საბჭოთა კავშირი 1944 წელს დაბრუნდა ბესარაბიაში და მასობრივი რეპრესიების კამპანიები, ხელახლა გასაბჭოების პროცესის ფარგლებში და იმ ადამიანების დასასჯელად, რომლებიც გერმანელებთან და რუმინელებთან თანამშრომლობდნენ, განახლებული ენერჯითა და ძალისხმევით წამოიწყო. ცალკეულ პირთა და მცირე ჯგუფთა გადასახლებები, ფაქტობრივად, მაშინვე დაიწყო და 1953 წელს სტალინის სიკვდილამდე გაგრძელდა. მასობრივი ოპერაციები 1949 და 1951 წლებში მოეწყო.

ყველაზე მასშტაბური გადასახლება 1949 წლის ივლისში მოხდა და ის, მხოლოდ ბესარაბიაში, 34,000 ადამიანს შეეხო. 1949 წლის მასობრივი გადასახლებების მთავარი სამიზნე ე.წ. კულაკები იყვნენ, რომლებიც სოციალისტური საზოგადოების აღდგენის, კერძოდ, მასობრივი კოლექტივიზაციის მტრებად მიიჩნეოდნენ. არქივების ეროვნულმა სააგენტომ ამ ადამიანების სრული სია გამოაქვეყნა, რომლის ხილვაც შეგიძლიათ მოცემულ [ბმულზე](#).

1951 წლის აპრილში კიდევ ერთი მასობრივი გადასახლება დაიწყო, თუმცა შედარებით ნაკლები მასშტაბი მიიღო (2480 ადამიანი). გადასახლება მიმართული იყო კონკრეტული რელიგიური უმცირესობის, იეჰოვას მოწმეების მიმართ. ისინი კომუნისტური იდეოლოგიის მიმართ განსაკუთრებით მტრულ პიროვნებად მიიჩნეოდნენ და მათვე აბრალებდნენ უცხოეთის ძალების გავლენის აგენტობას სსრკ-ში, ვინაიდან მათი სათავო ოფისი ბრუკლინში, ნიუ-იორკში მდებარეობდა. სხვა მიმდევრები იძულებით გადასახლეს მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის შედეგად მიღებული ტერიტორიებიდანაც. საბოლოოდ, ამ გადასახლებებმა პირიქით იმუშავა: იელოვას მოწმეებმა თავიანთი რელიგია სხვა საბჭოთა ტერიტორიებზეც გაავრცელეს. ჩრდილოეთის ოპერაციის შესახებ საარქივო წყაროები იხილეთ [ბმულზე](#).

ასევე საბჭოთა მოლდავეთში გვიანი სტალინიზმის მსხვერპლებად უნდა ჩავთვალოთ ის ადამიანებიც, რომლებიც 1946-47 წლების “დიდ შიმშილობას” შეეწირნენ. შიმშილობა მთელ საბჭოთა კავშირში მძვინვარებდა, მათ შორის რუსეთსა და უკრაინაშიც, თუმცა მოლდავეთის სსრ-ს განსაკუთრებით მძიმედ შეეხო - 12,3000 ადამიანი, მოსახლეობის, დაახლოებით, 5%, დაიღუპა. რიცხვებით თუ შევაფასებთ, ყველაზე მეტი რუსი (500,000, მოსახლეობის 0.6%) და უკრაინელი (300,000, მოსახლეობის 1%) დაიღუპა. შიმშილს მრავალი მიზეზი ჰქონდა, მათ შორის ძლიერი გვალვა და ომის შედეგები, თუმცა მსხვერპლის მაღალ მაჩვენებელზე პასუხისმგებელი იყო სწრაფი აღდგენის პოლიტიკაც, რომელიც სტალინმა

1946 წელს წამოიწყო. ამ მიდგომამ რესურსების უმრავლესობა ინდუსტრიული და სამხედრო საჭიროებებისკენ მიმართა.

მოლდავეთში, 1946-47 წლებში მნიშვნელოვანი რესურსები მოხმარდა ვენახების გაფართოებას, რომელიც პირველი ომის შემდგომი ხუთწლედის მთავარი პრიორიტეტი იყო. მასობრივი რეპრესიები დასრულდა 1953 წელს, როგორც საბჭოთა მოლდავეთში, ისე სხვა რესპუბლიკებშიც. სტალინის სახელმწიფო ტერორი დაგმო მისმა მემკვიდრემ, ნიკიტა ხრუშჩოვმა 1956 წელს, სსრკ-ის კომუნისტური პარტიის მე-20 ყრილობაზე. თუმცა, „პიროვნების კულტის“ დაგმობა არ იყო სრულყოფილი და მთელი გულით მიღებული გადაწყვეტილება.

„საიდუმლო მოხსენება“ არ შეიცავდა მიმართვას კოლექტივიზაციისა და 1932-33 წლების მსხვერპლთა მიმართ (სულ მცირე, 5.5 მლნ ადამიანი დაიღუპა) და იხსენიებდა მხოლოდ არმიისა და პარტიის წევრებს, რომლებიც დიდ ტერორს ემსხვერპლნენ (დაახლოებით, 680,000 ადამიანი). 1960 წლისათვის, გადასახლებულ პირთა, დაახლოებით, 80% (95,000 ადამიანი) სახლში დაბრუნდა, თუმცა ამ ადამიანებმა თავიანთი სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური სტატუსის დაბრუნება ვერ შეძლეს. ხშირად, მათ იმის საშუალებაც კი არ ჰქონდათ, რომ საკუთარ სახლში დაბინავებულიყვნენ.

იგოხ კაშუ

სტალინის დაგმობის პარალელურად, 1953 წლის შემდგომი საბჭოთა რეჟიმი აგრძელებდა რეპრესიულ პოლიტიკას, თუმცა შედარებით მცირე მასშტაბებით და ბევრად განვითარებული მეთოდებით. რეპრესიები შეეხო მხოლოდ მცირე ჯგუფებს ან პიროვნებებს, თუმცა პოლიტიკური დანაშაულების განსაზღვრება კვლავ ფუნდამენტურად სტალინისტურად დარჩა. საბჭოთა მოლდავეთში 1953 წლის მარტის შემდგომი რეჟიმის პოლიტიკური რეპრესიების პირველ მსხვერპლებად იქცნენ ისინი, ვინც სტალინის სიკვდილით ბედნიერება გამოხატა.

რეპრესიულ პოლიტიკაში ახალი გარდატეხა 1956 წლის ნოემბრის უნგრეთის რევოლუციის დამარცხებით დაიწყო. ერთ-ერთ წყაროზე დაყრდნობით, რამდენიმე ასეული ადამიანი დააკავეს და გულაგებში გადაასახლეს. სტალინის შემდგომი რეპრესიების კიდევ ერთი განმასხვავებელი ნიშანი ფსიქიატრიის პოლიტიკური გამოყენება იყო დისიდენტებისა და არასასურველი პიროვნებების მიმართ. ამ კატეგორიის სასჯელის ყველაზე გახმაურებული შემთხვევები საბჭოთა მოლდავეთში იყო ივან სევასტიანოვისა (რუსი, მოსამსახურე, 1958) და გეორგე მურუზიუკისა (მოლდაველი/რუმინელი, მოსამსახურე, 1966) და გეორგე დავიდის (მოლდაველი/რუმინელი, ინჟინერი, 1986) საქმეები.

ისინი, ვინც 1953 წლის შემდეგ მოლდავეთის სსრ-ში საბჭოთა რეჟიმს უპირისპირდებოდნენ, შეგვიძლია ორ კატეგორიად დავყოთ: დაუმორჩილებლები (ზახარია დონცევი, ლილია ნეაგუ, ასეა ანდრუ, გეორგე მურუზიუკი) და დისიდენტები (მახაი მოროშანუ, ნიკოლა დრაგოში და მისი ჯგუფი, გეორგე დავიდი, ალექსანდრუ უსატიუკი, გეორგე გიმპუ და მისი ჯგუფი). პირველი ჯგუფის წარმომადგენლები სახელმწიფოს სპონტანურად გმობდნენ, როცა დისიდენტები თავიანთ პროტესტს უფრო განვითარებული და თანმიმდევრული მეთოდებით გამოხატავდნენ. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ისინი, ვინც ბესარაბიის რუმინეთთან გაერთიანებას უჭერდა მხარს, ისევე მკაცრად ისჯებოდა, როგორც სტალინისტურ პერიოდში. ერთ-ერთი ასეთი მაგალითია ეროვნული პატრიოტული ფრონტი 1970-იანი წლების პირველ ნახევარში. მის ლიდერებს გულაგში 7 წლის გატარება და 5-წლიანი გადასახლება (ალექსანდრუ უსატიუკი), ასევე, 6 წლიანი პატიმრობა შრომა-გასწორებით ბანაკში (გეორგე გიმპუ) მიესაჯათ. ამ საკითხზე დამატებითი ინფორმაცია იხილეთ კვბ-ის დოკუმენტებზე დაფუძნებულ [სტატიაში](#).

„ვუნოდოთ სახელი, რათა ზუსტად დავთვალეთ...“ პოლონეთში საბჭოთა რეპრესიების მსხვერპლთა სახელობითი დოკუმენტირება

მაცეი ვიხვა
მიეხოშევსკის ცენტრი, პოლონეთი

საბჭოთა რეპრესიების თითოეული მსხვერპლის დასახელება ძალიან რთული გამოწვევაა. დიდი ტერორის დროს საბჭოთა კავშირში მცხოვრები, სულ მცირე, 200,000 პოლონელი სტალინურ დანაშაულებს ემსხვერპლა. მეორე მხრივ, 1939-1956 წლების შუალედში რეპრესიები პოლონეთის, დაახლოებით, 580,000 მოქალაქეს შეეხო. ეს ძალიან დიდი რიცხვებია, რომელთა უკანაც კონკრეტული პიროვნებებისა და მათთვის ძვირფასი ადამიანების ტრაგედია დგას.

მაცეი ვიხვა

[„რეპრესირებულია ინდექსი“](#) უდიდესი პროექტია პოლონეთში, რომელიც, თავდაპირველად, ცენტრმა KARTA-მ დაიწყო, შემდეგ კი ეროვნული მეხსიერების ინსტიტუტმა (IPN) გააგრძელა. პროექტის მიზანი 1939 წლიდან 1956 წლამდე საბჭოთა რეპრესიების მსხვერპლთა სახელობითი დოკუმენტირებაა. დღემდე, მსხვერპლთა ბიოგრაფიების 21 კრებულია გამოცემული, ხოლო ციფრული მონაცემთა ბაზა 316,000 რეპრესირებულის ისტორიას შეიცავს.

სტალინური რეპრესიების მსხვერპლთა შესახებ ინფორმაციას მიეროშევსკის ცენტრი აგროვებს ციფრულ [მონაცემთა ბაზაზე](#) სახელწოდებით „ანტიპოლონური ტერორის მსხვერპლები საბჭოთა კავშირში 1934-1938 წლებში“. რუსულ „მემორიალთან“ და უკრაინის უშიშროების სამსახურის არქივთან თანამშრომლობის დამსახურებით, 84,000-ზე მეტი მსხვერპლის ბიოგრაფიის მოპოვება და მათი ხელმისაწვდომად ქცევა გახდა შესაძლებელი, მათ შორის არის უკრაინაში შინსახკომის „პოლონური ოპერაციის“ თითქმის ყველა რეპრესირებულის ბიოგრაფიაც.

დიდი ტერორზე საარქივო წყაროები აჭარაში: მთლიანი სურათის რეკონსტრუქციის გამოწვევა

ანგონ ვაჭაიძე

ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტი, საქართველო

„1937-1938 წლებში ე.წ. დიდი წმენდის დროს, გეოგრაფიული მახასიათებლები გახდა უიციურობის მწველი, მხატვრული და მეცნიერული, მასწავლებელთა თითქმის მთელი კოორპორაცია და მხავარი სტუდენტი. ეხი თავმოკვეთილი იყო. საქართველო მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში, 1928-53 წლებში უფრო საფუძვლიანად გახდაიქმნა, ვიდრე 3 ათასწლეული ისტორიის ნებისმიერ სხვა ანალოგიურ პერიოდში“ - წეხს ხონად გიგოგი სუნი თავის ნაშრომში „ქართველი ეხის შექმნა“ (The making of the Georgian nation).

„დიდი ტერორი“ აჭარაში

აჭარაში ოსმალთა სამასწლიანი ბატონობა, საზღვრისპირა მდებარეობა, განსხვავებული რელიგია, საზღვარს იქით დარჩენილი ეკონომიკური და ნათესაური კავშირები საბჭოთა ხელისუფლებას ამ რეგიონის მოსახლეობის მიმართ უნდობლობით განაწყობდა.

პროცენტული მაჩვენებლით, რეპრესიების მასშტაბები აჭარაში უფრო მაღალი იყო, მოსახლეობის საერთო რაოდენობასთან შედარებით, თუმცა, მაგალითად, სტალინური სიებით დაიხვრიტა ჯამურად გასამართლებულების 14,3%, რაც საქართველოს ჯამურ მაჩვენებელს (21%) ჩამოუვარდება.

1937 წლის 20 აგვისტოდან - 1938 წლის 26 ნოემბრამდე პერიოდში, სულ აჭარაში სასჯელის უმაღლესი ზომა - დახვრეტა მიესაჯა 1,050 ადამიანს. მათ შორის იყო 11 ქალი; 10 სასულიერო პირი, მათ შორის მაღალი რანგის იერარქები: არქიმანდრიტი ზურაბ დარჩია და ხოჯა ახმედ ნაკაიძე. აჭარაში ძირითად ბრალდებებს შორის ფიგურირებდა „ტროცკიზმი“, ჯაშუშობა, კონტრრევოლუციური საქმიანობა, ძირგამომთხრელი საქმიანობა და ა.შ.

აჭარის ასრ შინსახკომის უფროსის მოადგილე, ს. ი. კუგელი საქართველოს სსრ შინსახკომის უფროსის მოადგილეს, ა.ნ. რაფავას, 13.08.1937:

„რადგან ადამიანები და მათი პირადი საქმეები გამზადებულია, გადავწყვიტეთ მათი გამოგზავნა დღეს, თადარიგის დასაჭერად.

დაახლოებით, 700 საგამოძიებო საქმე გვაქვს და ვგეგმავთ, 200-ზე მეტი ადამიანის აყვანას, იმათ გარდა, ვისაც სამეულის სპეციალური სიით დააპატიმრებენ.

თქვენთვის გამოგზავნილი 315 საქმიდან:

- 105-110 აჭარის მეამბოხური ორგანიზაციის მონაწილე
- 95 - ტროცკისტი
- 60-65 მენშევიკი და სოც. ფედერალისტი
- 40-50 ფაშისტი და დივერსანტი

შესაძლებელია, ზოგიერთი ჯგუფური საქმე უფრო მიესადაგება სამხედრო კოლეგიას, მაგრამ ჩვენი მდგომარეობის მხედველობაში მიღებით, აუცილებელი განტვირთვის თვალსაზრისით, კარგი იქნება თუ შესაძლებლად ჩათვლით მათ სამეულზე გატარებას.“ (1)

ბათუმთან ახლოს სამარხების აღმოჩენა და ინფორმაციის გავრცელება

2019 წელს, ბათუმისა და ლაზეთის ეპარქიამ გაავრცელა ინფორმაცია, აჭარაში წინა წლებში აღმოჩენილი მასობრივი სამარხებიდან ამოსვენებული 150 ნეშტის დაკრძალვის თაობაზე. ნეშტებთან ერთად, სამარხში აღმოაჩინეს იმ ეპოქის ტყვიები, 1935–1936 წლებით დათარიღებული მონეტები, რამაც გააადვილა სამარხის დათარიღება. მოგვიანებით, დნმ კვლევების შედეგად დამტკიცდა, რომ სამარხებში ნამდვილად „დიდი ტერორის“ დროს რეპრესირებული ადამიანების ნეშტები იყო აღმოჩენილი.

¹

კუგელი ამ შემთხვევაში გულისხმობს, რომ უმჯობესია ახ დაედორონ სსიკ უზენაესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიის საქართველოში ჩამოსვლას და სასამართლო შინსახკომის განსაკუთრებულმა სამუდმა გამაიხთოს. წყაიხო: ბოლშევიკუხი წესიიგი საქაიხთველოში, თბილისი, 2015, ტომი 2, გვ. 65.

ეპარქიის მიერ გამოქვეყნებული სია 623 ადამიანს მოიცავდა, IDFI-ის მუშაობით დადგინდა 1,050 ადამიანის სახელი და მონაცემი. ასევე 3 პირი არის „გაურკვეველ“ სიაში. კიდევ რამდენიმე ადამიანზე ასევე საჭიროა დამატებითი მასალა (ისინი, ვინც, მაგალითად, ერთ-ერთი დახვრეტის ოქმში არ არიან მონიშნულები).

ანგონ ვაჭახაძე

ხსოვნის წიგნი

2024 წელს IDFI-ისა და პოლონეთის იულიუმ მიეროშევსკის დიალოგის ცენტრის მიერ დაგეგმილია ერთობლივი გამოცემა - პირველი „ხსოვნის წიგნი“ აჭარაში განხორციელებულ რეპრესიებზე.

მემორიალური წიგნში შევა სტატიები, 1,050 ადამიანის მოკლე ბიოგრაფიული მონაცემები. გარდა სახელებისა, კვლევით ჯგუფს სურს პასუხები მიიღოს შემდეგ კითხვებზე:

- გამოარჩევდა თუ არა აჭარას დანარჩენი საქართველოსგან რეპრესიების კონტექსტში? როგორი იყო ტენდენცია აჭარაში?
- შედარებითი ანალიზი რომელიმე სხვა რეგიონთან და საკითხის კონცეპტუალიზაცია;
- შედარებითი ანალიზი სსრკ-ის რომელიმე სხვა, არაქართულ რეგიონთან;
- ყველა არსებული კვლევის შეგროვება და კონცეპტუალიზაცია;
- ლაზების საკითხი: 4 დასახლებული სოფელი აჭარაში (სარფი, თხილნარი, მახო, სიმონეთი).

აჭარაში რეპრესირებულთა შესახებ გამოცემული ნაშრომები

ყველაზე ადრეული სტატია, რომელიც აჭარაში მიმდინარე რეპრესიებს შეეხება გამოქვეყნდა 1959 წელს: Hadjibeyli P. The 1937 Trials of Ajarian Leaders/Caucasian Review, 1959 N8 P.21-26. ოსიკო გვარიშვილმა 1937 წელს დახვრეტილი მამის ხსოვნის უკვდავსაყოფად წიგნი გამოსცა: ო. მ. გვარიშვილი, სტალინი და ავბედითი 1937 წელი, ბათუმი, 2000. ავთანდილ ქურხულმა წიგნი - „... და გვახსოვდეს“, თბილისი, 2004. შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივის პროექტის - „ალადგინე ისტორია არქივთან ერთად“ (თუშურაშვილი, 2017) ფარგლებში გამოიცა წიგნი - „არქივის კვალდაკვალ - ბათუმი“. სხვა გამოცემებს შორის აღსანიშნია: რამაზ სურმანიძე „ტრაგედია ბათუმში, 1937-38 წლები“ (სურმანიძე, 2014). ოთარ თურმანიძე „საბჭოთა რეჟიმი და მასობრივი რეპრესიები აჭარაში“, (თურმანიძე, 2019). „სამეურნეო-საწარმოო კადრების, კულაკების და სხვა არასასურველი ადამიანების რეპრესიები“, (თურმანიძე, 2017) იბეჭდებოდა 2017 წელს გაზეთ „აჭარაში“.

შეზღუდვები კვლევის პროცესში

ყოფილი სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის (КГБ) არქივის დიდი ნაწილი თბილისში 1991 წლის სამოქალაქო ომის დროს განადგურდა. საუბარია შინსახკომის (НКВД) ორგანოების დოკუმენტებისა და საბჭოთა პერიოდში გასამართლებული და შემდგომში რეაბილიტირებულთა საგამოძიებო საქმეები - მთლიანად დაიწვა. იგივე ბედი ეწია მილიციის არქივს, რის შედეგადაც სამუდამოდ დაიკარგა უმნიშვნელოვანესი ინფორმაცია იმ სოციალურ-პოლიტიკური ამოცანების რეალიზაციის მეთოდებისა და მექანიზმების შესახებ საქართველოში, რომლებიც დასახული იყო პარტიული ხელმძღვანელობის მიერ საქართველოში 1930-იან წლებში.

ეროვნულ არქივში 1953 წლის შემდგომ რეაბილიტირებულთა საქმეები და სიებიც კი არაა ხელმისაწვდომი: 75 წლიანი „პერსონალური მონაცემების დაცვის“ მოტივით“.

2022 წლიდან გახშირდა საარქივო არქივების დროებით დახურვისა და მკვლევრების ფონდებთან არდაშვების პრაქტიკაც. ხანდახან ამის მიზეზად სახელდება ფონდების რევიზია, კომპიუტერული სისტემისა და ბაზის გაუმართაობა და ა.შ. ეს ფაქტორი ხელს უშლის მკვლევრებს პროექტები დათქმულ ვადაში შეასრულონ.

გასათვალისწინებელი დეტალები

ეროვნულობის საკითხი: რუსეთის იმპერია სხვადასხვა ქართული რეგიონის მაცხოვრებლებს აღწერდა როგორც საკუთრივ „ქართველებს“, „მეგრელებს“, „იმერლებს“ და ა.შ. სამეულის სხდომის ოქმებში აჭარაში დაბადებულ ქართველ მუსლიმებს აღრიცხავდნენ როგორც ქართველი (აჭარელი), ხოლო სხვა რეგიონებში დაბადებულებს და ბათუმში მაცხოვრებლებს როგორც - ქართველი. იდენტური გვარის ორი პიროვნებიდან ერთი იდენტიფიცირებულია როგორც ქართველი (აჭარელი), მეორე კი ქართველი. ეს რელიგიური ნიშნით განსხვავებასაც ასახავს. ხუსეინ ისმაილის ძე ზოიძეს უწერია ქართველი (აჭარელი), ხოლო კონსტანტინე ივანეს ძე ზოიძეს - ქართველი.

დაბადების თარიღი	1900	1899
აროშაბა	ქართული (აჭარელი)	ქართული
დაბადების ადგილი	საქართველო ქ. ბათუმი არბა სოფ	საქართველო ჩიხატურ სოფ.
სამსოვნარბაი ადგილი	აჭარის უსრა ქ. ბათუმი	ანაპის ქ. # 16 ქ. თბილისი
ბანათება	-	დაბალი ბანათებით
სოფ. წარმოშობა	-	-
ოჯახური მემორიალი	-	-
პარტიულობა	საქ. სსრ კვ(ბ) წევრი	უპარტიო საბნაერი

www.stalin.historyproject.ge

თუმცა, არის მრავალი შემთხვევა, როდესაც კვლევაში ეს ლოგიკა ირღვევა. მაგალითად: ყედირ თეარის ძე დუმბაძე, ქედის რ-ნი, ეროვნებით ქართველი, თურქეთის არმიის განყოფილების უფროსი. ამ შემთხვევაში ცხადია, რომ ყედირ თეარის ძე დუმბაძე ქართველი მუსლიმია, თუმცა მისი ეროვნულობის გრაფაში სიტყვა აჭარელი არ ფიგურირებს.

ცდომილება დაბადების თარიღებში: ვალერიანე იესეს ძე თავართქილაძის სამეულის სხდომის ოქმში დაფიქსირებულია დაბადების თარიღი - 1895. ეროვნულ არქივში დაცულ დაბადების სააქტო ჩანაწერში - 1893. ასეთი შემთხვევების თავიდან არიდება შეუძლებელი იქნება, ვინაიდან 1,050-ზე ადამიანის დაბადების სააქტო ჩანაწერების ეროვნულ არქივში გადამოწმება შესაბამისი ელექტრონული მონაცემთა ბაზის არარსებობის შემთხვევაში - შეუძლებელია.

IDFI-ის მთავარ მიზნებს წარმოადგენს აჭარაში აღმოჩენილი მასობრივი სამარხების შესახებ საზოგადოებრივი ცნობიერების ამაღლება, რეპრესირებულთა ისტორიების კვლევა და სახელმწიფოს მეტი ინტერესის გამოჩენა აჭარაში აღმოჩენილი სამარხების საკითხის მიმართ, რათა დროულად გადაიდგას ნაბიჯები სამარხების შესწავლისა და რეპრესირების მსხვერპლთათვის სათანადო პატივის მიცემის კუთხით.

კანალი 3: მუზეუმების როლი საბჭოთა პოლიტიკური რეპრესიების ხსოვნაში

ციმბირის მუზეუმების მუზეუმი - ავტენტური ემოციების ადგილსამყოფელი

ვოიცეხ სდუჟინსკი
ციმბირის მუზეუმების მუზეუმი, პოლონეთი

ძვირფასო მეგობრებო,

მე წარმოგიდგენთ ციმბირის მემორიალურ მუზეუმს (Sybir Memorial Museum).

ამჟამად, ეს პოლონეთის აღმოსავლეთ ნაწილში უდიდესი მუზეუმია და ძალიან მნიშვნელოვანია არა მარტო ჩვენთვის, ბიალისტოკის მოსახლეობისთვის, არამედ ევროპის ამ ნაწილში მცხოვრები უამრავი ადამიანისთვისაც.

1939 წლის სექტემბერში ნაცისტურმა გერმანიამ და საბჭოთა რუსეთმა არა მხოლოდ პოლონეთის მეორე რესპუბლიკა, არამედ მთელი აღმოსავლეთ ევროპა გაიყვეს. ბალტიისპირეთის ქვეყნები და აღმოსავლეთ პოლონეთი, მათ შორის ბიალისტოკი, საბჭოთა მმართველობაში აღმოჩნდა.

ვოიცეხ სდუჟინსკი

როგორც წესი, მეორე მსოფლიო ომის პერიოდის გერმანული ბანაკები კარგად არის ცნობილი, თუმცა ძალიან ცოტა ვიცით რუსულ ბანაკზე - გულაგზე. ციმბირის მემორიალური მუზეუმი სწორედ იმ ადამიანების შესახებ მოგვითხრობს, რომლებიც შორეულ აღმოსავლეთში, ციმბირში, იტანჯებოდნენ.

ბიალისტოკი ქალაქია, რომელმაც საბჭოთა ოკუპაციის წლებში (1939-1941) საშინელი ტანჯვა გამოიარა - თითქმის ყოველი მეხუთე მოქალაქე ციმბირში გადაასახლეს. შესაბამისად, ბიალისტოკი ჩვენი ათასობით მოქალაქის ტანჯვის ხსოვნის უკვდავსაყოფად შესაფერისი ადგილია.

მუზეუმი ვეგლოვას ქუჩაზე, რკინიგზის სადგურ Bialystok Fabryczny-სთან ახლოს მდებარეობს. სწორედ ამ სადგურიდან იგზავნებოდა პოლონეთის მოქალაქეებით სავსე მატარებლები ციმბირისკენ. რაც შეეხება თავად მუზეუმის შენობას, აქ მრავალ სიმბოლურ ნივთს ვხვდებით. აქ არის პოლონელი დედის მონუმენტი, რომელიც ციმბირში შვილებთან ერთად იტანჯება. შესასვლელს სიმბოლურად ისტორიული რკინიგზისა და პლატფორმის ფორმა აქვს, რუსული ტაიგის სიმბოლოდ კი ფოლადის ხეებია წარმოდგენილი.

ციმბირის მემორიალური მუზეუმი

თუმცა, რასაკვირველია, ჩვენი მუზეუმის უმთავრესი ნაწილი მისი გამოფენაა. ეს ახალი ტიპის, ნარატიული მუზეუმია. გამოფენაზე შეხვდებით ტექსტებს, კადრებსა და სხვა ექსპონატებს, რომლებიც ყველა შეგრძნებაზე ზემოქმედებს.

მაგალითად, პირველ სართულზე ჩასვლისას ტემპერატურა იკლებს, რაც პოლონეთის დატოვებისა და ცივ ციმბირში გადასახლების ნიშანია.

ჩვენ წარმოგიდგენთ მინიმალიზმისა და ემოციური ექსპონატების სინთეზს. მაგალითად, აქ შეგიძლიათ მოისმინოთ ავთენტური ხმოვანი ჩანაწერები, ისტორიები იმ ადამიანებისა, რომლებიც ციმბირში გადაასახლეს. მათი ხმის გაგონება ატმოსფეროში უფრო ჩართულს გვხდის. ატმოსფეროში, რომელიც სავსეა დანაშაულით, ტკივილითა და გადასახლებულების ტრაგიკული ბედისწერით - ეს კი გვაგრძნობინებს, რომ ჩვენც მათი მოგზაურობის ნაწილი ვართ.

ყველა ეს ასპექტი ქმნის ნარატიულ მუზეუმს, რომლის მიზანიც ემოციების აღწერა და გაზიარებაა.

მთელი გამოფენა ორ სექციადაა დაყოფილი: პირველ სართულზე აღწერილია ცხოვრება ომამდე, ომისა და გადასახლებების დასაწყისი და საბჭოთა სისტემა. მეორე სექცია, რომელიც მეორე სართულზე მდებარეობს, პოლონეთის დატოვებასა და ციმბირში გადასახლებას აღწერს.

პირველი სივრცე პირველ სართულზე არის ადგილი, სადაც ვხსნით განსხვავებას პოლონურ ენაში სიტყვა Siberia-სა და Sybir-ს შორის. ეს ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან პოლონურ ენაში ამ ორ სიტყვას აბსოლუტურად განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს. Siberia - ეს მხოლოდ გეოგრაფიულ ტერმინია, ხოლო Sybir აღწერს უშუალოდ იმ ადგილებს, სადაც ჩვენი წინაპრები გადაასახლეს. შესაბამისად, ეს ტერმინი მოიცავს ციმბირს, ყაზახეთს, უზბეკეთსა და რუსეთის ევროპული ნაწილის ჩრდილოეთს. ჩვენთვის, მათთვის ვინც ევროპის ამ ნაწილში ცხოვრობს, ციმბირი არ არის უბრალოდ ადგილი შორეულ აღმოსავლეთში, ის ამავედროულად ტანჯვის ტერიტორიაა.

მეორე სივრცე ეძღვნება დამოუკიდებელ პოლონეთს და წარმოგიდგენს პირველ მსოფლიო ომსა და ქვეყანას, რომელმაც 123-წლიანი უცხოური ოკუპაციის შემდეგ დამოუკიდებლობა მოიპოვა. აქ პოლონეთი წარმოდგენილია მულტინაციონალურ და მულტიკულტურულ სივრცედ, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთში, პოლონეთის ყოფილ ტერიტორიებზე, აღმოსავლეთ საზღვრებთან (კრესი).

ამ სივრცის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი რამდენიმე სტელაა, რომელიც ციმბირში გადასახლებულთა სიმბოლოა. ცარიელი სტელა დაკარგულ, უსახელო ადამიანებს სიმბოლიზირებს; სხვებზე ვხვდებით ფოტოებსა და სახელებს. ზოგ მათგანზე კი ხმოვანი ჩანაწერებიც გვხვდება, რომელთა საშუალებითაც ამ ადამიანების ისტორიებს ვიგებთ.

შემდეგი სივრცე - „ომი“, წარმოადგენს საბჭოთა კავშირსა და ნაცისტურ გერმანიას შორის დადებული საიდუმლო პაქტით პოლონეთის რეკონსტრუქციის დასასრულს. ორმა აგრესორმა პოლონური ტერიტორიები გაიყო.

მეოთხე სივრცის დასახელებაა „კრიმინალური სისტემა“. აქ შეგვიძლია ვნახოთ, თუ როგორ დაიწყო კომუნისტური რევოლუცია რუსეთში. ლენინის სიკვდილის შემდეგ, ძალაუფლება იოსებ სტალინმა გადაიბარა და ძალადობითა და ტერორით მილიონობით ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა.

პირველ სართულზე უკანასკნელი სივრცე „გადასახლებებია“. აქ ოთხი ფართომასშტაბიანი გადასახლებაა წარმოდგენილი. ასობით ადამიანი ციმბირში, ყაზახეთსა და რუსეთის ჩრდილოეთში გაიგზავნა. პოლონელებთან ერთად აქ ებრაელები, ბელარუსები, უკრაინელები და სხვა არაერთი უმცირესობის წარმომადგენელი მოხვდნენ.

მეორე სართულიც, პირველის მსგავსად, შედგება განსხვავებული სივრცეებისგან, რომლებიც პოლონეთის დატოვებასა და ციმბირში წასვლას აღწერს. აქ ტემპერატურა იკლებს და ექსპოზიციაში თეთრი ფერი იმატებს, რაც ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ ციმბირში ვართ.

სივრცეში, სახელწოდებით „ცარების ციმბირი“ ჩვენ ვცდილობთ ვაჩვენოთ, რომ საბჭოთა გადასახლებები ჩვენს ისტორიაში პირველი არ ყოფილა - მსგავსი რამ ძალიან დიდი ხნის განმავლობაში, მე-18 და მე-19 საუკუნეებშიც ხდებოდა. შემდეგ სივრცეში, სახელწოდებით „საბჭოთა ჯოჯოხეთში“, შეგვიძლია ვნახოთ, როგორი რთული იყო ცხოვრება ციმბირსა და ყაზახეთში. ხანგრძლივი მგზავრობა, რთული კლიმატი, დაავადებები, შიმშილი და მძიმე შრომა - ეს ყველაფერი

ციმბირის მემორიალური მუზეუმი

ციმბირის ყოველდღიურ რეალობას ქმნიდა.

შემდეგ სივრცეში, სახელწოდებით „საბჭოთა ჯოჯოხეთში“, შეგვიძლია ვნახოთ, როგორი რთული იყო ცხოვრება ციმბირსა და ყაზახეთში. ხანგრძლივი მგზავრობა, რთული კლიმატი, დაავადებები, შიმშილი და მძიმე შრომა - ეს ყველაფერი ციმბირის ყოველდღიურ რეალობას ქმნიდა.

ყველა ეს გამოცდილება და ემოცია გამოფენის ცენტრში მდებარე სკულპტურით, „ყინულის ხალხით“ არის გამოხატული. ის 15 ქანდაკებისგან შედგება და გაციმბირებული პოლონელების ხსოვნას ასახავს.

სივრცე „გულაგის სისტემა“ აჩვენებს, რომ გადასახლება რეპრესიის ერთადერთი ფორმა არ იყო და ადამიანები გულაგებშიც იგზავნებოდნენ. ომის ტყვეებსა და ანტისაბჭოთა საქმიანობაში დადანაშაულებულ ადამიანებს მთელ საკუთრებას ართმევდნენ, აშორებდნენ ოჯახს და გულაგში მონურად ამუშავებდნენ.

სივრცეში, სახელწოდებით „გამოსავალი არ არსებობს“, წარმოდგენილია ციმბირისათვის თავის დაღწევის ერთადერთი გზა - საბჭოთა კავშირში შექმნილი ორი პოლონური არმიისაგან ერთ-ერთში განწევრიანება. პირველი იყო მართლაც დამოუკიდებელი პოლონური არმია გენერალი ანდერსის მეთაურობით, მეორე კი, პოლონეთის კომუნისტური არმია, რომელსაც სათავეში გენერალი ბერლინგი ედგა.

ომის დამთავრების შემდეგ, გადასახლებულებს არჩევანი უნდა გაეკეთებინათ - დაბრუნებულიყვნენ სახლში, რომელიც უკვე საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე მდებარეობდა, ან წასულიყვნენ პოლონეთში, რომელსაც კომუნისტები მართავდნენ და იქ ახალი ცხოვრება დაეწყათ.

სანამ გამოფენას დავტოვებთ, კიდევ ერთ ინსტალაციას ვხვდებით. აქ რამდენიმე დიდ ეკრანზე ციმბირში გადასახლებულებისა და მათი ოჯახის წევრების სახეებს ვხედავთ, რითაც ვიზიტი სრულდება.

მოლდოვაში დიდი ტერორის (1937-1938) ისტორიისა და ხსოვნის მუზეუმად გარდაქმნა (“მუზეიფიკაცია”)

დუდმიდა დ. კოჟოკაიუ

მოლდოვის ისტორიის ეხოვნური მუზეუმი, მოლდოვის ხესპუბლიკა

მსურს, თქვენი ყურადღება მივაპყრო პოსტსაბჭოთა საზოგადოებისათვის ჯერ ისევ რთულ საკითხს: მოლდოვის რესპუბლიკაში დასახულ კურსს მე-20 საუკუნის ტრავმული ისტორიისა და მეხსიერებისათვის ფარდის ახდის მიმართულებით.

1991 წლის შემდეგ, სამუზეუმო ინსტიტუცია ფართოდ ჩაერთო მარგინალიზებულთა, საბჭოთა ისტორიოგრაფიისა და სამუზეუმო დისკურსისგან დაგმობილთა ინტერესების დაცვის, მათი წარმოდგენის საქმეში. მოლდოვური საზოგადოება დიდ ძალისხმევას იჩენს 1939 წლის 23 აგვისტოს შემდეგ მოლდოვის ასრ-ში მიმდინარე საბჭოთა ოკუპაციის (გადასახლებების, შიმშილობის, დაპატიმრებების, დახვრეტების) გასაანალიზებლად და კრიტიკული დასკვნების გამოსატანად. მიუხედავად ამისა, მოლდოვის რესპუბლიკის მუზეუმების ფონდებში უფრო ადრინდელი, მოლდავეთის ასრ-ში მიმდინარე დიდი ტერორის (1937-1938) ამსახველი არტეფაქტების მკვეთრი დეფიციტია. 1991 წლის შემდეგ, ამ ისტორიულ პერიოდს მხოლოდ კომუნისტური პროპაგანდის არტეფაქტები ფარავს, რომლებსაც მოლდავეთის ასრ-ში დიდი ტერორის დანაშაულების ამსახველი კვალი არ აქვს.

დუდმიდა დ. კოჟოკაიუ

მას შემდეგ, რაც მთავრობის გადაწყვეტილებით, 6 ივლისი მოლდოვაში **სტალინიზმის მსხვერპლთა ხსოვნის დღედ** გამოცხადდა და კიშინიოვში, მოლდოვის ისტორიის ეროვნული მუზეუმის ერთ-ერთ განშტოებად **გადასახლებებისა და პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლთა მუზეუმი** გაიხსნა, მისი პირველივე მუდმივი გამოფენა „საბჭოთა მოლდოვა: მითებსა და გულაგს შორის“ (კურატორი პროფ. ელენა პოსტიკე) ამ პერიოდს ასახავდა. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ აქ შინსახკომის დოკუმენტებიდან მოპოვებულ ფოტოებსა და შინსახკომის ოფიცრის კაბინეტის რეკონსტრუქციის ნახვა შეგვეძლო, არ იყო წარმოდგენილი დიდი ტერორის პერიოდში ჩადენილი დანაშაულების, ტირასპოლის მასობრივი დახვრეტების ამსახველი არტეფაქტები. ამ კონტექსტში უნდა აღინიშნოს, რომ მოლდოვის რესპუბლიკის არცერთ სხვა მუზეუმს არ წარმოუდგენია დიდი ტერორისა (1937-1938) და გადასახლებების (1930-1931) ამსახველი ავთენტური ნიმუშები, ყველა მათგანი იმ პერიოდის საბჭოთა სტრუქტურების არქივებიდან მოპოვებული ინფორმაციით შემოიფარგლა.

კიშინიოვში გადასახლებებისა და პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლთა მუზეუმის გახსნა იყო პირველი ნაბიჯი, რომელმაც განსაზღვრა მუზეოლოგების, მეცნიერებისა და სპეციალისტების ჩართვა მოლდოვის სსრ-ში ტოტალიტარული რეჟიმის მსხვერპლთა ისტორიის აღდგენის, დოკუმენტაციისა და მუზეოგრაფიული ღირებულების ზრდის პროცესში. ამ დიდ პროცესს მხარს მხარს უჭერდნენ ლიეტუვის რესპუბლიკა და რუმინეთიც. რაც შეეხება ანალოგიურ პროცესს მოლდავეთის ასსრ-ის შემთხვევაში, სამეცნიერო დოკუმენტაციისა და საველე მუშაობის პროცესი ჩვენი კვლევითი ჯგუფებისგან მეტ ძალისხმევას მოითხოვდა, რადგან დნესტრის მარცხენა სანაპიროს ტირასპოლის სეპარატისტული ადმინისტრაცია აკონტროლებს. ამ შემთხვევაში, პირველი ნაბიჯი 2015 წელს, პირადი კავშირებით გადაიდგა, რის შედეგადაც კავშირი დავამყარეთ ტირასპოლის პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლთა ასოციაციასთან. შესაბამისად, 2016 წელს მოგვეცა საველე სამუშაოების ჩატარების შესაძლებლობა დიდი ტერორის მსხვერპლებთან და პროცესის თვითმხილველებთან ამ რეგიონიდან. ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევა, რომელიც მოლდოვის ისტორიის ეროვნული მუზეუმის მემკვიდრეობაში შევიდა, ანტონ ლაშევიჩის ოჯახს ეხება, რომელსაც 1938 წლის 3 ოქტომბერს მოლდავეთის ასსრ-ის №11 სამეულის გადაწყვეტილებით, დახვრეტა მიესაჯა. შეგროვებული არტეფაქტები (ზეპირი მონათხრობი, პირადი ნივთები, ოჯახის ფოტოები და დოკუმენტები) მოძრავი გამოფენის „მტკიცებულებები გულაგიდან“ (კურატორები: პროფ. ვირგილიუ ბირლადიანუ, პროფ. ლუდმილა დ. კოჟოკარუ, პროფ. ელენა პოსტიკე) ფარგლებში გამოიფინა. ანტონ ლაშევიჩის შვილის, ლარისა ლაშევიჩის მონათხრობი კი გამოქვეყნდა წიგნში

„მეხსიერების არქივები“ (რედაქტორები: პროფ. ლუდმილა დ. კოჭოკარუ; პროფ. ელენა პოსტიკე, პროფ. ლიდია პედურიაკი).

მოლდავეთის ასსრ-ში დიდი ტერორის ამსახველი არტეფაქტების მოპოვებისთვის გადადგმული მომდევნო ნაბიჯი 2020 წლის შემდეგ დნესტრისპირეთის ადგილობრივ მოსახლეობაში მზარდი ინტერესითა და ნდობით გამოიხატა. დნესტრის მარცხენა სანაპიროს მაცხოვრებლები მოლდოვის ისტორიის ეროვნულ მუზეუმს უკავშირდებოდნენ და უზიარებდნენ პირად და ოჯახის იმ წევრების ისტორიებს, მოგონებებსა და არტეფაქტებს, რომელთაც 1930-იან წლებში საბჭოთა რეჟიმის ტერორი დაატყდათ თავს. ერთ-ერთი თვალსაჩინო შემთხვევა ტიხონ დრიგას ოჯახს ეხება, რომელსაც 1937 წლის 25 აგვისტოს მოლდავეთის ასსრ-ის სამეულმა დახვრეტა მიუსაჯა. მისი ძმისშვილის, შტეფან დრიგას მონათხრობი, ისევე როგორც 1930-1931 წლების მოლდავეთის ასსრ-ში მიმდინარე გადასახლებების შესახებ ოჯახში დაცული არტეფაქტები, 2023 წლის დასაწყისში მოლდოვის ისტორიის ეროვნულ მუზეუმს გადაეცა და მუდმივი გამოფენის ნაწილია. უნდა აღინიშნოს მასშედიის ღიაობაც ამ ინფორმაციის ფართო აუდიტორიისათვის გაზიარების ნაწილში.

მესამე ნაბიჯი ტირასპოლელ არქეოლოგებთან ჩვენი ინტერაქციის შედეგად გადაიდგა. ადგილობრივი უნივერსიტეტის არქეოლოგიის ლაბორატორიის გუნდთან თანამშრომლობამ ტირასპოლში დიდი ტერორის მასობრივი დახვრეტების ადგილების დოკუმენტირება გახადა შესაძლებელი. 2020-2022 წლებში ნმ. ვლადიმირის ბასტიონში ჩვენი ვიზიტის შედეგად შეიქმნა მოლდავეთის ასსრ-ში დიდი ტერორის პერიოდის მასობრივი სამარხებისა და პირადი ნივთების ფოტო-დოკუმენტაცია. ბასტიონის ტერიტორიაზე ამ დროისათვის აღმოჩენილია სამეულის განკარგულებით დახვრეტილი 4,600-ზე მეტი ადამიანი. ზოგ შემთხვევაში, არაერთ სამარხში ჩვენმა კოლეგა არქეოლოგებმა პირად ნივთებზე და საბუთებზე დაყრდნობით კონკრეტული სიების ამოცნობა შეძლეს. მათ შორის ამოიცნეს ის ადამიანებიც, რომელთა შთამომავლებთანაც იქამდე ვთანამშრომლობდით. მაგალითად, **ანდრეი ვაისის** შემთხვევაში, არქეოლოგიურ გამოკვლევებთან ერთად, კრიმინალური გამოძიებაც ჩატარდა. ამის შემდეგ, არტეფაქტები სპეციალურად გამოყოფილ ტერიტორიაზე დაკრძალეს. პროცესმა მოკრძალებულად ჩაიარა, როგორც ეს ტირასპოლის სეპარატისტული ადმინისტრაციის იდეოლოგიას შეესაბამებოდა.

შესაბამისად, ამ მომენტში მოლდოვის ისტორიის ეროვნულ მუზეუმს ვიზიტორთათვის მუზეოგრაფიული დისკურსის წარსადგენად, შეუძლია განსხვავებული წყაროები მოიხმოს: საარქივო დოკუმენტები, ზეპირი ინტერვიუები, არქეოლოგიური არტეფაქტები.

უნდა აღინიშნოს, რომ საკითხის კვლევასა და დოკუმენტაციას ძალიან ართულებს ტირასპოლის სეპარატისტული რეჟიმის წარმომადგენლების ნოსტალგიური დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირის მიმართ. ამის გათვალისწინებით, გვსურს უღრმესი მადლობა გადავუხადოთ ტირასპოლელი არქეოლოგების ჯგუფს, იგორ ცეტვერიკოვის ხელმძღვანელობით, რომელმაც მოლდოვის ისტორიის ნაციონალურ მუზეუმში დიდ ტერორთან დაკავშირებული არაერთი არტეფაქტის გადმოტანა გახადა შესაძლებელი. კიშინიოველი და ტირასპოლელი სპეციალისტების კოოპერაცია ისტორიული ცოდნის გაღრმავებისათვის მომავალშიც გაგრძელდება. საზოგადოებას აქვს უფლება, იცნობდეს ისტორიულ ჭეშმარიტებას მოლდავეთის ასსრ-ში დიდი ტერორის მასობრივი რეპრესიების შესახებ.

პანელი 4:

როგორ წავახალისოთ ცოდნა და როგორ გავიგოთ მეტი საბჭოთა რეპრესიების შესახებ

Gulag.cz: ახალი ტექნოლოგიები, როგორც საბჭოთა რეპრესიების შესახებ ცოდნის ამაღლების ინსტრუმენტი

შგეფან ჩეხნოუშეკი

ასოციაცია Gulag.cz, “საეხთაშოხისო მემოხიადი”, ჩეხეთი

დღეს მსურს წარმოგიდგინოთ საბჭოთა რეპრესიების ისტორია ჩეხთა, ჩეხოსლოვაკიის მცხოვრებთა წინააღმდეგ, მოგიყვებ ამ ისტორიის ხსოვნაზე ჩეხეთში და გაგაცნოთ ჩვენი ორგანიზაცია - თუ როგორ ვმუშაობთ ამ თემაზე.

მე წარმოვადგენ ჩეხურ არაკომერციულ ორგანიზაცია Gulag.cz-ს, რომლის საქმიანობაც აერთიანებს ყოფილი გულაგის ბანაკებზე არქეოლოგიური კვლევის ჩატარებას, ჩეხთა წინააღმდეგ საბჭოთა ისტორიის გამოკვლევას, ახალ ტექნოლოგიებთან მუშაობას, განათლებასა და აქტივიზმს. ჩვენი მთავარი მიზანი, ამ თემების მიმართ ჩეხეთსა და მის გარეთ საზოგადოებაში რაც შეიძლება დიდი ინტერესის გამოწვევაა.

ჩვენი ორგანიზაცია 2009 წელს შეიქმნა. მას შემდეგ ჩვენ არაერთი ექსპედიცია ჩავატარეთ მიტოვებულ გულაგებში ციმბირსა და ყაზახეთში, სადაც აღვწერდით მიტოვებულ ბანაკებს და ვიღებდით პანორამულ ფოტოებს, ვაკეთებდით სამგანზომილებიან მოდელებს, შემდეგ კი ყველაფერს ინტერნეტში ვტვირთავდით.

ჩვენ ყოველთვის აქტიურად ვთანამშრომლობდით საზოგადოება მემორიალთან. ჩეხეთში განვახორციელეთ მათი პროექტები „სახელების დაბრუნება“ და „უკანასკნელი მისამართი“. 2016 წელს მემორიალმა შემოგვთავაზა შეგვექმნა ჩეხეთის ფილიალი, რაც გავაკეთეთ კიდევ. მას შემდეგ არაერთ პროექტს ერთად ვახორციელებთ. გამოფენები, დებატები, ახლა კი მემორიალის მხარდამჭერი განსხვავებული აქციები, რადგან ორგანიზაცია ძალიან რთულ მდგომარეობაში ჩავარდა. მემორიალის გარეშე ჩვენ არ გვექნებოდა

ინფორმაციაზე წვდომა, ვერ ჩატარდებოდა ექსპედიციები, ამიტომ ვცდილობთ, როგორც შეგვიძლია დავეხმაროთ ჩვენს კოლეგებს და შევინარჩუნოთ მათი პროექტები და საქმიანობა, განსაკუთრებით უკანასკნელ 1.5 წელიწადში, როცა არაერთ თანამშრომელს მოუწია დაეტოვებინა რუსეთი და ჩეხეთში ჩამოსულიყო.

შგეფან ჩეხნოუშევი

გარდა ამისა, ჩვენი საქმიანობის ერთ-ერთ ნაწილს ჩეხეთში საბჭოთა რეპრესიების კვლევა წარმოადგენს. ეს თემა ჩეხეთში ნაკლებად პოპულარულია, რადგან აქ ყურადღება, ძირითადად, ჩეხოსლოვაკიის ადგილობრივ კომუნისტურ რეჟიმზე მახვილდება, რომელიც 1948-1989 წლებში არსებობდა.

ჩვენ გვაქვს ეროვნული მეხსიერების ინსტიტუტიც, რომელსაც ტოტალიტარული რეჟიმების კვლევის ინსტიტუტი ეწოდება. ასევე, შექმნილია უშიშროების სამსახურების არქივიც, სადაც ჩეხოსლოვაკიის კგბ-ის საქმეები ინახება. ეს თემა

კარგად არის დამუშავებული და შესწავლილი. ათობით ისტორიკოსი ასობით წიგნსა და სტატიას წერს ჩეხოსლოვაკიის კომუნისტურ რეჟიმზე და ფუნქციონირებს სხვადასხვა არაკომერციული ორგანიზაცია, რომელიც საგანმანათლებლო პროექტებს ახორციელებს და აგროვებს ზეპირ ინფორმაციას. ვიტყვოდი, რომ ჩვენი კომუნისტური რეჟიმის კვალი, რომლის შექმნასაც სსრკ-მა შეუწყო ხელი, საკმაოდ მაღალ დონეზეა შესწავლილი.

თუმცა, ყურადღების მიღმა დარჩა საკუთრივ საბჭოთა კავშირში ჩეხთა რეპრესიების თემა. პირველ რიგში, საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე ჩეხთა საკმაოდ დიდი დიასპორა არსებობდა, რომელიც აქ ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში, მეფის რუსეთის დროს მოვიდა. აღწერების მიხედვით, 1930-იან წლებში კავშირის ტერიტორიაზე, დაახლოებით, 30,000 ჩეხი ცხოვრობდა. ისინი, რა თქმა უნდა, რეპრესიის სხვადასხვანაირი მეთოდების მსხვერპლნი გახდნენ, ისევე როგორც სსრკ-ის ნებისმიერი ხალხი. იყო კიდევ ერთი ჯგუფი, ენთუზიასტები, კომუნისტები, მეშახტეები, რომლებმაც ჩეხოსლოვაკიაში დაკარგეს სამსახური და გადაწყვიტეს გადასულიყვნენ სსრკ-ში, რათა „დედამინაზე არსებული სამოთხის“ მშენებლობაში მიეღოთ მონაწილეობა.

ეს ადამიანები სსრკ-ში დიდ ჯგუფებად გადავიდნენ და იქ კოოპერატივები შექმნეს.

რამდენიმე წლის წინ ჩვენ 8-ნუთიანი ვიდეორგოლების სერია შევქმენით, რომელსაც „ჩეხები და დიდი ტერორი“ ეწოდება. ამაში ძალიან დაგვეხმარნენ რუსეთის საზოგადოება მემორიალი, სარატოველი მოხალისეები, რომლებმაც არქივებამდე მიაღწიეს. ასევე, ტომსკის მემორიალისგან მივიღეთ ძალიან საინტერესო [მოგონებები](#) იმ ჩეხების შთამომავლებისა, რომლებიც ციმბირში გადაასახლეს.

იყო კიდევ ერთი ჯგუფი, რომელიც 1939-1940 წლებში ჩეხოსლოვაკიიდან ნაციზმსა და უნგრულ ფაშიზმს გამოექცა. ძირითადად, ეს ადამიანები დღევანდელი ზაკარპატიის ოლქიდან იყვნენ, რომელიც მაშინ ომამდელი ჩეხოსლოვაკიის ნაწილი იყო. ვსაუბრობთ, დაახლოებით, 10,000 ადამიანზე, რომელიც საზღვრის უკანონო კვეთისთვის დააკავეს და გულაგებში გაგზავნეს. ომის შემდეგ, როცა წითელმა არმიამ ჩეხოსლოვაკიის ტერიტორია გაათავისუფლა, მხოლოდ დღევანდელი სლოვაკეთის ტერიტორიიდან 10,000 მოქალაქე გადაასახლეს, რომელთა შორისაც იყვნენ სლოვაკები, უნგრელები და გერმანელები. რაც შეეხება ჩეხეთის ტერიტორიას, აქედან რამდენიმე ასეული რუსი და უკრაინელი გადაასახლეს.

რეპრესიების ხსენებული მეთოდები ჩეხეთის ეროვნული მესხიერების ნაწილი დღემდე არ არის. ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ის, რომ ეს რეპრესიები ისეთი მასობრივი არ ყოფილა, როგორც, მაგალითად, პოლონეთის შემთხვევაში.

ცოტა ხნის წინ, ჩვენ ჩავატარეთ ჩეხური სახელმძღვანელოების კვლევა და აღმოვაჩინეთ, რომ არცერთ სახელმძღვანელოში საბჭოთა რეპრესიებში ჩეხურ კვალზე ერთი სიტყვაც კი არ წერია. ამჟამად, გერმანულ, პოლონულ და სლოვაკ პარტნიორებთან ერთად, ვამზადებთ საგანმანათლებლო პროექტ „ევროპულ მესხიერებას გულაგზე“, რომელიც საბჭოთა რეპრესიებს შეეხება.

კვლევა ჩამოთვლილ ქვეყნებშიც ჩავატარეთ და აღმოჩნდა, რომ სლოვაკეთის შემთხვევაშიც სიტუაცია ანალოგიურია. რაც შეეხება პოლონეთს, აქ პირიქითაა, რადგან ეს მათი ისტორიის ნაწილია, ისინი გახდნენ როგორც კომუნისტური, ისე ნაციისტური რეჟიმის მსხვერპლები. მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირში ასობით ათასი გერმანელი რეპრესირებული იყო, გერმანელთათვის მიუღებელია საკუთარი თავის რომელიმე რეჟიმის მსხვერპლებად მოხსენიება. პირიქით, ისინი ბოდიშს იხდიან იმის გამო, რასაც ჰოლოკოსტისა და მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში აკეთებდნენ.

ასე რომ, ვეძებთ ჩვენი ქვეყნებისათვის საერთო თანამედროვე მიდგომებს და, როგორც ჩანს, საბჭოთა რეპრესიების ისტორია რაღაც კუთხით გვაერთიანებს. პროექტის [ბმული](#).

და კომუნისტურ იდეოლოგიასთან დაპირისპირებული ადამიანები, ძირითადად, „პერმის სამკუთხედის“ ბანაკებში იგზავნებოდნენ - Perm-35, Perm-36 და Perm-37. აქ იყო ბანაკები ადამიანის უფლებათა აქტივისტებისათვის, დისიდენტთათვის და ეროვნული რესპუბლიკების დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლთათვის. ამ ადამიანებს ბრალი ედებოდათ ანტისაბჭოთა პროპაგანდაში, ლალატსა და სხვა განსაკუთრებით საშიშ ანტისახელმწიფოებრივ დანაშაულებში.

პატიმრობის სამარცხვინო პირობები, მუდმივი წამება შიმშილითა და სიცივით, მცველთა უსამართლობა და საჯარიმო საკანში ხანგრძლივი გამომწყვდევა - სისტემა ყველაფერს აკეთებდა პატიმრების გასატეხად. 80-იანი წლების პირველ ნახევარში Perm-36-ის 4 პატიმარი დაიღუპა. ყველა მათგანი უკრაინის ჰელსინკის ჯგუფის უფლებადამცველები იყვნენ: ოლეკსა ტიხნი, ვალერი მარჩენკო, ვასილ სტუსი და იური ლიტვინი. ბანაკის პატიმართა შორის იყო არაერთი ქართველიც: მერაბ კოსტავა, ვახტანგ ძაბირაძე, ვახტანგ შონია და სხვები - ჯამში 14 პიროვნება.

იუღია ბაღაბანოვა

პერმის პოლიტიკური ბანაკების პატიმართა უმრავლესობამ თავიანთი ბრძოლა ტყვეობაშიც განაგრძო. მიუხედავად იმისა, რომ იზოლირებულები იყვნენ, ხშირად კი ჯანმრთელობითა და სიცოცხლითაც კი რისკავდნენ, რათა მათი მდგომარეობის შესახებ ინფორმაცია გარესამყაროსათვის მიეწვდინათ. სწორედ ამ ცნობებზე დაყრდნობით დაიწყო ბრძოლა მთელს მსოფლიოში, რათა სსრკ-ში ადამიანის უფლებები დაცული ყოფილიყო. სწორედ ამ ადამიანებმა აიძულეს გორბაჩოვი, რომ შეეწყვიტა პოლიტიკური რეპრესიები და პოლიტპატიმრები 90-იანი წლების დასაწყისში გაეთავისუფლებინა. ქვეყანაში თავისუფლების ახალი ხანა დაიწყო, ყოფილი პოლიტიკური ბანაკი Perm-36 კი დავიწყებას მიეცა.

1992 წელს, „პერმის მემორიალთან“ დაკავშირებულმა აქტივისტებმა ბანაკის ნანგრევები იპოვეს. მათ მოუვიდათ იდეა, რომ შენობები და ბანაკის კედლები აღედგინათ და აქ პოლიტიკური რეპრესიების ისტორიის მუზეუმი გაეხსნათ. 1995 წლის 5 სექტემბერს ყოფილ ბანაკ Perm-36-ის ტერიტორიაზე ამავე სახელობის მემორიალური მუზეუმი გაიხსნა.

HISTORY OF THE PERM-36 MUSEUM

Barracks of the special regime section before and after restoration: in the early 90s and early 2000s

Excursions in the museum, 90s

GULAG-PERM36.ORG

პოლიტიკური რეპრესიების ისტორიის მუზეუმი Perm-36

მუზეუმ PERM-36-ის საგანმანათლებლო პრაქტიკები

1. ჩართულობა. აუდიტორია: მოსწავლეები, მოხალისეები, დონორები

მემორიალური მუზეუმი Perm-36 არ ყოფილა სახელმწიფო მუზეუმი, ის დიდი საზოგადოებრივი პროექტი იყო. ყოფილი ბანაკის შენობების აღდგენასა და მათ მუზეიფიცირებას 20 წელი დასჭირდა და დაფინანსება საკმარისი არასდროს ყოფილა. ძალიან ბევრი რამე გააკეთეს მოხალისეებმაც: მოხალისეთა ახალგაზრდულ ბანაკებში ათას ხუთასზე მეტმა ადამიანმა მიიღო მონაწილეობა! თითოეული მათგანი შეეხო ქვეყნის ისტორიას არა მხოლოდ სულითა და გონებით, არამედ ფიზიკურად, სხეულით. ასეულობით ადამიანმა, ათობით კომპანიამ და ორგანიზაციამ გაუნია ფინანსური დახმარება მუზეუმს, რადგან საზოგადოებას ეს სჭირდებოდა. ამის შემდეგ ორივემ, მოხალისეებმა და ფილანტროპებმა გადასცეს გამოცდილება საკუთარი ქვეყნის საშინელი ისტორიის შესახებ თავიანთი ახლობლებისა და მეგობრების წრეებს. ამდენი განსხვავებული ადამიანის ჩართულობა მუზეუმისათვის სამუზეუმო კომპლექსის შექმნაზე არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო.

2. გავრცელება. აუდიტორია: სკოლის მოსწავლეები, ადგილობრივი საზოგადოებები

20 წლის განმავლობაში მუზეუმის მობილურმა გამოფენამ პერმის რეგიონის თითქმის ყველა ქალაქი და სკოლა მოიარა, ესტუმრა სასოფლო ბიბლიოთეკებსა და კულტურულ ცენტრებს. სოფლებსა და შორეულ ქალაქებში ინტერნეტის არქონის პირობებში, მუზეუმის თანამშრომელთა შრომა და პროაქტიული მიდგომა ძალიან მნიშვნელოვანი იყო. დროთა განმავლობაში მუზეუმმა თავისი მეთოდოლოგიური ცენტრიც გახსნა. თანამშრომლები არ იყვნენ დაკავებული მხოლოდ თავიანთი გამოფენის ტურების მოწყობით. სკოლებში ისინი სპეციალიზებულ გაკვეთილებს ატარებდნენ სსრკ-ის რეპრესიული და პოლიტიკური ისტორიის შესახებ მაღალი კლასების მოსწავლეებისთვის. ქალაქებისა და სოფლების კლუბებში ისინი ატარებდნენ საჭარო ლექციებს, ესაუბრებოდნენ მაცხოვრებლებს, აჩვენებდნენ მათ დოკუმენტებს, აგროვებდნენ ექსპონატებსა და ვერბალურ ისტორიას მუზეუმის კოლექციისათვის.

უნდა აღინიშნოს, რომ მუზეუმის განვითარებასთან ერთად გაძლიერდა მისი საერთაშორისო კავშირებიც. Perm-36-ის მობილური გამოფენები მოეწყო არამხოლოდ რუსეთში, არამედ უკრაინაში, ლიეტუვაში, იტალიაში, საფრანგეთსა და აშშ-ში.

3. პროფესიონალების მომზადება. აუდიტორია: განათლებისა და მუზეუმის პროფესიონალები

Perm-36-ში სპეციალური პროგრამები პროფესიონალებით დაკომპლექტებული აუდიტორიისთვისაც შეიქმნა. ერთ-ერთი ასეთი აუდიტორია დაკომპლექტებული იყო ისტორიის, სამართლის, სოციოლოგიისა და ლიტერატურის მასწავლებლებისგან. მუზეუმი მათთვის მუდმივად ატარებდა სემინარებს, რომლებშიც „მემორიალის“ ლიდერები, ქვეყნის ცნობილი მეცნიერები და ადამიანის უფლებათა აქტივისტები მონაწილეობდნენ. ეს სკოლა ათასობით მასწავლებელმა გაიარა.

90-იანი წლების მეორე ნახევარში, მუზეუმმა პარტნიორობა გააფორმა პერმის რეგიონის განათლების განყოფილებასთან, განათლების მუშაკთა მოწინავე მომზადების ინსტიტუტთან და პერმის ორი უდიდესი უნივერსიტეტის ისტორიის განყოფილებებთან. მათი თანამონაწილეობით მუზეუმმა შეიმუშავა და გაავრცელა საგანმანათლებლო მასალები მასწავლებელთა შრის. ამრიგად, საშუალო სკოლების საგანმანათლებლო პროცესში სსრკ-ის ტოტალიტარული ისტორიის თემის ნახალისება დაიწყო.

აქვე იყო სპეციალიზებული ღონისძიებები მუზეუმის თანამშრომლებისთვისაც: მუზეოლოგიის საზაფხულო და ზამთრის სკოლები. ერთ-ერთი მათგანი იყო საერთაშორისოც და საკითხის ირგვლივ სპეციალისტები მთელი მსოფლიოდან შეკრიბნენ. ეს იყო გამოცდილების გაცვლა იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ უნდა ვისაუბროთ სამუზეუმო გამოფენებითა და ღონისძიებებით რთულ წარსულზე. მეორე ტიპის სკოლა განკუთვნილი იყო ყველა, პერმის რეგიონის უმცირესი მუზეუმების თანამშრომლებისთვისაც კი. სკოლამ ამ ადამიანებისათვის სამუზეუმო სფეროში უახლესი ტექნოლოგიები და მიდგომები გახადა ხელმისაწვდომი.

4. ღონისძიებათა სიმრავლე. აუდიტორია: ინტელექტუალები, სამოქალაქო აქტივისტები, ღია ცის ქვეშ ფესტივალების მოყვარულები

და, რა თქმა უნდა, ყველაზე მთავარი ღონისძიება, რომელიც Perm-36-მა მოაწყო, იყო ყოველწლიური საერთაშორისო საზოგადოებრივი ფორუმი „პილორამა“. ღონისძიების სახელი მოდის ფორუმის მთავარი სცენის სახელწოდებიდან. ეს მრავალფორმატიანი ფორუმი-ფესტივალი იყო, რომელმაც ათეულობით ხელოვანი, მუსიკოსი, მხატვარი, პოლიტიკოსი, ადამიანის უფლებათა აქტივისტი, ჟურნალისტი და მწერალი გააერთიანა პერმიდან, მოსკოვიდან, სანქტ-პეტერბურგიდან და უცხოეთიდან.

ფესტივალზე ათასობით სტუმარი მოვიდა! 3 დღის განმავლობაში, Perm-36 გახდა ნამდვილი კუნძული დემოკრატიული ღირებულებებისა და საზოგადოებრივი თავისუფლებისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ ახლა ეს ყველაფერი პუტინის რეჟიმმა გაანადგურა.

მუზეუმის გუნდისთვის, კრეატიული და სახელოვნებო პრაქტიკების ეს კომბინაცია ძალიან მნიშვნელოვანი იყო: კონცერტები, გამოფენები, პერფორმანსები, კინოჩვენებები და დრამატული სოციო-პოლიტიკური დისკუსიები. ერთი შეხედვით, ეს ყველაფერი ერთმანეთთან შეუთავსებელია. როგორც წესი, ან ფესტივალს მასპინძლობ, ან ფორუმს, თუმცა ტატიანა კურსინას თქმით, ფორუმ „პილორამაზე“ მუსიკამ, თეატრმა და ინსტალაციებმა მოამზადა ადამიანების სულები ყველაზე მნიშვნელოვანი რამის აღსაქმელად, იმისათვის, რომ ქვეყნის ბედზე ესაუბრაო.

ფორუმის სადისკუსიო კლუბი ქვეყნის ლიბერალური ოპოზიციისათვის მთავარ პლატფორმად იქცა. 2012 წლიდან მას მოიხსენიებდნენ, როგორც მომავალი რუსული მაიდანის კერას. რეალურად, ეს იყო სახელმწიფოს მიერ 2014 წელს მუზეუმის მითვისების, ხოლო მისი შემქმნელების უცხოური გავლენის აგენტებად გამოცხადების მიზეზი. დიახ, სამწუხაროდ, ჩვენ დავკარგეთ ნამდვილი მუზეუმი, მთელ კოლექციასთან და სახსრებთან ერთად. დღესდღეობით საჯარო მუზეუმის ადგილზე მდებარე დაწესებულებაში ვერ შევხვდებით იმის აღნიშვნას, რომ აქ საბჭოთა დისიდენტები იმყოფებოდნენ ტყვეობაში. მიუხედავად ამისა, 10 წელიწადზე ნაკლებ დროში, ასეულობით მზრუნველი ადამიანის დახმარებით, ჩვენ შევძელით ბევრი რამის აღდგენა და ახლა ამ ციფრულმა არქივებმა Perm-36-ის ვირტუალური მუზეუმის სახე უნდა მიიღოს.

Perm-36 დღეს და მომავალში

„ვირტუალურ მუზეუმ Perm-36-ის“ პროექტს შეხვდებით ვებგვერდზე gulag-perm36.org. International Coalition of Museums of Conscience-ის დახმარებით, ჩვენ ის 2023 წლის ივნისში გავხსენით. ვებგვერდზე სიახლეების გარდა არის სექციები, რომლებიც ბანაკის ისტორიის სამ პერიოდს ეძღვნება, ისევე როგორც მუზეუმის ისტორიასა და ჩემ მიერ უკვე ნახსენები სტალინისტური გულაგის კომპლექსის ისტორიულ და არქიტექტურულ უნიკალურობას. ეს არის ცოდნის ბაზა, რომელიც მოიცავს არაერთ პუბლიკაციას მუზეუმისა და მისი კოლექციისა და ცნობილი პატიმრების შესახებ.

ამ რესურსის მთავარი ღირებულება დღეს არის მონაცემთა ბაზა „პერმის პოლიტიკური ბანაკების პატიმრების“ შესახებ. ეს არის ანბანის მიხედვით

დალაგებული სია ბიოგრაფიული ინფორმაციებითა და საარქივო დოკუმენტებით, რომელიც ეხება Perm-35-ის, Perm-36-ისა და Perm-37-ის ყველა პატიმარს 1972 წლიდან 1990 წლამდე. ამჟამად, ეს მასალები ხელმისაწვდომია მხოლოდ რუსულად, თუმცა მოხალისეებმა ამ ყველაფრის ინგლისურად თარგმნა უკვე დაიწყეს.

ამ და სხვა წყაროებზე დაყრდნობით, ისტორიკოსებისა და ფილოლოგების ჩვენი მცირე ჯგუფი ავითარებს პოდკასტების სერიას ბანაკ Perm-36-ის ისტორიის შესახებ. ასევე, ამჟამად, ვსწავლობთ ციფრული გამოფენების შექმნის ტექნოლოგიას და რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, აქტიურად ვეძებთ შესაძლებლობებს, რათა შევქმნათ რეგულარული სადისკუსიო კლუბი „პილორამა“, რომელიც ამ ლეგენდარული ფორუმის სადისკუსიო პლატფორმის ტრადიციებს გააგრძელებს. კიდევ ერთი დიდი პროექტი მობილურის აპლიკაციაა, რომელიც საშუალებას მისცემს ამჟამად სახელმწიფო Perm-36-ის ვიზიტორებს, რომ მიიღონ ალტერნატიული და სრული ინფორმაცია ამ ადგილისა და მისი ისტორიის შესახებ.

დიახ, თავდაპირველად, ჩვენი მუზეუმი რუსეთის უნიკალური სამოქალაქო თავისუფლების ეპოქის ნაყოფი იყო. დღევანდელი ვირტუალური მუზეუმი კი არის ტოტალიტარიზმისა და საშინელი ომის ეპოქის შვილი. სკოლები არ არიან მზად, რომ უმასპინძლონ გამოფენებს პოლიტპატიმრების შესახებ. ისინი დაკავებულები არიან პროპაგანდითა და სამხედრო წრთვებით. მაგრამ ეს მიზეზი არ არის საკმარისი ფარ-ხმლის დასაყრელად. პირიქით. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ვიქნებით განსაკუთრებით საჭირო, როცა ჩვენი საზოგადოება კვლავ იქნება მზად იმისათვის, რომ წარსულში დაინახოს მეტი, ვიდრე ჰეროიკული მითებია. როცა საზოგადოება მზად იქნება, რომ დააფასოს ნამდვილი გმირობა მათი, ვინც ყველაზე საშინელ დროში დარჩა ადამიანად და მოქალაქედ. ჩვენ ვემზადებით ამ მომავლისთვის და ვაახლოებთ მას.

KARTA-ს მეთოდი - სოციალური მოძრაობა საბჭოთა დანაშაულების დოკუმენტირებისთვის

იუსტინა ავცი
ცენტრი KARTA, პოლონეთი

ცენტრი KARTA (Ośrodek KARTA) პოლონური დამოუკიდებელი, არასამთავრობო, არაკომერციული ორგანიზაციაა, რომლის მიზანია XX-XXI საუკუნეების პოლონეთის, ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ისტორიის დოკუმენტაციისა და გავრცელების გზით დემოკრატიისა და ტოლერანტობის გაძლიერება.

იატაკვეშა გაზეთი „Karta“ 1982 წლის 4 იანვარს, პოლონეთში საომარი მდგომარეობის შემოღების საპასუხოდ დაარსდა. თავდაპირველად, ის პოლიტიკურ კომენტარებზე აკეთებდა აქცენტს და დიქტატურის მიმართ ადამიანების დამოკიდებულებას ასახავდა. მე-20 საუკუნის მეხსიერების წაშლისა და კომუნისტური პერიოდის ისტორიის გაყალბების პოლიტიკის გაცნობიერებამ KARTA-ს ყურადღება ისტორიის კვლევისკენ მიმართა.

KARTA-ს საქმიანობის არაერთ მიმართულებას შორის აუცილებლად უნდა გამოიყოს სამი, რომელმაც საბჭოთა დანაშაულების დოკუმენტირების საზოგადოებრივ მოძრაობაზე დიდი გავლენა იქონია: არქივები, სამეცნიერო ლიტერატურა და საგანმანათლებლო კონკურსები.

იუსტინა ავცი

“აღმოსავლეთის არქივი” არქივთა განსაკუთრებული ნაკრებია. ის 1987 წელს KARTA-ს რედაქციამ დააარსა, როცა გააცნობიერეს, რომ აუცილებელი იყო, მიეცათ გაჩუმებული საზოგადოებისათვის ხმის ამოღების საშუალება ჩანერის, დაარქივებისა და მე-20 საუკუნის ისტორიის თვითმხილველთა ბიოგრაფიული ცნობების ხელმისაწვდომობის გაზრდის გზით. ამის მიზანია იმის გარკვევა, თუ რა ბედი ეწია 1917-1956 წლებში საბჭოთა კავშირში და 1939 წლიდან საბჭოთა ოკუპაციის პირობებში არაერთ პოლონელს; ასევე, მეორე რესპუბლიკის აღმოსავლეთ საზღვრებისა და ომისშემდგომ პოლონეთში იატაკქვეშა შეიარაღებული ანტიკომუნისტური მოძრაობის ისტორიის კვლევა. ზეპირი ისტორიის გუნდი, თვითმხილველებთან ინტერვიუების ჩანერის პარალელურად, აგროვებდა წერილობით განცხადებებს, პირად დოკუმენტებსა და ფოტოებს, რომელთა რიცხვიც 43,000-ს აღწევს. აღმოსავლეთის არქივმა სოციალური მოძრაობის ფორმა მიიღო. ყოველწლიურად მას 200-მდე მოხალისე (ხშირად ანონიმური) უერთდებოდა.

დღესდღეობით, KARTA პოლონეთში უდიდესი საზოგადოებრივი არქივია 6,000 თვითმხილველის აუდიო-ვიზუალური ჩანაწერით, 500,000 ფოტოთი და 1500 მეტრის სიგრძის დოკუმენტებით, დღიურებითა და მოგონებებით.

1992 წელს KARTA-მ თანამშრომლობა დაიწყო მოსკოვში დაფუძნებულ საზოგადოება „მემორიალთან“. ამ თანამშრომლობის მიზანი 1939-1956 წლებში საბჭოთა კავშირში მცხოვრები პოლონელების რეპრესიების კვლევა იყო. ერთობლივად ორგანიზებული „სინდისის კვირეულის“ ფარგლებში ვარშავაში რუსეთიდან, უკრაინიდან და ყაზახეთიდან „მემორიალის“ 54 წევრი ჩამოვიდა, რომლებიც დაგვეხმარნენ რეპრესირებულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა შესახებ ინფორმაციის მოძიებაში. შემდგომ წლებში „მემორიალის“ წევრი სხვა ქვეყნებიც დაგვეხმარნენ ინფორმაციის შეგროვებაში პოსტსაბჭოთა არქივებიდან - დოკუმენტთა შორის იყო მოსახლეობის აღწერები, სატრანსპორტო სიები, პირადი საქმეები ციხეებიდან და გულაგებიდან, კრიმინალური დოკუმენტები საიდუმლო არქივებიდან, მოხსენებები რეპრესიების კატეგორიებისა და მსხვერპლთა რაოდენობის შესახებ. ამავდროულად, KARTA-მ შეაგროვა 30,000 ანკეტა რეპრესირებულთა მონაცემებით, რომლებიც ამ ადამიანების ოჯახებმა შეავსეს. ადრეულ 2000-იან წლებამდე, ყოველწლიურად KARTA-ში ათასობით წერილი იგზავნებოდა დაკარგული ადამიანის ძიებაში დახმარების თხოვნით.

Remembrance of victims of communism

1992 – beginning of research cooperation with Memorial Society in Moscow on repression of Polish citizens in the USSR in 1939-56

"Week of Conscience" in Warsaw, April 1992

Memory Wall

 Karta

KARTA-სა და “მემოჩიადის” თანამშრომლობა

1995 წელს „რეპრესირებულთა ინდექსის“ პირველი ტომი გამოვიდა. მას შემდეგ, კიდევ 29 განახლება გამოქვეყნდა (ასევე, ციფრული მონაცემთა ბაზა), ჯამში 316,000 დადასტურებული ბიოგრაფიითა 1,200,000 ჩანაწერით სამუშაო მონაცემთა ბაზაში. 2013 წელს მონაცემთა ბაზა და ყველა მასალა გადაეცა პოლონეთის ეროვნული მეხსიერების ინსტიტუტს.

აქტივობის დაწყებიდან, KARTA წიგნისა და ჟურნალის გამომცემლობაა. თანამედროვე დიქტატურების წინააღმდეგ ბრძოლის მეთოდების ძიებისას, იატაკქვეშა “Karta“-ს შემქმნელებმა საფუძველი ჩაუყარეს ისტორიის კოლექტიური პერსპექტივიდან მოყოლის ნოვატორულ ცვლილებას. ისტორიულ თემებზე მუშაობამ მათ საშუალება მისცა ეს აზრები უნივერსალური განზომილებით განევითარებინათ. ამგვარად, KARTA-ს დამფუძნებლები მიხვდნენ, რომ ისტორიას თავისუფლებისაკენ მიმავალი გზის გამარტივება შეეძლო.

KARTA, ფაქტობრივად, ექსკლუზიურად პირველწყაროებს აქვეყნებს - დღიურებს, მემუარებს, მოგონებებს, წერილებს, მე-20 და 21-ე საუკუნის დოკუმენტებს, რომლებშიც ისტორიას უშუალოდ თვითმხილველები და თანამონაწილეები ჰყვებიან. ასეთი ჩანაწერების დამსახურებით, წარსული უფრო ახლო და გასაგები ხდება. ამ გზით ისტორია გვაჩვენებს თავის მრავალგანზომილებიანობასა და კომპლექსურობას, თუმცა, ამავედროულად, ადამიანურ სახეს.

KARTA მუდმივად ეხება მივიწყებულ, ყურადღების მიღმა დარჩენილ და რთულ თემებს. ის ამბავს განსხვავებული ეროვნული, სოციალური და პოლიტიკური პერსპექტივებიდან გვიყვება, აძლევს რა საუბრის საშუალებას ამ ამბის მონაწილეებს.

KARTA საზოგადოებრივი არქივის სფეროში პოლონეთში პირველი ორგანიზაცია იყო. ორგანიზაციის ინიციატივითა და ძალისხმევით, 2020 წელს საზოგადოებრივი არქივების ცენტრი (Centrum Archiwistyczny Społecznej) დაარსდა. ცენტრს კულტურისა და ეროვნული მემკვიდრეობის სამინისტრო და KARTA ერთობლივად მართავენ. მისი მიზანი ცოდნის გაზიარება, საზოგადოების ისტორიის ირგვლივ გააქტიურება და ამ საქმით დაინტერესებული პოლონელების ინიციატივების მხარდაჭერაა. ცენტრი მხარს უჭერს ახალი საზოგადოებრივი არქივების შექმნას, რათა საზოგადოების ცხოვრების შესახებ რაც შეიძლება მეტი ინფორმაცია შეგროვდეს და შემოინახოს.

KARTA-ს გუნდმა შემოიღო კონკურსების სისტემაც დოკუმენტირებისა და ისტორიის კვლევის ნახალისების მიზნით. პირველი სამი საჯარო კონკურსი დოკუმენტურ ჩანაწერებს, დღიურებს, წერილებსა და მემუარებს ეხებოდა („პოლონეთის უახლესი ისტორიის აღმოსავლური სტიგმა“ 1989 წელს, „აღმოსავლეთ საზღვრები (კრესი) 1939-1945 წლების ოკუპაციის პერიოდში“ 1991 წელს და „დღიურები 1944-89“ 1994 წელს). 1996 წლის შემდეგ სკოლის მოსწავლეებისათვის, კლასგარეშე ისტორიული განათლების ნახალისების მიზნით, ყოველწლიური კონკურსი ტარდება. მეორე მნიშვნელოვანი მიზანი ახალგაზრდა ადამიანების ჩართვა ისტორიული წყაროების შეგროვების საქმეში თავიანთი ოჯახებიდან, რათა ამით საერთო წვდომა გაიზარდოს. კონკურს „History at Hand“-ში, რომელიც უკვე 20-ჯერ ჩატარდა, მონაწილეობა 15,000-მა ადამიანმა მიიღო და მიღებულმა 8,000-მა ნაშრომმა KARTA-ს არქივები გაზარდა.

1980-იან წლებში, აღმოსავლეთ ევროპაში კომუნიზმის მმართველობის პირობებში, დიქტატურასთან გამკლავების მეთოდების ძიებამ KARTA-ს შემქმნელები მიიყვანა დასკვნამდე, რომ ისტორიის შესწავლასა და ცარიელი სივრცეების შევსებას თავისუფლებისკენ მიმავალი გზის გამარტივება შეუძლია. KARTA აგრძელებს ამ იდეით საქმიანობას დღემდე და გვჯერა, რომ ეს ნებისმიერი თავისუფლებისათვის მებრძოლი საზოგადოებისათვის მნიშვნელოვანი და უნივერსალური კომპონენტია.

დეკომუნიზაცია, დეკოლონიზაცია, დეიმპერიალიზაცია და დეიდოლოგიზაცია. 4D პოლიტიკა: ოკუპირებული ბელარუსის

ადინა კოუშიკი

ბელარუსის გაეხითიანებული გახდამავადი კაბინეტი, პოდონეთი

2020 წლის შემდგომი პერიოდი ბელარუსში სამოქალაქო საზოგადოების, ეროვნული ენისა და კულტურის წინააღმდეგ მიმართული სახელმწიფო ძალადობით იყო გამორჩეული. ეს რეპრესიები, PEN-ის მონიტორინგის შედეგად მიღებული მონაცემების თანახმად, ბელარუსის პოლიტიკური ლანდშაფტის გადაფასების აუცილებლობას უსვამს ხაზს.

მიუხედავად ქვეყნის ნომინალური დამოუკიდებლობისა, დიქტატორი ლუკაშენკო აგრძელებს ბელარუსი ხალხის წინააღმდეგ ოკუპაციის ტოლფასი პოლიტიკის გატარებას. ეს პოლიტიკა რუსულ და საბჭოთა იდეოლოგიაზე დგას, კოლონიურ გააზრებაზე, რომელიც ბელარუსებს „ახალგაზრდა ერის“ სტატუსს აკერებს.

ქვეყნის გათავისუფლებისათვის ყოვლისმომცველი 4D პოლიტიკური პროგრამაა აუცილებელი, რომელიც ბელარუსის დემოკრატიულმა ძალებმა, განსაკუთრებით კი ბელარუსის გაერთიანებულმა გარდამავალმა კაბინეტმა შექმნა: დეკომუნიზაცია, დეკოლონიზაცია, დეიმპერიალიზაცია და დეიდოლოგიზაცია.

ადინა კოუშიკი

დეკომუნიზაცია მოიცავს საბჭოთა და კომუნისტური მემკვიდრეობის, მათ შორის ტოპონიმიკის, პოლიტიკური და სოციალური პრაქტიკების, არაერთ ორგანიზაციაზე კონტროლის ეტაპობრივ განდევნას. ტოპონიმიკიდან (ქუჩებისა და ქალაქების სახელებიდან) უნდა გაქრეს საბჭოთა მემკვიდრეობა. ხალხმა უნდა დაივიწყოს პოლიტიკური და სოციალური პრაქტიკების ორგანიზების კომუნისტურ-ტოტალიტარული ფორმები, ასევე რელიგიური ორგანიზაციები და სავაჭრო კავშირები უნდა გათავისუფლდეს რეგულაციებისა და კონტროლისგან. ბელარუსის საკადასტრო სააგენტოს მონაცემებით, ქუჩები სახელწოდებით „სოვიეტსკაია“, „ლენინა“ და „კომუნისტსკაია“, ბელარუსულ ქალაქებსა და სოფლებში ჯამში 1520 კმ ტერიტორიას იკავებს, ხოლო ეროვნული ნიშნით სახელდებული ქუჩების ჯამური სიგრძე 120 კმ-ს არ აჭარბებს. მიუხედავად ამისა, ცალკეული ქალაქების, მაგალითად, მოლოდჩინკოს შემთხვევები გვაჩვენებს, რომ ხალხი, ძირითადად, ქუჩების სახელების დესოვიეტიზაციისა და მათთვის ისტორიული სახელების დაბრუნების წინააღმდეგი არ არის.

ბელარუსში დღესაც კი არსებობს კომუნისტური პრაქტიკის ისეთი გამოვლინებები, როგორებიცაა შაბათობები, პოლიტიკური ინფორმაციის საათები დაწესებულებებში, უნივერსიტეტების კურსდამთავრებულთა სავალდებულო განაწილება და სავაჭრო კავშირის მოძრაობის კონტროლი. მსგავსი გამოხატულებების აღკვეთის გარეშე, საბჭოთა ყოველდღიური პრაქტიკების ხალხის ცნობიერებაზე გავლენა არსებობას არ შეწყვეტს. ბელარუსი ნობელიანტი მწერლის, სვეტლანა ალექსიევიჩის სიტყვებით ეს „წითელი ადამიანის ტრიუმფია“.

ადინა კოუშიკი

რაც შეეხება დეკოლონიზაციას, ეს ღირსეული, დამამცირებელი კოლონიური დამოკიდებულებებისგან თავისუფალი ეროვნული იდენტობის დაბრუნებაა. ეს ითვალისწინებს ბელარუსის ევროპულ ტრადიციებთან დაბრუნებას და ერის, როგორც საერთაშორისო თანამეგობრობის ნაწილის, ისტორიის პატივისცემას.

დეკოლონიზაცია მათ შორის მოიცავს ერის თვითაღქმის ღირსეული და პოზიტიური სურათის აღდგენას, ისეთი დამამცირებელი ფრაზების დავიწყებას, როგორებიცაა „უმცროსი ძმა“, „პატარა ქვეყანა“, „არათვითმყოფადი კულტურა“ და „არასრულყოფილი ენა“. ეს ტერმინები კოლონიური პრაქტიკების მრავალწლიანი მუშაობის შედეგია. 2006 წელს ლუკაშენკომ განაცხადა, რომ „ადამიანებს, რომლებიც ბელარუსულად საუბრობენ, საუბრის გარდა არაფერი შეუძლიათ, რადგან რაიმე დიდებულის გამოხატვა ბელარუსულად შეუძლებელია. ბელარუსული ენა ღარიბია. მსოფლიოში მხოლოდ ორი დიდი ენაა - რუსული და ინგლისური“. ის ასევე ხშირად უწოდებს ბელარუსს, რომელიც შვეიცარიებზე 5-ჯერ, ხოლო საქართველოზე 3-ჯერ დიდია, „მინის მცირე ნაგლეჯს“. ეს შეხედულება ამცირებს ბელარუსის ისტორიისა და კულტურის მნიშვნელობას და ირეკლავს სამი აღმოსავლეთ სლავი ხალხის მითს, რომელშიც უკრაინელები და ბელარუსები „უმცროსი ძმები“ არიან. ამ კონტექსტში, დეკოლონიზაცია ბელარუსის ევროპული ტრადიციის მიღებას, მისი ისტორიის პატივისცემას ნიშნავს და მიმართულია ბელარუსი ხალხის ისტორიული ღირსებისა და თავმოყვარეობის დაბრუნებისკენ. დეიმპერიალიზაცია მნიშვნელოვანია რუსეთის უზენაესობისა და ბელარუსთან მისი ისტორიული კავშირის მითის გასაქარწყლებლად. ეს მოიცავს იმ მონუმენტებისა და სიმბოლოების ჩასწორებას, რომელიც ბელარუსის სახელმწიფოებრიობას უთხრის ძირს.

დეიმპერიალიზაცია პროცესია, რომელმაც აღმოსავლეთ სლავი ხალხის ერთიანობისა და ამ ერთიანობაში რუსეთის ლიდერობის მითი უნდა გააქარწყლოს. ამ პროცესში მნიშვნელოვანია იმ გმირებისა და ტრადიციების წინ წამოწევა, დაფასება, რომლებიც ბელარუსულ მემკვიდრეობას გამოხატავს. დამოუკიდებლობის წლებშიც კი, ბელარუსში არაერთი ძეგლი მიეძღვნათ იმპერიული წარსულის მქონე საბჭოთა და რუს ფიგურებს, რაც ბელარუსის დამოუკიდებლობას ჩრდილს აყენებს. იმპერიული ნარატივის მსგავსი გამოვლინებების აღკვეთა ბელარუსში ინფორმაციული უსაფრთხოებისა და დამოუკიდებლობისათვის კრიტიკულად მნიშვნელოვანია.

დეიდეოლოგიზაცია მოითხოვს თანასწორი გარემოს შექმნას, სადაც განსხვავებული აზრები თანაარსებობას შეძლებს. ამისათვის აუცილებელია ისეთი სახელმწიფო იდეოლოგიების გაქრობა, როგორიცაა „ლუკაშიზმი“. ნამდვილი დემოკრატია უნდა ახალისებდეს თავისუფალ აზრს ყოველგვარი სახელმწიფო ცენზურისა და ზენოლის გარეშე.

დღესდღეობით, ბელარუსში სახელმწიფო იდეოლოგიის თვითმხილველები ვართ, რომელიც ავტორიტარულ სოციალურ სტრუქტურებს, სახელმწიფოსა და ლიდერის ერთგულებას, პატრიოტიზმისა და ნაციონალიზმის ჩახშობას ახალისებს ხელისუფლების ერთგულებისა უაზრო სოციალური აქტივიზმის ხელშესაწყობად. კომუნისტური იდეოლოგიის ამ გადმონაშთს „ლუკაშიზმს“ ვუნოდებთ. ქვეყანაში ცვლილებების მისაღწევად საჭიროა უარყოფა ამ იდეოლოგიური სისტემის, რომელიც განსხვავებულ აზრს არ იღებს.

რომ შევაჯამოთ, ბელარუსს სასწრაფოდ სჭირდება საფუძვლიანი გარდაქმნა ხსენებული ოთხი მიმართულებით. მხოლოდ ასეთი მიდგომით შეიძლება მიაღწიოს ერმა ნამდვილ დამოუკიდებლობას, შეცვალოს პოლიტიკური სისტემა და ღირსება აღიდგინოს.

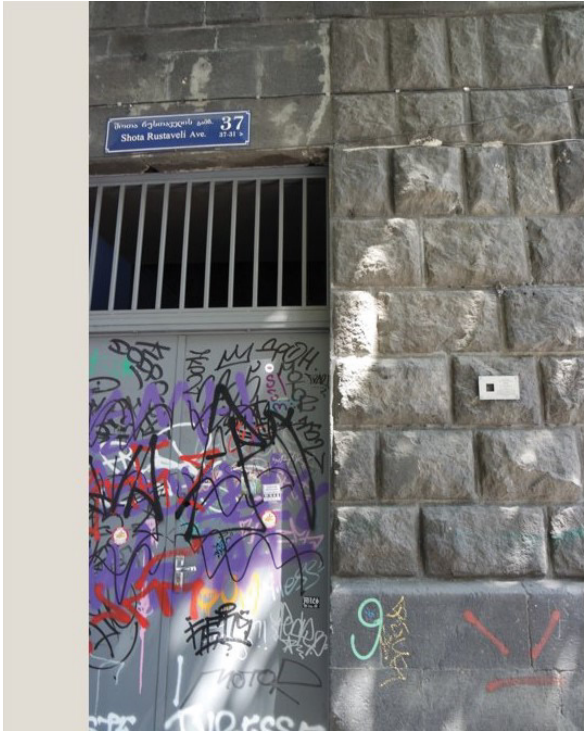
მსხვერპლთა გახსენების გზით საბჭოთა რეპრესიების შესახებ ცოდნის პოპულარიზაცია. გერმანულ პროექტ “უკანასკნელი მისამართის” მაგალითი

მედანი ჰუსინგეჩი

ჰედმუტ შმიდტის უნივერსიტეტი, ჰამბურგი, გერმანია

უჟანგავი ფოლადისგან დამზადებული, „მეხსიერების მატარებელი“ (ასტრიდ ერლი) პატარა ნიშანი მოგზაურობს პოსტსოციალისტურ რუკაზე და ზედ კვალს ტოვებს. მსხვერპლთა სახელდებით, მათი ინდივიდუალობებით რეპრესიების შესახებ ცოდნა პოპულარიზდება. პოლიტიკური დევნის არაერთ ისტორიას, რომელიც ძალიან ბევრჯერ განმეორდა და მაინც ინდივიდუალურად რჩებოდა, „უკანასკნელი მისამართი“ მზის სინათლის ხილვის საშუალებას აძლევს.

ღია ბარათის ზომის დაფების საშუალებით, მემორიალური პროექტი პოლიტიკური დევნის მსხვერპლთა საცხოვრებელზე, მათ უკანასკნელ მისამართზე, ამ ადამიანების სახელებს აწერს. თითოეული დაფა 7-8 გრავირებული სტრიქონისგან შედგება: სახელი, პროფესია, დაბადების თარიღი, დაკავების თარიღი, დახვრეტის თარიღი, რეაბილიტაციის თარიღი. უკანასკნელი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან რეაბილიტაცია მსგავსი აქტივობისათვის აუცილებელი წინაპირობაა. ტექსტის მარცხენა მხარეს კვადრატის ფორმის ცარიელი სივრცეა, სადაც ამ ადამიანის ფოტო უნდა ყოფილიყო. ნათელია, ასოციაცია სიცარიელესთან, რომელსაც პიროვნების სიცოცხლის დასრულება ტოვებს. „უკანასკნელმა მისამართმა“ აიღო რეპრესიების მსხვერპლთა გახსენების 1980-იანი წლებიდან მოყოლებული პრაქტიკა და მას უფრო თანამედროვე ფორმა მისცა. ამავდროულად, ამ ნიშნების სტანდარტულობა დეჰუმანიზაციისა და სტალინიზმის პირობებში მკვლევლობების რუტინულობის, სტატისტიკურობის მეტაფორაა. რუსულ ინიციატივას 2 წელიწადში უკრაინა და ჩეხეთი შეუერთდნენ. პირველი ასეთი მემორიალური დაფა საქართველოში 2018 წელს, შოთა რუსთაველის გამზირზე, კონსტანტინე ყანდარელის სახელზე განთავსდა. გერმანიაში კი პირველი დაფა 1 წლის შემდეგ გამოჩნდა.

Memorial sign dedicated to Konstantin Kandareli, who was shot in 1937. Shota Rustaveli Avenue 37, Tbilisi.

კონსტანტინე ყანდახელის სახელობის მემორიალური დაფა, თბილისი

საბჭოთა საიდუმლო სამსახურმა გერმანიაში მოქმედება წითელი არმიის მიერ ბერლინის აღებამდე ცოტა ხნით ადრე, 1945 წელს დაიწყო. 1950-1953 წლებში გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში საბჭოთა სამხედრო ტრიბუნალმა, დაახლოებით, 1,000 ადამიანს მიუსაჯა დახვრეტა, განაჩენი კი მოსკოვში აღასრულეს. „უკანასკნელი მისამართი“ სწორედ ამ პოლიტიკურად რეპრესირებული პიროვნებების გახსენებას ემსახურება. გასულ რამდენიმე ათწლეულში გდრ-ის წარსულთან და საბჭოთა ოკუპაციის პერიოდთან გამოსამშვიდობებლად არაერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა. მაგალითად, ერთ-ერთი ასეთი ნაბიჯი იყო საბჭოთა კავშირის დაშლისთანავე განხორციელებული ექსკლუზიური ლუსტრაცია. საჯარო მოხელეებს, რომლებსაც ყოფილ ავტორიტარულ რეჟიმში მაღალი თანამდებობები ეკავათ და აქტიური მოხელეები იყვნენ, საჯარო სამსახურში ჩადგომა აეკრძალათ. ასევე, 1998 წელს შეიქმნა „გერმანიის სოციალისტური ერთობის პარტიის (გსეპ/SED) დიქტატურის გადაფასების ფედერალური ფონდი“, რომელმაც მიზნად გდრ-ის ტერიტორიაზე, საბჭოთა ოკუპაციის ზონაში, დიქტატურის მიზეზების, ისტორიისა და შედეგების გადაფასების წახალისება დაისახა. მეხსიერების სახელმწიფო ინსტიტუციონალიზაციისათვის მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო ყოფილ ციხეებსა და სპეციალურ ბანაკებში მემორიალების შექმნაც. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა დევნისა და გსეპ-ის უსამართლობის ისტორია ხშირად მემორიალების მიღმა ბუნდოვნად რჩება.

„უკანასკნელმა მისამართმა“ ქალაქებში პოლიტიკურად დევნილთა სახელების დაბრუნება თავის თავზე აიღო. ერთ-ერთი ასეთი სახელი არტურ იუბელტია.

არტურ იუბელტი 1894 წელს ქალაქ ცაიციში, გამომცემლის ოჯახში დაიბადა. ის 1915 წელს გერმანიის არმიას შეუერთდა და პირველ მსოფლიო ომში მიიღო მონაწილეობა. 1920 წელს უარი თქვა ვაიმარის რესპუბლიკაში სამხედრო ფიცის დადებაზე და უფროსი ლეიტენანტის წოდებით არმია დატოვა. 1934 წელს გადაიბარა მამამისის გამომცემლობა. 1943 წლიდან გამომცემლობა ბეჭდავდა ნაციტურ პარტიასთან დაკავშირებულ გაზეთს. 1945 წლის 27 აპრილს იუბელტი ამერიკელებმა დროებით მერად დანიშნეს. ქალაქის საბჭოთა ჯარებისათვის გადაცემიდან 2 კვირაში ის გადააყენეს, ცოტა ხანში კი დააკავეს ნაციონალ-სოციალისტური იდეოლოგიის გავრცელებისთვის. ის 1947 წელს ბუხენვალდის №2 განსაკუთრებულ ბანაკში დაიღუპა. 1990-იან წლებში ცაიციში არტურ იუბელტის რეაბილიტაცია მოითხოვეს. 1999 წელს იუბელტი ცაიცის საპატიო მოქალაქედ აღიარეს და როგორც ქალაქის მესხიერების მნიშვნელოვან ნაწილს, 2023 წლის 26 მაისს მის სახელზე მემორიალური დაფაც გაიხსნა.

მედანი ჰუსინგეჩი

ბუხენვალდის ბანაკში იუბელტის პატიმრობა ამ პერიოდის არაერთ ბიოგრაფიაში დიქტატურის ორმაგ გამოცდილებას ასახავს. სპეციალური ბანაკი როგორც საბჭოთა დენაციფიკაციის, ისე ოკუპაციის პოლიტიკის ინსტრუმენტი იყო. გერმანულ საზოგადოებაში არ არსებობს კონსენსუსი მეხსიერების პოლიტიკასთან დაკავშირებით, კერძოდ, უნდა მოიხსენიებოდნენ თუ არა იუბელტის მსგავსი წინააღმდეგობრივი ბიოგრაფიის ადამიანები სტალინიზმის მსხვერპლებად. ბუხენვალდის მემორიალმა დაფის აღმართვა გააკრიტიკა. კერძოდ, კრიტიკაში ვკითხულობთ, რომ მემორიალური დაფა მიეძღვნა გამომცემელს, რომელმაც ჰიტლერის 1923 წლის პუტჩში მიიღო მონაწილეობა, მას ამართლებდა ადგილობრივ გაზეთში და შემდგომშიც მისი საგამომცემლო პოლიტიკა ანტისემიტური იყო. ადგილობრივი გაზეთის გამოცემით ის მხარს უჭერდა ნაცისტურ დიქტატურას.

საბჭოთა პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლთა ხსოვნის საკითხი სხვაგანაც პრობლემურია. მაგალითად, საქართველოში აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია 2019 წელს მემორიალური დაფის გახსნამ მიხეილ ლევანდოვსკისათვის, რომელიც ოკუპანტად ითვლება 1921 წლის ანექსიაში მონაწილეობის გამო. ლევანდოვსკი 1938 წელს დახვრიტეს.საჯარო სივრცეში „უკანასკნელი მისამართის“ აბრებმა, შესაძლოა, დისკუსიები და კონფლიქტები გამოიწვიოს. გერმანიის მაგალითი შეიძლება გავიგოთ, როგორც მეხსიერების ცოცხალი და დიალექტიკური კულტურის გამოვლინება, ასევე, როგორც ხსოვნის აგონისტური ფორმა. დაფების დამონტაჟებასთან დაკავშირებული დისკუსიები როგორც გერმანიაში, ისე სხვაგან ახალისებს ცოდნას რეპრესიის მექანიზმების შესახებ. ეს სოციალური და მეხსიერების მნიშვნელოვანი პოლიტიკის ჩამოყალიბების ნაწილია, რომელიც მოიცავს კითხვას იმის შესახებ, თუ ვისი დამახსოვრება უნდა საზოგადოებას და ვისი - არა.

THESES

HOW TO TALK ABOUT SOVIET REPRESSIONS?

Yan Rachinsky

Chairman of the International Memorial

(1) If you answer in one word, it's difficult. Difficult for several reasons.

Firstly, all this was a very long time ago. Stalin died 70 years ago - this is beyond the life experience of not only young people, but also of their parents. The Soviet Union collapsed more than 30 years ago - that is also a fair amount of time. Such long-standing events rarely become the focus of public attention. And surprisingly, Stalinists and anti-Stalinists say approximately the same thing - that you are all pointing at Stalin, so many years have passed, look closer for the guilty. Then, there is a discrepancy - some remember that there was order under Stalin, while others are indignant that they are being distracted from today's fight against the regime. Here is the first problem - how to explain that this past is relevant, how to involve people in discussion.

Secondly, 70 years of Soviet power is a very long time. The Baltic countries and Western Ukraine were lucky - this trouble lasted only 40 years. It was also a long time, but at the beginning of perestroika there was still an active generation that remembered other rules of life, a different social structure. Seventy years of violence and total ideological control have made it impossible in many parts of the former Soviet Union to transfer such social skills, the transfer of centuries-old experience of social interaction. The forms of social life imposed by the communist government are not yet recognized as imposed and requiring discussion.

They are not recognized largely because the communist utopia is attractive - and this is the third problem. Until now, many people believe that the whole problem is that Stalin (or even Lenin) distorted bright ideals, and millions of victims are a consequence of this distortion. And here it is important not to simplify the problem. Unlike Nazism, communist ideology - for its declared purposes - is not inherently criminal. The Bolshevik vulgar interpretation already had criminal aspects - apologetics of terror and contempt for the value of human life, but this always ended up in the shadow of higher goals. The fanatical Bolshevik attempts to make utopia a reality were criminal, taking no account of anything and choosing no means.

Declaring their desire for freedom, the Bolsheviks turned the country into a concentration camp.

Yan Rachinsky

In a collision with reality, the utopia turned out to be untenable, uncompetitive, and for its survival, to maintain power, it turned out to be necessary to eliminate all political opponents, deprive them of influence, and, over time, of life.

Actually, today in Russia, and not only in Russia, we see a similar picture - an ideologically bankrupt government introduces an ideological monopoly and total censorship. Maybe this is just what will make people think about the past - which is coming back. Terror did not begin for the sake of terror. Terror was a consequence of the fanaticism and self-confidence of those who came to power.

There are also practical difficulties in telling the story of the past, of which all those present are aware. Poor accessibility of the archives of the Soviet special services - from the Cheka to the KGB, a complex and confusing situation with the archives of the Ministry of Internal Affairs and the penitentiary system. In general, the situation with documents and material evidence is poor. There are very few diaries, few family archives. The remains of camp buildings are disappearing; only in rare cases are the places of mass graves of those executed and camp cemeteries known and somehow designated. Only in a few cases have these places been properly studied and described; there are many more examples of the barbaric attitude towards them.

What to do with such initial premises? How to tell, understanding that this information will not be in demand by society right away, maybe not soon?

In the late 1980s, when the Memorial was created, the situation was completely different. For the first time it became possible to talk about these topics. Many people needed to find out what happened to their relatives, and, probably, no less needed to be told about the fate of relatives and friends, those who died and those who survived. There was no need to look for listeners - they themselves looked for someone who could answer the questions.

For example, how did the mass extermination of the country's citizens become possible, what needs to be changed so that this does not happen again.

People then felt that something depended on them, that they could influence public policy, the fate of the state.

But to restore the body of society, a complex structure that took shape over centuries and was destroyed during seventy years of Soviet power, more than a few years are needed.

And after the collapse of the USSR, faith in the ability to influence what was happening quickly dissipated, especially after October 1993, when it became clear that the authorities were again relying on force rather than on what was right.

(2) The trouble is that although in the late 1980s-early 1990s a lot was said, everything was not said fully, it was not called in exact words. **That these were not just repressions, but state terror.** That the regime was criminal, and the crimes were not given proper legal assessment or legal qualification.

It was not recognized that such crimes have no statute of limitations. And, unfortunately, for a long time now in schools and institutes, in the media, the conversation about Soviet terror has been skimming the surface, limiting itself to terms and not delving into the essence, into the specifics, into **what these terms meant in relation to specific human destinies.**

This is not just about the Great Terror, when 700 thousand people were killed in 15 months - on average more than one and a half thousand a day. The statistics are monstrous, but they are just statistics, and these numbers no longer affect the consciousness. But not everyone - even among historians - understands that almost all of these people were sentenced by illegal extrajudicial bodies and in absentia, without any possibility of defense. This is not about a lawyer, but about the opportunity to at least say something yourself, at least to know that your fate is being decided.

Yan Rachinsky

We must not forget about the hundreds of thousands of wives and children of “enemies of the people” who ended up in camps or orphanages without any specific charges at all.

We cannot forget about Dekulakization, when millions of peasants were deprived of their property and sent to remote places only because the state coveted their property.

The victims of Soviet repression are entire peoples whom the authorities considered unreliable and punished everyone indiscriminately - a crime bordering on genocide. These are millions of people repressed because of the “wrong” origin - from the families of nobles, military men, priests, merchants and manufacturers, officials of the tsarist regime.

These are millions of people who died from starvation - something that never happened before the Bolsheviks came to power. In my opinion, it is a mistake to look for intent in this famine directed against certain peoples - Russians in the Volga region and the Urals, and in other places, died along with everyone else. The situation is worse - the authorities were simply indifferent to the death of people. This most clearly demonstrated the inhumanity of the Soviet regime.

Nowhere in the world has there been such a criminal attitude towards one’s own citizens, such a scale of terror and persecution. Even occupiers rarely treat civilians this way.

None of the main organizers of the terror were officially named as criminals. Of the lower-level organizers and performers, the majority also avoided responsibility, even posthumous.

One typical example. In September 1941, Stalin signed an order for the execution of 170 prisoners of the Oryol prison. In pursuance of this decision, the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR immediately drew – for lack of a better word - a “verdict”, not only in absentia, but even without any incriminating materials. During the rehabilitation of those executed in 1989, the question of responsibility for such “justice” was raised. And in April 1990, this issue was resolved “dialectically.”

On the one hand, “it has been established that the verdict of the military board of the Supreme Court of the USSR dated September 8, 1941, rendered by the presiding officer Ulrich, board members Kandybin and Bukanov in relation to 161 prisoners, is illegal and unfounded.” On the other hand, “Since this court decision was made on the basis of a resolution of the State Defense Committee, the highest government body at that time, the actions of Ulrich, Kandybin, and Bukanov do not contain any crime.”

Actually, this is the main thing that should not be forgotten when talking about Soviet terror. Not only the facts, but the worldview of the organizers and performers. Its essence can be briefly expressed in Putin’s recent words – “The interests of the state come first.” This worldview has not gone away. Therefore, the state murderer Pavel Sudoplatov was not only rehabilitated back in 1992, but the battalion fighting against Ukraine bears his name.

As long as crimes committed “in the interests of the state” are justified, there is no point in hoping for democracy. I think that this needs to be remembered and reminded in any form of work.

SPECIAL TROIKA OF THE NKVD OF THE GEORGIAN SSR (1937-1938)

Giorgi Mamulia

The School for Advanced Studies in the Social Sciences, France

The well-known February-March plenum of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks in 1937 should be considered the starting point of the Great Terror in Georgia. The impetus for launching the wave of repressions came from the words of Stalin, uttered during his report on March 3. According to the Secretary-General, the activities of Trotskyist saboteurs and spies “have affected, to one degree or another, all or almost all of our organizations, both economic, administrative, and party. Agents of foreign states, including Trotskyists, penetrated not only grassroots organizations but also some responsible positions”.

In an attempt to justify the impending widespread repression that would soon engulf the country, Stalin argued that the murder of Kirov indicated that “the enemies of the people will double-deal and, in double-dealing, disguise themselves as a Bolshevik, as a party member, in order to gain confidence and open themselves up to access to our organizations.” In other words, no position, no public office, in itself, can guarantee that the person holding it is not a secret spy, saboteur, or subversive agent.

Nana Janelidze, Giorgi Mamulia

The progression of the “investigation” in Georgia during its initial stages can be inferred from a document prepared on May 14, 1937, by the Commissioner of Internal Affairs of the Georgian SSR, S. Goglidze, addressed to Beria. According to this document, by that time, NKVD investigators had, through the use of the most sophisticated torture methods, extracted confessions from Mdivani. These confessions implicated him in a mythical “deeply conspiratorial counter-revolutionary terrorist-sabotage organization of the Right” allegedly existing in Georgia. The organization purportedly included members of the government of the Georgian SSR, whose sole guilt was maintaining relations with the old Georgian Bolsheviks who had fallen out of favor with Stalin. As a result of Mdivani's “confessions”, Giorgi Kurulov, the commissar of local industry, Shalva Matikashvili, the chairman of the State Planning Committee, and Tengiz Zghenti, the secretary of the Central Election Commission of Georgia, were arrested.

The methods employed during the investigation of those arrested and the nature of the testimonies extracted from them are partially revealed by data collected in 1955 as part of a campaign to rehabilitate individuals who suffered illegally during the mass repressions of 1937-1938.

For instance, Zghenti's alleged fault was that “he was in close relations” with the former first secretaries of the Central Committee of the Communist Party of Georgia, M. Toroshelidze and S. Mamulia, as well as the old Bolshevik P. Makharadze. The formal pretext for launching a party investigation against Zghenti was his accusation of attempting to protect one of his employees accused of corruption from arrest. With no grounds for Zghenti's arrest, the party investigation into his case continued from November 1936 to May 21, 1937. By early spring 1937, Zghenti was being interrogated on charges of “counter-revolutionary activities” and planning a terrorist attack against L. Beria.

Simultaneously, the persecution of Zghenti and other accused was in full swing in the republic. For instance, on May 15, during the plenum of the Central Committee of the Communist Party of Georgia, Beria announced that Kurulov, Zghenti, and Matikashvili were “tied up” with members of the counter-revolutionary organization of the right and were their accomplices. Well aware of how evidence against him was coerced from other arrested individuals and attempting to appeal to the conscience of his tormentors, Zghenti left a suicide note addressed to Beria. In the note, he requested Beria to take care of his family. Interestingly, after Zghenti's suicide, the NKVD officers did not forget to “take care” of his family. Notably, his wife, son, and daughter were arrested.

By May 31, the first execution list, which included the names of 139 people proposed for execution (first category) and 35 for long terms of imprisonment (second category), was sent to Stalin. It appears that Stalin was dissatisfied with the slow pace of repression and the process of uncovering a “conspiracy of enemies” in Georgia.

According to Goglidze, in the spring of 1937, Beria was summoned to Moscow. Upon his return, he suggested that Goglidze “summon all the heads of the district and city departments of the NKVD and the people's commissars of the autonomous republics to the Central Committee of the Communist Party of Georgia (Bolsheviks) for a meeting”. When everyone had arrived, Beria gathered them in the Central Committee building and made a report to those assembled. In his report, Beria highlighted that the NKVD of Georgia was inadequately combating enemies, conducting investigations slowly, and that enemies of the people were freely walking the streets.

Undoubtedly, it was due to Stalin’s pressure that the number of individuals subject to execution in Georgia sharply increased. While the first execution list presented by Beria to Stalin on May 31 included 139 people, a special note sent to Stalin on July 20 by Beria, updating him on the progress of repressions in Georgia, emphasizes: “Anti-Soviet and counter-revolutionary elements across Georgia will be thoroughly removed. About 200 people have already been executed. Recently, through the NKVD of Georgia, materials on another 350 people slated for execution were sent to Yezhov for approval. I believe that at least 1,000 people will have to be executed, including counter-revolutionary right-wingers, Trotskyists, spies, saboteurs, and others. This number does not include former kulaks and criminals who returned from exile and are subject to administrative execution through the Troika created under the NKVD of Georgia in accordance with the decision of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks”.

Nana Janelidze, Giorgi Mamulia, Harrison King

As for the Troika, which had already been established by this time under the order of Yezhov №00447 dated July 30, 1937, its primary mandate was to consider cases primarily involving former kulaks, ex-members of anti-Bolshevik parties, and criminal elements. To achieve this, from August 5 and for a four-month period in all republics, territories, and regions of the USSR, NKVD authorities were tasked with carrying out an operation to arrest the aforementioned population groups. The functions of the Troikas themselves included passing sentences on those arrested, who, according to this inhumane order, were divided into two categories. The first category, subject to execution, encompassed “all the most hostile elements listed above.” The second included “all other less active but still hostile elements,” who were subject to conviction and imprisonment in camps for a period of 8 to 10 years. With executioner’s precision, quotas of people to be exterminated were also established. For instance, in the Georgian SSR, it was proposed to execute 2,000 people in the first category and sentence 3,000 to long terms of imprisonment in the second.

Until the end of October 1937, the special Troika of the NKVD of Georgia was mainly engaged in repressing the specified population groups outlined in decree №00447. By this time, the Troika had convicted 5,236 people. Sentences in the cases of the old Bolsheviks were pronounced by an external session of the military collegium of the Supreme Court of the USSR. Thus, by the end of October, the military collegium of the Supreme Court in Georgia had convicted 910 people.

The primary responsibility for the extremely high level of repression in Georgia in 1937-1938 undoubtedly lies not with Beria, but with Stalin personally. Stalin meticulously monitored events in this republic and controlled the campaign of the great terror in detail. It is highly likely that specific quotas for repressed individuals in Georgia were developed based on Stalin’s direct instructions.

Contrary to the opinion of representatives of the “revisionist” historical school, the example of Georgia once again underscores the extent to which waves of mass repression were directed from the center. The specificity of the Great Terror in Georgia is determined by the peculiar nature of Stalin’s relationship with this republic and Transcaucasia as a whole.

BETWEEN TOLERATION AND REPRESSION: SOVIET ADJARA IN THE 1920S-30S

Harrison King

Ph.D. Candidate (UC Berkeley)

Perhaps nowhere in Georgia were the dramatic twists and turns of Soviet policy in the 1920s-30s more visible than in the Adjara Autonomous Soviet Socialist Republic, or “Ajaristan.” What began as a novel experiment in cultural-religious autonomy gradually gave way to campaigns of state-sanctioned violence that struck at the core of that autonomy. Documents from the Communist Party and KGB archives in Tbilisi (administered by Georgia’s Ministry of Internal Affairs) and the Archive of the Adjara Autonomous Republic in Batumi reveal that the Soviet government’s approach oscillated between deference and coercion, non-interference, and outright repression. While advocating for caution and sensitivity towards Georgian Muslims, the Communist Party and state security organs also

Harrison King

employed violence at critical junctures to achieve desired political outcomes. The small-scale, targeted deportations and executions of the 1920s intensified during the Great Terror of 1937-38, a period of mass repressions that was later followed by deportations of border dwellers from Adjara and neighboring regions of Georgia between 1944-1951. Adjara's autonomous status initially shielded its Georgian Muslim inhabitants from overt forms of anti-religious persecution, but growing anxieties about anti-Soviet sabotage, border security, and Turkish encroachment prompted Soviet authorities to take increasingly drastic measures against the population of Adjara by the late 1930s.

In the beginning, however, the Communist Party tolerated Islam and offered strategic concessions to secure political legitimacy in Adjara. Upon seizing power in Batumi on March 18, 1921, the Bolsheviks promised wide-ranging autonomy for Adjara's predominately Georgian Muslim population in accordance with the Treaty of Moscow (March 16, 1921) and the later Treaty of Kars (October 13, 1921), which together formed the basis of Soviet-Turkish relations in the interwar period. The Batumi Revolutionary Committee (Revkom) assured the local Muslim population that "it could be fully confident in securing their religion. Their faith and religious institutions will be inviolable here." (1) Although the Bolsheviks viewed the persistence of Islamic belief as a sign of "backwardness" and a major obstacle to the development of socialism, they initially refrained from conducting militant anti-religious agitation. Instead, the Party adopted a largely hands-off approach towards Muslim believers and even allowed children and minors to attend Islamic schools (medreses), an exception made for very few regions of the Soviet Union. (2) Notable visitors to Batumi, such as the Odessa-born writer Isaac Babel and the socialist luminary Klara Zetkin, praised the Bolsheviks' educational policies and patient work among Adjaran women in the early 1920s, expressing confidence in the eventual triumph of socialism on the shores of the Black Sea. From the vantage point of Batumi, Ajaristan appeared to be a revolutionary springboard; a bastion of socialism that would set an example for other "oppressed peoples of the East" who looked to the Soviet Union for guidance in their own struggles against imperialism and colonialism.

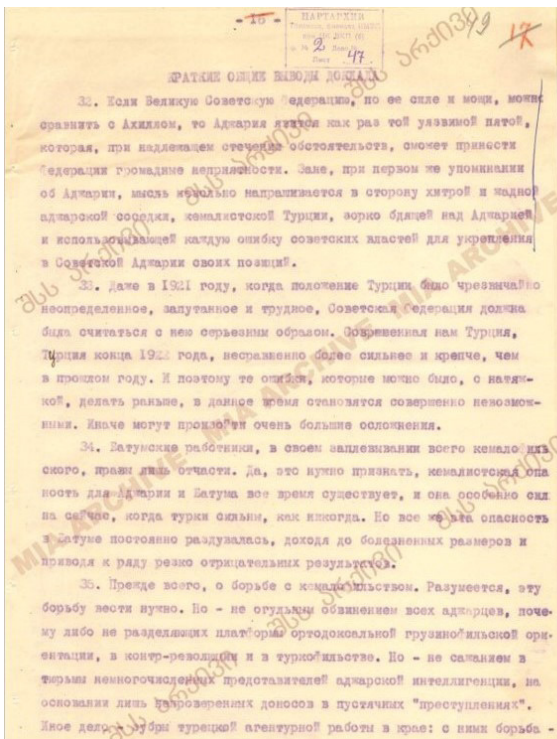
Yet despite conciliatory policies vis-à-vis Georgian Muslims, political violence was also an integral part of the Communist Party's modus operandi. From the early 1920s onwards, the Bolsheviks targeted so-called class enemies (vilified as "beys" and "ağas"),

---

¹ "No. 89: Obrashchenie vremennogo voenno-revoliutsionnogo komiteta gor. Batumi i Batumskoi oblasti k musul'manskomu naseleniiu Adzharii," in I.D. Akhalaia, *Revoliutsionnye komitety Gruzii v bor'be za ustanovlenie i uprochenie sovetskoi vlasti (fevral' 1921 – mart 1922 g.)*: Sbornik dokumentov i materialov (Sukhum: Abgosizdat, 1963), 84. Available here: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134410>.

² nb. "No. 311: Proekt postanovleniia Politbiuro po voprosu o prepodavanii musul'manskogo veroucheniia v shkolakh," in A.K. Sorokin, ed., *Konfessional'naiia politika sovetskogo gosudarstva, 1917-1991 g.g.*: Dokumenty i materialy, tom 1. 1917-1924 g.g. (Moskva: Politicheskaiia entsiklopediia, 2018), 502.

Menshevik sympathizers, and other individuals suspected of harboring anti-Soviet attitudes. Soviet officials in Adjara did not hesitate to neutralize both real and imagined political opponents. In 1923, for example, the Adjaran Cheka arrested and exiled twenty-five Adjaran “beys”—including the prominent Georgian Muslim intellectual and writer, Memed Abashidze—for allegedly conducting “Georgiophile” and “Turcophile” agitation and exploiting the Adjaran peasantry.⁽³⁾ In Abashidze’s case, his leadership of the pre-Soviet Adjaran Mejlis, or “council,” was twisted into evidence of his political disloyalty, despite his service in the Batumi Revkom under Soviet rule. A year later, amidst an aborted uprising in Georgia, the Adjaran Cheka claimed to have uncovered a clandestine network of Georgian Social Democrats plotting to overthrow the Soviet government. Despite the last-minute plea of the group’s leader, Mikheil Sabashvili, urging his comrades to abandon the idea of armed struggle, all twenty-three members of the organization were executed by the Adjaran Cheka.⁽⁴⁾ These two punitive operations in 1923-24 reveal the extent to which Soviet state security wielded violence to eliminate perceived rivals and consolidate power.

Ajara as the Soviet Union’s “Achilles’ Heel” (1922)

“If the Great Soviet Federation, by its power and might, can be compared to Achilles, then Ajara will be that Achilles’ heel, which under the right circumstances, can cause major trouble for the federation. For, at the first mention of Ajara, one’s thoughts are automatically drawn to the cunning and greedy neighbor of Ajara, Kemalist Turkey, which keeps a vigilant eye over Ajara and uses every mistake of the Soviet authorities to strengthen its position in Soviet Ajara.”

Source: SSSSA (II), f. 13, op. 1, d. 105, l. 49.

³ sshssa (I), f. 6, d. 23300, ll. 353-355, 497-499.

⁴ sshssa (I), f. 6, d. 24245, ll. 49, 66-67.

However, the following years demonstrated that the Communist Party was reluctant to antagonize the Muslim peasantry through coercive means as it went about building socialism. Given Adjara's strategic (and vulnerable) position on the Soviet Union's external border in the shadow of neighboring Turkey, the Party decided against an all-out assault on Islam in the interest of preserving state security and cultivating a favorable image as a peaceful, modernizing state. Beneath the lofty rhetoric of Soviet-Turkish friendship were suspicions that the Turks were untrustworthy allies who covertly agitated against Soviet power and exploited popular discontent. Soviet officials believed that the religious "fanaticism" of the peasant masses and semi-feudal conditions in the Adjara countryside were fertile ground for pro-Turkish propaganda, so they continually stressed the need to act cautiously. Before the onset of collectivization in 1928-29, the Party railed against retrograde practices in rural Adjara such as blood feuds, the veiling of women, and underage marriage, but it took no decisive measures to eradicate these "vestiges of feudalism" on a mass scale. The shortage of trained agitators with knowledge of local conditions made it exceedingly difficult for the Party to project power beyond the port city of Batumi.

As one observer noted in 1924, Batumi and the villages of mountainous Upper Adjara remained separate worlds: "In the city, Soviet justice reigns; in the village—the blood feud. [...] on one side there is Europe, on the other, primitive Asia." (5) Closing the cultural gap between town and countryside proved to be a formidable task.

By the late 1920s, the Party's patience began to wear thin as it perceived growing internal and external threats to its power. In November 1927, Mamed Gogiberidze, the chairman of the Council of People's Commissars (Sovnarkom) in Adjara, reported that Mensheviks and Turkish agents were stoking discontent among the Adjara peasantry and nurturing a "migratory mood" in favor of emigration to Turkey. (6) Shortly thereafter, the Georgian GPU claimed to have foiled a cross-border plot by the Khimshiashvili "beys" to conduct anti-Soviet agitation and stage an uprising in the Khulo region. (7) Amidst these alarming reports of instability in the countryside, the Party attempted to implement its "cultural revolution" in Upper Adjara to emancipate Muslim women. What began as a much-vaunted ideological struggle against "remnants of the past"—especially the veil, or chadra—soon ended in disaster. Tensions came to a head in March 1929 when an ill-conceived, aggressive anti-religious campaign sparked an armed rebellion in the Khulo region of Upper Adjara. (8)

5

sshssa (II), f. 13, op. 2, d. 53, l. 5 (6 მარტი, 1924)

6

sshssa (II), f. 14, op. 3, d. 381, ll. 82-86 (11 ნოემბერი, 1927)

7

sshssa (I), f. 6, d. 27943, ll. 236-258.

8

For a detailed overview of the uprising's origins and aftermath, see Timothy K. Blauvelt, "The Muslim uprising in Adjara and the Stalinist revolution in the periphery," *Nationalities Papers* 44, no. 3 (2016), 359-379.

Although the rebellion was suppressed within weeks, the blow to Soviet prestige and security was considerable, prompting Stalin to condemn subordinates for resorting to “decrees and administrative pressure” in the struggle against “religious superstitions.”⁽⁹⁾ In the wake of the uprising, the Party granted a number of concessions to appease the Muslim peasantry and retreated from its “socialist offensive” in order to maintain its tenuous foothold in Upper Adjara. Stabilizing this restive borderland thus took precedence over full-scale collectivization and cultural-enlightenment work that might generate further resentment against Soviet power.

Then, in 1937, after years of lackluster progress in Adjara, the Georgian Communist Party and NKVD reasserted their authority with unprecedented violence. This year signaled a sharp turn in Adjara and across the Soviet Union towards mass repressions as a political instrument. To strengthen border security, Lavrentii Beria called for the introduction of a special passport system along the Georgian-Turkish border and demanded the deportation of 198 previously exiled, “anti-Soviet” individuals and their families from Georgia’s border districts, including Adjara. ⁽¹⁰⁾

But from the Soviet leadership’s perspective, simply removing potentially hostile villagers would not solve the security dilemma in Georgia’s border regions. Much more extreme measures would be taken as the search for anti-Soviet saboteurs and spies accelerated during the Great Terror. In its frenzy to unmask and punish internal enemies, the NKVD uncovered more alleged conspiracies and identified more perpetrators among the Adjaran peasantry, Muslim clergy, and ruling elite. Beginning with the denunciation and show trial of Zekeria Lordkipanidze, the Chairman of Adjara’s Central Executive Committee—whom Lavrentii Beria accused of leading a counter-revolutionary organization dedicated to helping Turkey annex Adjara through an armed revolt—a wave of arrests and executions tore through Adjara. ⁽¹¹⁾ Past transgressions such as emigration to Turkey, illegal border crossings, and participation in the Khulo uprising of March 1929 became incriminating evidence of anti-Soviet behavior punishable by death. Indeed, many NKVD “troika” sentences from 1937 condemned Adjarans for counter-revolutionary crimes such as agitating

---

⁹ RGASPI f. 558, op. 11, d. 63, ll. 46ob. (March 19, 1929). Available through Yale University’s Stalin Digital Archive.

¹⁰ sshssa (II), f. 14, op. 11, d. 152, ll. 28-29, 144-145.

¹¹ For Beria’s letter to Stalin regarding Lordkipanidze, see “No. 137: Shifrtelogramma L.P. Beria I.V. Stalinu o sanktsionirovanii aresta Z. Lordkipanidze (17 iulia 1937 g.),” in V.N. Khaustov et al., eds., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie gosbezopasnosti NKVD, 1937-1938* (Moscow: Mezhdunarodnyi fond “Demokratiia,” 2004), 250. Available here: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/376545>. For a subsequent letter to Stalin in which Beria noted that negotiations were underway between Adjarans and Turkish representatives about the districts of Artvin and Ardahan being joined with Adjara as one autonomous entity under Turkish rule, see “No. 142: Zapiska L.P. Beria I.V. Stalinu o “rontrevoliutsionnykh” gruppakh v Gruzii (20 iulia 1937 g.),” in *Ibid.*, 254.

against Soviet schools, conducting espionage for Turkey, and calling for Adjara's separation from Georgia. (12)

Many of these anti-Soviet crimes were no doubt exaggerated or simply fabricated, but they drew upon the Party's deep-seated anxieties about Turkish meddling and Adjara's uncertain loyalties. In the distorted political imaginary of the time, fantasies of treason and rebellion proliferated, claiming the lives of Adjara intellectuals such as Memed Abashidze, as well as members of the political establishment, such as the Abkhaz Party boss Nestor Lakoba. (13)

12

sshssa (I), f. 8, nos. 3, 12, 17, 25.

13

Like Lordkipanidze, Lakoba was accused of plotting to separate Abkhazia from Georgia and turn it into a Turkish protectorate. For a discussion of Lakoba's downfall and the charges leveled against him, see Timothy K. Blauvelt, *Clientelism and Nationality in an Early Soviet Fiefdom: The Trials of Nestor Lakoba* (Abingdon and New York: Routledge, 2021), 203-217.

PANEL 1: BATUMI MASS GRAVES - ARCHAEOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL STUDIES

The work carried out on the mass graves of the Great Terror in Adjara in 2017-2022

Father Ilia Khinikadze

Eparchy of Batumi and Lazeti, Georgia

I would like to welcome the participants of the conference.

The reason for our gathering is the discovery of the graves of those executed during the totalitarian regime.

During this period, many people were shot in Georgia, and many were exiled. More than 1,050 people were sentenced to death in Adjara alone. Among them were women and even clergymen.

Initially, the list of those executed in Batumi was published by the historian Ramaz (Monk Andria) Surmanidze in the book "Tragedy in Batumi". Later the full list was provided by IDFI.

IDFI turned to the archives of the Ministry of Internal Affairs for help in the process of finding those who were shot, discovering that not 621 but more than 1,050 people were killed in Adjara.

Our country was repeatedly conquered and destroyed by various hostile states. Despite many misfortunes, a spiritually strong Georgian man managed to turn the fallen state into a self-sufficient, independent one with the help of the Lord. Christianity, and even more so the Christian way of life, has repeatedly become a reason for attack by hostile states. Christianity grew into the character of a Georgian man, Georgianness was equated with Orthodoxy, Christian faith. Our history reminds us of Golgotha, the Georgian people knew that resurrection and ascension would follow the crucifixion, and indeed, history knows the age of spiritual and physical glory in Georgia.

In spite of many invasions, we must mention the fact, the heavy consequences that were inflicted on Georgia by the Russian Empire. Spiritual and physical destruction in the name of the brothers in faith of our country. In 1801, the abolition of the kingdom and in 1811, the abolition of the autocephaly of the Georgian Church. Our exiled kings and

Catholico-patriarchs, clergy and citizens who were shot, and the harsh totalitarian regime that tried to finally punish the Soviet-occupied republics.

The first mass, large-scale wave of punishment of people began in August 1936 from Moscow, when Zinoviev, Kamenev, Yevdokimov, as well as commanders Tukhachevsky, Yakir, Uborevich, and others were announced as the leaders of the terrorist center. In 1937, Pyatakov, Serebryakov, and others were added to them. In March 1938, the right-wing Trotskyist bloc was filled with Bukharin, Rykov, Krestinsky, Rakovsky, and others. Arrests in Georgia took a mass character in 1937, after the confrontation between Budu Mdivani and Pyatakov-Serebryakov in Moscow and the confirmation of their testimony. The capture of the leaders was followed by mass arrests throughout the Soviet Empire.

In 1937-1938, a total of 3,4 million people were repressed, of which 800,000, that is 23%, were executed. Added to all this in Georgia was the real discontent caused by the annexation and deprivation of independence, the results of the 1924 uprising, which turned Georgia into a special target of Soviet repressions. According to official data, in 1937-38, more than 30 000 citizens of Georgia were arrested, about half of them were executed. Most of them were Georgians by nationality, mostly representatives of the upper class of the city and rich, powerful peasants living in the villages. As it is known, those convicted and sentenced to death in Tbilisi were executed 18 kilometers from the capital.

It is interesting that the family members of the shot people were told that their loved ones were exiled. In fact, the archival materials and the opening of the graves revealed the reality that they were shot...

Along with other republics, the Soviet terror was brutally implemented in Georgia, and as a result, the country lost many important people.

The Soviet propaganda media of that time constantly tried to label the descendants of those who were shot as criminals. During the totalitarian regime, due to confrontation with the Soviet government, our great fellow citizens, religious and secular figures lost their lives. The issue of the execution of Metropolitan Nazari and other clerics should be noted. With a similar motive, father Beniamin Ghlonti from Kobuleti and his family were first exiled to Siberia and then killed.

In Georgia at that time, people were executed in the surrounding areas of 4 big cities: Tbilisi, Sokhumi, Kutaisi, and Batumi.

With the blessing of Metropolitan Dimitri of Batumi and Lazeti, and with the involvement of Igumenia Sidonia (Darchia), the search for similar graves began. For several years, they tried to find the graves of those who were shot.

In 2017, a citizen provided us with information about a specific location where graves might have been. This place was the territory of a former Russian military base.

Initially, 4 mass graves were excavated, from which about 150 remains were exhumed.

All of them had bullets lodged in them. Their personal belongings were found. All remains were thoroughly cleaned and placed in containers.

Later, with the blessing of Metropolitan Dimitri, the anthropologist Meri Gonashvili got involved in this process, inviting specialists from the relevant field from the USA to study the fifth grave and exhume the remains. It was among those exhumed from this grave that 3 people were identified, which dispelled the suspicion and strengthened the evidence that the tombs belonged to people shot in 1937-38.

A state commission was created. During the meetings, they discussed and planned further work. The sixth grave was found and prepared for excavation by the church group. The Institute for Development of Freedom of Information (IDFI) was also involved, in particular Anton Vatcharadze and Giorgi Kldiashvili, who invited a group of Polish archaeologists based on the written request of Metropolitan Dimitri.

With the help of IDFI, who were also working on the search for lists, in February 2022, 29 new remains were found that matched one of the lists they found.

Father Ilia Khinikadze

This issue is quite sensitive and painful because it concerns the existence and the environment where human rights were violated or did not exist at all. The study of the issue brought positive emotions along with the pain, because the families were given the opportunity to pay proper respect to their ancestors.

At this stage, all remains are numbered and can be buried with honor. DNA samples are stored.

We will definitely bury them with honor and we are also planning to set up a museum at this place. Items found in the tomb, photographs of those who were executed will be exhibited, and a small cinema will be organized, where guests will have the opportunity to learn about the history of this period through a documentary film. This will once again remind future generations of the path Georgia has taken.

Finding these tombs is a great achievement of the Church of Georgia, in particular Metropolitan Dimitri. The participation of Igumenia Sidonia, nun Dinara and Eter Makharadze in this work is also invaluable, which once again demonstrates the role of the Georgian Church in the spiritual and cultural development of the country.

There are other areas where people were probably shot, and hopefully in the future it will be possible to open other graves and exhume the remains of these victims.

A lot of hard work was done, the Ministry of Defense and Batumi City Hall helped in this matter, for which we would like to thank them.

Thanks to anthropologist Meri Gonashvili and American specialists, as well as IDFI and in particular Giorgi Kldiashvili and Anton Vatcharadze, and Polish specialists. Thanks to everyone who contributes to this important work.

RESULTS OF THE FORENSIC MEDICAL STUDY OF THE REMAINS OF VICTIMS OF THE GREAT TERROR (1937-38) FOUND IN MASS GRAVE NO. 6 NEAR BATUMI

Łukasz Szleszkowski, Agata Thannhäuser
Institute of Forensic Medicine, Wrocław Medical University, Poland

In the spring of 2022, IDFI invited specialists from the Wrocław Medical University - Łukasz Szleszkowski (forensic expert) and Agata Thannhäuser (forensic anthropologist) to examine the bone remains previously exhumed from mass grave No. 6 near Batumi.

Łukasz Szleszkowski and Agata Thannhäuser in the research process, 2022

The examination of the remains was carried out in accordance with the procedures adopted at the Wrocław Institute of Forensic Medicine. The examination was divided into two parts - anthropological and forensic. All bones were thoroughly cleaned and laid out in anatomical order on tables specially designed for research. The purpose of any anthropological examination is to establish the gender, age, height, and all other characteristics that are key for preliminary identification of a person (including dental formula). The sex of the skeletons is determined by the structure and special features, mainly of the skull and pelvis; age - mainly by the structure of the pubic symphysis, the ends of the ribs, and the obliteration of cranial sutures. It is worth emphasizing that age can only be determined approximately when examining bone remains. In this case, we can only talk about a certain period of life. Moreover, the younger a person was at the time of death, the more accurately their age can be determined. Height is determined by the length of the bones, comparing the indicators with special comparative tables. The purpose of a forensic examination is to carefully describe all injuries, determine the mechanism of injury, and determine the “most likely cause of death.” All collected data were recorded in field protocols for the examination of skeletal remains, and photographic documentation was created during the examination. The results of the examination were reflected in the conclusion of an expert from the Institute of Forensic Medicine of the Wrocław Medical University. (1)

29 skeletons were discovered in mass grave No. 6, and all of them were examined by Polish experts. The preservation rate of the Batumi remains was quite good. Significant traces of the destructive effects of time and the environment at the burial site were found only in a few cases. Among the 29 skeletons, only one (skeleton 29) had signs of a likely female gender. It must be emphasized that in this case, the results of DNA research will be key and decisive, because this skeleton, unfortunately, was the worst preserved of all. The remaining skeletons were male or probably male. The established approximate age of the victims ranges from 25 to 50+ years (2) Height ranges from 160 to 178 cm. In approximately 40% of cases, traces of dental intervention were found in the form of gold crowns and bridges. Such a large number of them, on the one hand, can be attributed to cultural phenomena, and on the other hand, to evidence that the victims came from the rich, elite strata of Georgian society.

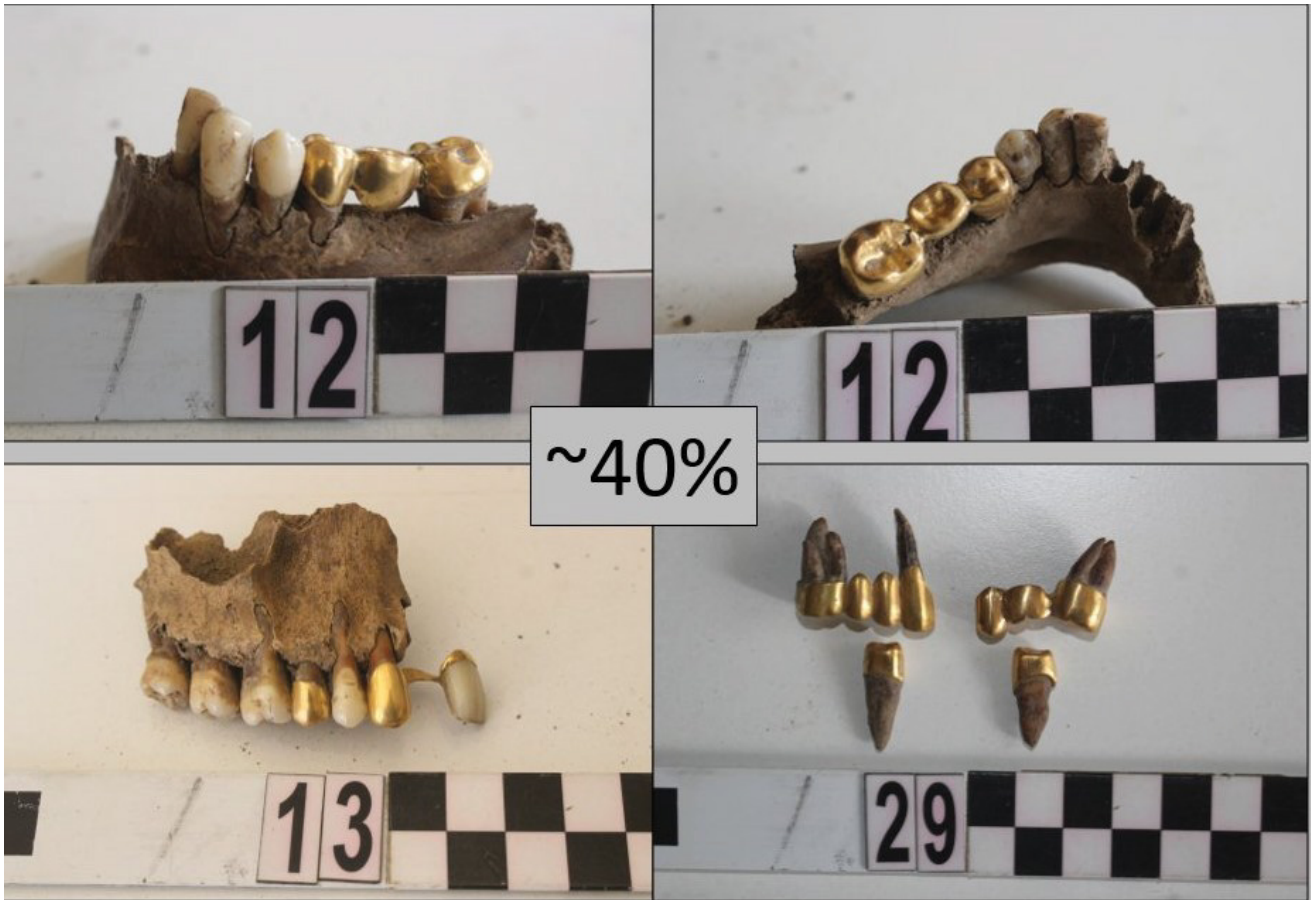

1

Expert opinion Op.akt 153/22 from December 20, 2022

2

Based on the study of bone remains, it is very difficult to determine the exact age of a person over 50 years old.

Dental crowns

Samples for DNA research (for the purpose of personal identification) were taken from each skeleton (teeth and part of the body of the femur). Gunshot injuries to the skulls were found in 21 cases (out of 29). In the remaining 8 cases, extensive comminuted fractures of the skull bones can be observed. Such results are quite typical for the study of remains that have lain in a burial place for decades. In this case, some of the bones of such skeletons are destroyed by erosion. Therefore, the most likely cause of death for all individuals studied was gunshot injuries.

In all cases (21) with gunshot injuries to the skulls, the entrance holes found were in the back of the skulls. In 16 cases, the entrance wounds were single (Picture #1) in 4 – double. Skeleton number 5 is an exception due to multiple gunshot wounds. In its posterior part and in the right parietal region, 6 holes were found (Picture #2). Four of them, located one next to the other, resembled two numbers 8, which means that two bullets hit the victim's head twice next to each other. This could happen when fired at point-blank range or if the trigger mechanism of the pistol is worn out. The diameter of the entrance holes located on the skeletons varies in most cases (2/3) from 0.75 to 0.83 cm.

That is, during the execution of the death penalty, primarily weapons of a caliber of about 7.0-8.0 mm were used, for example: 7.62x25 mm (Tokarev pistol), 7.62x38P mm (Nagant system revolver), or a German-made weapon 7.65x17 mm (Browning). **Summarizing the results of the forensic examination, it can be assumed that the death penalty was carried out through a single point-blank shot in the back of the head from a short-barreled weapon.** In Poland, the authors of this article examined about one thousand bodies of victims, primarily of the post-war communist terror of the 40s and 50s. (3) During this time, for political reasons, Polish courts sentenced thousands of Poles to death. The method of execution was the same - a shot in the back of the head. It must be emphasized that this is how the death penalty was carried out during the so-called "Katyn massacre". Then, in 1940, according to Stalin's decision, about 20 thousand Polish citizens were killed by the NKVD of the USSR. (4)

The study of the remains of victims of the Great Terror found in Batumi is a very valuable scientific experience for Wrocław experts, and successfully continues the mutually beneficial cooperation of the Institute of Forensic Medicine in Wrocław with Georgian institutions and organizations that began in 2014. (5)

3

Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser, K. Szwagrzyk, P. Konczewski, J. Kawecki, B. Świątek, *Exhumation research concerning the victims of political repressions in 1945–1956 in Poland: a new direction in forensic medicine.* *Forensic Sci Int* 2014; 235: 103.e1–6. / Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser, J. Kawecki, K. Szwagrzyk, T. Jurek. *Gunshot wounds (resulting from execution) of exhumed victims of the communist regime in Poland.* *Legal Med* 2014; 16: 201–207. / Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser, K. Szwagrzyk, T. Jurek, *The possibility of establishing causes of death on the basis of the exhumed remains of prisoners executed during the communist regime in Poland: the exhumations at Powązki Military Cemetery in Warsaw.* *Int J Legal Med* 2014; 129(4) 10.1007/s00414-014-1084-z.

4

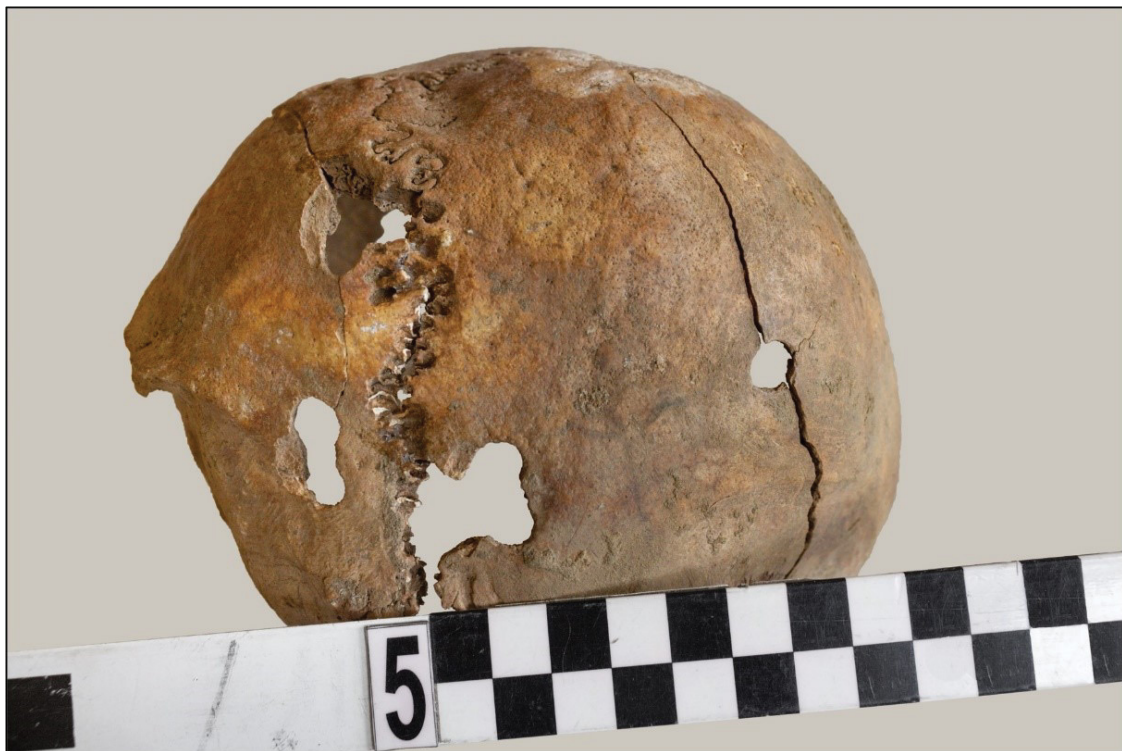
Raszeja S, Chroszcielewski E (1994) *Medicolegal reconstruction of the Katyn forest massacre.* *Forensic Sci Int* 68(1):1–6

5

Ł. Szleszkowski. *Report A scientific meeting concerning the exhumations of repression victims from the years 1944–1956 conducted in Poland – a visit of representatives of the Institute of National Remembrance and the Polish Society of Forensic Medicine and Criminology to Tbilisi.* January 2014 *Archives of Forensic Medicine and Criminology* 3(3):195-197. / Ł. Szleszkowski. *Exhumations of the remains of the victims of post-war repressions in Poland.* *20th Century Mass Graves: proceedings of the International Conference.* Tbilisi, Georgia, 15 to 17 Oct 2015; eds. Matthias Klingenberg, Arne Segelke; Bonn: DVV International, 2016; pp.73-81. / K. Szwagrzyk, Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser. *პოლონური გამომცდელი კომუნისტების მსხვერპლთა საფლავების მონაგობის საქმეში* Arch.Bull.-Saarkivo Moambe 2016 no.16; pp 160-169.

Picture N1: *Entry gunshot wound on the occipital bone (skeleton #20)*

Picture N2: *Multiple gunshot wounds to the skull (skeleton #5)*

EXHUMATION OF GRAVE NO. 6 FROM THE SITE OF THE FORMER SOVIET MILITARY BASE NO. 3 IN KHELVACHAURI FROM THE ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE

Angelika Słodka

Institute of National Remembrance (IPN), Poland

Just like the previous speaker, I want to talk about the exhumation of grave number 6 from Khelvachauri, but from kind of a different perspective. This presentation will not be strictly about the results. I will be focusing mainly on our work there in 2022. What we have done at the site, and what for.

It began in very simply. IPN's Office of Search and Identification received an invitation from the Clergy of the Diocese of Batumi and Lazeti and from the Institute for Development of Freedom of Information to join the next stage of works on mass grave discovery. The grave of the victims of the Soviet repressions of 1937-1938. The case was very urgent, because the grave had already been found. Why was a Polish governmental institution taken into consideration in this case by the Georgians? According to archival research conducted by IDFI, in the area of the autonomous republic of Adjara, nearly 1,050 people lost their lives as a result of Stalinist repressions. Among them, in the so-called "Polish Operation", 27 Poles died. It was suspected that two of them could be buried in grave number 6.

After receiving Georgians results, IPN picked up and continued the archival research from the Polish side. Thanks to the work of Dr. Ewa Kowalska from IPN, 12 Poles from the Georgian list were confirmed to have been sentenced to death and may be buried in former Soviet base number 3 in Khelvachauri. Among them were 2 women. These activities alone have shown the importance of cooperation between Georgian and Polish sides. Especially as we can see when the documents are only partially consistent.

In light of this information, IPN gladly accepted the proposition to join the case. A group of 4 archaeologists and 2 anthropologists were sent to the field, but a little bit more people worked there. We received support from the representatives of the Diocese of Batumi and Lazeti from the local monastery and orphanage and from IDFI. There were also members of Georgian army.

*Representatives of IDFI, IPN and the Eparchy of Batumi and Lazeti
in the territory of mass grave №6, 2022*

The Georgians took the issue of securing the remains from destruction and ensuring comfort of work in poor weather conditions very seriously. They also cared about the spiritual side, putting a little shrine next to the grave.

The main task for our archaeologists was to uncover the remains and collect the data for future analyses, because once the remains are taken from the site, much of so-called “in situ” information will be lost. So it is particularly important to record as much data as possible during field work. After that, we could return to the bones, to the artifacts, but not to the context. So later, the context will be available only in the field documentation. The archaeological work was not easy. Firstly, because it was a mass grave. Secondly, because the victims were thrown there without any order. Not all mass graves look like this. Here is the example from Warsaw (the capital of Poland). In this mass grave, nearly 30 people were buried, but they were laid in a line, one next to another. The mass grave from Khelvachauri was a completely different story. There were individuals that lay on their back, facing down, or in a really strange position with sharply bent legs. Sometimes in a really unnatural way. All of the victims had their upper limbs’ bones at the back and both the right and left wrist bones together. So we supposed that they all had their hands tied. We spent nearly one and a half week to make the skeletons clearly seen. Because we want the individuals to be exhumed bone by bone without any mistakes. And that is why our delegation had two anthropologists. With the specialists with complete knowledge of the human anatomy, we

were able to distinguish the bones and make sure that every individual was exhumed separately. From the first one, to the last, and to the bare ground. As a result, we discovered a grave with 29 individuals. This did not agree with previous assumptions of the grave with slightly over 30 people, including two Poles. At that time, we needed to examine the data we took and resume archival research.

The process of work on mass grave №6, 2022

Unfortunately, our stay in Georgia was coming to an end, and we didn't had enough time to provide a full skeletal examination. The anthropological part of the delegation decided to do the shortened analysis based only on skulls and pelvises to estimate the individuals' sex and age at death. It was clear that this couldn't replace a full examination and could be somewhat imprecise, but we hoped that it helps in a second archival research. For the last few days, we tried to dry clean every single bone to prevent them from deterioration and mold development.

Based on the results from exhumation, IDFI examined enforcements acts preserved in the archives and discovered that the number of remains found in grave number 6 coincides with the number of those repressed in the enforcement act of March 15, 1938.

At the same time, Polish specialists from the Wroclaw Medical University were involved in the case, and two months after exhumation they provided a full skeletal analysis, the results of which will be presented by the next speaker.

ARCHAEOLOGICAL REPORT ON THE EXHUMATION AND SEARCH WORK CARRIED OUT AT THE MILITARY BASE NO. 3 IN BATUMI, KHELVACHAURI, GEORGIA ON JANUARY 24 - FEBRUARY 8, 2022

Tomasz Borkowski
Institute of National Remembrance (IPN), Poland

The Georgian-Polish archaeological research took place at the turn of January and February 2022 on the site of the former Soviet military base No. 3 in Khelvachauri, in the Autonomous Republic of Adjara, Georgia. In cooperation with the Georgian party, research was carried out on the clandestine burial places of the victims of communist terror, the purpose of which was to exhume human remains from grave No. 6, combined with the continuation of the search during the open-area archaeological excavations.

Tomasz Borkowski with IPN experts

Previously, four graves were discovered and excavated by Georgians' own efforts and resources, from which the remains of approximately 150 individuals were recovered. Research conducted in August 2021 in cooperation with two American universities (Texas State and Michigan State) allowed the exhumation of the fifth grave, in which the remains of another 28 individuals were found.

All the skeletons unearthed in the course of the work in 2022 had common characteristics. The victims' hands were tied at their backs, and the injuries on the skulls as well as the 9 mm ammunition found in the burial pit fill suggest that the executions were most likely carried out by shooting in the back of the head. Some skulls show traces of multiple

Ongoing works in the territory of the mass grave №6, 2022

shots. It seems doubtful that the executions were carried out directly above the grave, allowing the bodies to fall randomly (at least for the most part). The arrangement of the skeletons (alternating and along the pit axis) suggests that the execution was carried out in the vicinity of the burial pit, and that the bodies were sequentially spread over the entire length of the burial pit. However, the presence of bullets and cartridge cases in the pit's

fill seems to be inconsistent with this hypothesis. On the other hand, it could indicate the killing of some victims, individual executions taking place in the pit or trapping the bullet in the victim's body (which, after decomposing the tissues, settled in the fill). The artefacts found near the remains prove that the buried persons were at least partially clothed. Items thrown randomly into the burial pit, including footwear, may indicate that the bodies were searched. On the surface of the entire grave, large amounts of agglomerated lime were found, covering the bodies due to its antiseptic properties. The layering of lime among the skeletons may suggest that the bodies were buried gradually or in stages.

During the excavations, the preliminary plan was successfully implemented by exhuming grave No. 6 in trench No. 1 and carrying out the open-area excavations in trench No. 2. As a result, the remains of 29 individuals in the mass grave were found, examined, and documented, and artefacts (139 items) discovered in the burial pit were secured (amongst other things: rubber shoe soles, buttons, denture, coins, buckles, bullets, cartridge cases, combs etc.).

PANEL 2:
VICTIMS OF SOVIET TERROR -
DOCUMENTATION PROBLEMS

Do Stalin's Documents Tell the Truth?
Problems of Documenting the Names of Victims
of Repression

Sergei Prudovsky
International Memorial

I express my gratitude to the organizers for providing me with the opportunity to speak at such a distinguished conference.

The Central Archive of the FSB of Russia contains information on the number of cases considered in national operations for the period of their implementation: August 15, 1937 - November 15, 1938. They are, to date, the only known documents that reflect the total number of those repressed in national operations.

As you are aware, national operations were conducted in two “stages”. During the first stage, from August 15, 1937 to September 10, 1938, the cases of those arrested were examined by an extrajudicial body not specified in the Constitution of the USSR—the commission of the NKVD and the USSR Prosecutor.

All protocols of the Commission are kept in the archives of the Federal Security Service of Russia for the Omsk Region and are accessible to researchers. Unfortunately, obtaining copies or personally copying/photographing them is not possible; one can only transcribe them or make excerpts.

From 2017 to 2019, excerpts were created from the Commission’s protocols, and a catalog was compiled, encompassing information from over three and a half thousand protocols.

A comparison of the NKVD documents with data from the protocols reveals an over-estimation of information in the NKVD documents by 13,645 decisions. It should be noted that the NKVD documents “take into account” 811 decisions made on the proposal of the NKVD of the Yakut Autonomous Soviet Socialist Republic during the Harbin operation.

Łukasz Adamski, Sergei Prudovsky

There is no corresponding protocol or protocols from the Commission. Only the protocol of the Special Meeting of the NKVD of the USSR exists, which sentenced individuals to various terms of imprisonment. The situation is similar concerning 8,164 decisions related to expulsion from the USSR as a result of the Iranian operation (according to the NKVD of the Azerbaijan SSR).

It should be clarified that this is a Special Meeting, not mentioned in any order on national operations.

The Commission made decisions on executions, on further investigation of cases, on sending cases to the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR or to the Military Tribunal and, of course, on various terms of imprisonment, deportation, or exile. In nearly every archival criminal case, you will not find a document indicating that a person was sentenced by the NKVD Commission and the USSR Prosecutor to imprisonment, exile, or deportation. Typically, the files contain an 'Excerpt from the protocol of the Special Meeting' that every sentenced person would see.

This way they found out who sentenced them and, when they were released, if they were lucky, of course, they could reveal the information. It follows from this, as Arseny Roginsky noted, that no one, not even the sentenced person, should have known about the existence of the NKVD Commission and the USSR Prosecutor...

The second “stage” of national operations was carried out on the basis of the order of the NKVD of the USSR №00606 of September 17 “On the Formation of Special Troikas” and ended on November 15, 1938.

Special Troikas, also unconstitutional bodies, were created under the NKVD of the Union and Autonomous Republics, the NKVD Directorates of territories and regions. The protocols of the Special Troikas in Russia are stored in the regional departments of the FSB and are currently inaccessible to researchers.

It was possible to obtain information from some FSB Directorates about the number of persons appearing in the protocols of the Special Troikas, enabling a comparison of the data in the NKVD documents and in the protocols. For only 13 regions of Russia, the information in the NKVD documents turned out to be underestimated by 4,662 people.

A comparison of the data in the Troika protocols of the Leningrad District Directorate of the NKVD with the national operations report shows that the data in it falls short by 1,767 people.

Copies of all 52 protocols of the Special Troika under the NKVD of the Georgian SSR were obtained in the archives of the Ministry of Internal Affairs of Georgia. In this collection, the number of repressed people is underestimated by 38 individuals.

Furthermore, the documents of the 1st Special Department do not contain information about the operations of the Special Troikas under the NKVD of the Ivanovo and Tula regions, where, as it was discovered, 51 and 8 protocols, respectively, were drawn up.

Unfortunately, the numbers of those repressed, let alone their names, remain unknown. The descendants of the security officers in these areas, although having declassified the protocols of the Special Troikas, have imposed restrictions on access to them. The stated motivation is that information from the protocols may lead to the incitement of national, racial, and religious hatred. This definition has been upheld by courts at all levels, including the Supreme Court of the Russian Federation.

Hence, it can be asserted that the NKVD documents furnish unreliable information about the number of individuals repressed in national operations.

These documents are erroneous.

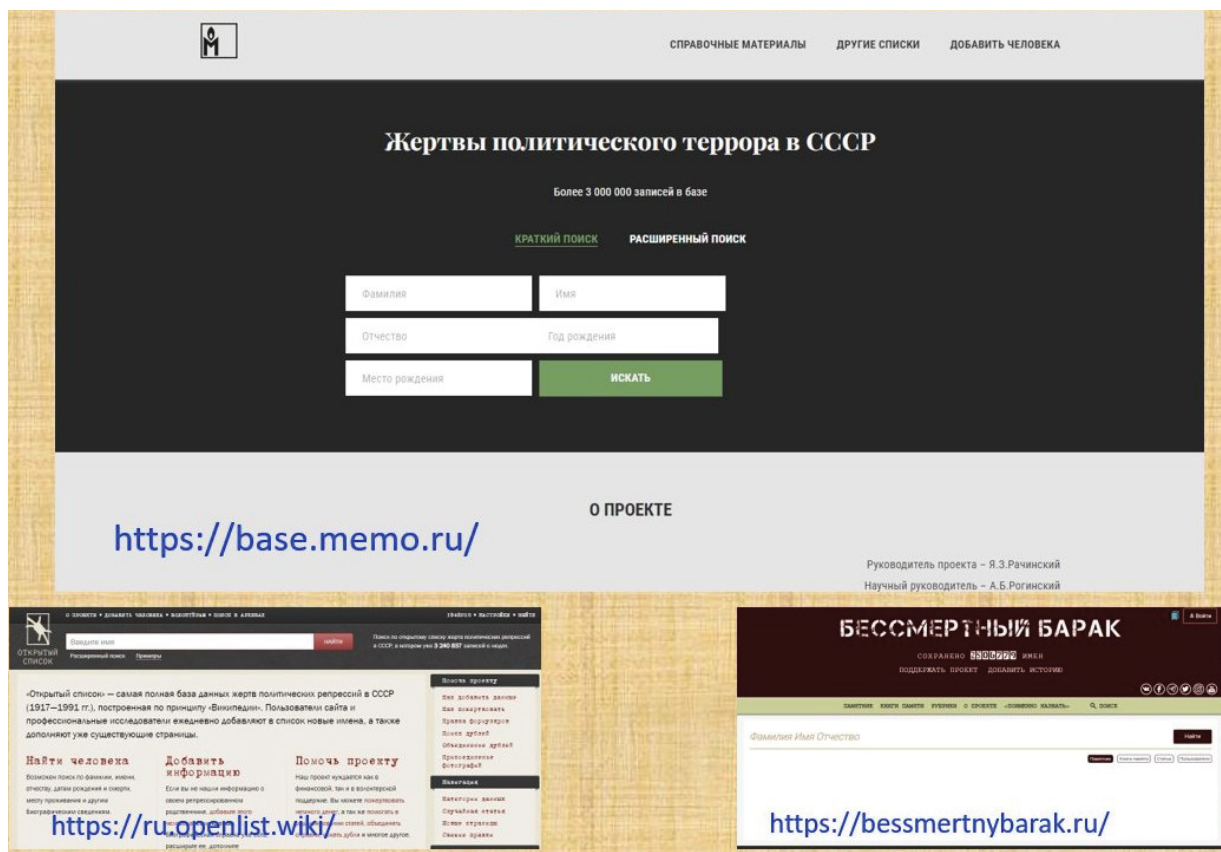
And this is just one of the problems of documenting victims of repressions by name.

The primary hindrance to establishing a comprehensive database of repression victims is the reluctance of the Russian authorities, to address this issue, evident not just in words but in actions. In practice, the task of commemorating the victims of repression and creating a database falls upon public organizations and enthusiasts.

Presently, data about individuals repressed in the Soviet Union is documented in the “Victims of Political Terror in the USSR” database, which, despite the dissolution attempts by the Russian authorities, continues to be upheld by International Memorial. This database serves as the foundation for two additional databases: “Open List” and “Immortal Barracks”.

Memorial's database is constructed from the Books of Memory published in the republics of the former USSR and regions of Russia. These books were compiled based on documents from Archival Criminal Cases, and the database currently contains more than 3 million records. According to Memorial, this represents only a quarter of all those who were repressed. Primarily, the database includes information about individuals sentenced to death, and even in that category, it remains far from exhaustive. There is scarce information about individuals who were subjected to repression through “administrative” measures, such as dispossession and deportation.

Databases of information about those repressed in the USSR

At different times, some protocols of the NKVD Commission and the USSR Prosecutor were received. Their processing gave the following results:

- Out of 570 protocols of the Commission on the Harbin operation, 156 were processed. Of the 3,227 sentenced persons, 1,406 were in the database. There is no information about 56.4% of those repressed;
- Out of 122 protocols of the Special Troika under the NKVD in the Leningrad Region, 96 were processed. Here, the percentage of those missing from the database is 41.4;
- All protocols of the Commission and the Special Troika for the NKVD of the Georgian SSR were processed. Here the percentages of those missing from the database are 67 and 90.1, respectively.

These examples confirm that more than half of those repressed during national operations are missing from existing databases.

As the Decrees of the President of Russia regarding the transfer of KGB archives for permanent storage to state archives and the removal of restrictive stamps from documents of repression have seen limited implementation, archival criminal cases may be housed either in the archives of the FSB or in state archives. Users are unaware of the specific locations and contents of these archives.

What problems does one encounter when familiarizing yourself with archival criminal cases, and other documents of repressions?

A. In the archives of the FSB - Central and regional Directorates:

- There is no archival register of criminal cases;
- How many cases of repressed persons are in storage is not known;
- Not all cases went through the declassification procedure;
- In declassified cases, many pages are closed;
- Researchers are not given copies of documents and are prohibited from making copies/photographs on their own.

B. In the state archives, where archival criminal cases have been partially transferred:

- Aside from rare exceptions, the register of protected cases is not available on the Internet with open access;
- In some state archives, archival criminal cases are classified as cases of limited use;
- Before issuing the file to the user, an FSB officer reviews it and, at his discretion, can close some pages;
- Archival criminal cases are not digitized, therefore it is impossible to access them remotely.

C. A separate topic is the archives of the Ministry of Internal Affairs/ Federal Penitentiary Service, where prisoner registration cards (form 2) and personal files of prisoners are stored - neither type of documents are accessible, and the cards, according to departmental instructions, are destroyed after 80 years from the date of their creation...

In 1940, Anna Akhmatova wrote: **“I would like to call everyone by name, but the list was taken away and there is nowhere to find out. ...”**

More than 80 years have passed since then, and we still cannot do this, since not all “lists” are available.

I am sure that the time will come when the archives of the Cheka-OGPU-NK-VD-MGB-KGB will become fully accessible and a complete database of victims of state repression will be created.

THE VICTIMS OF SOVIET STATE TERROR IN MOLDOVA: ARCHIVAL AND ORAL SOURCES, INTERPRETATIONS AND CHALLENGES

Igor Casu

National Agency of Archives, Moldova

The present-day territory of the Republic of Moldova (Moldavian Soviet Socialist Republic 1940-1991) includes about 4,000 km² located on the left bank of the Dniester River. This territory was the first one to be Sovietized, since 1917-1918 to be precise. Starting in 1924, the left bank was included in the Moldavian ASSR, a part of Soviet Ukraine. That is why, because of the Left Bank, the archives of Moldova contain data on all Soviet state terror campaigns and political repressions, starting since 1917 to 1991.

Large swaths of population from all walks of life became victims of Red, and White Terror unleashed during the Russian Civil War, including in the future MASSR. The research that has been done so far counts at least 3,000-4,000 victims of Red Terror in 1917-1921, especially among the local peasantry who was repressed as part of grain requisitioning campaigns or peasant rebellions against both Bolsheviks and Whites. Between 1921-1929, the years of the New Economic Policy (NEP), state terror subsided.

Łukasz Adamski, Sergei Prudovsky, Igor Casu

However, with Stalin's Great Turn, the civil war-like terror methods and scale were resumed as part of the drive for total collectivization and rapid industrialization (1929-1933). About 12,000 MASSR peasants labelled as kulaks and other socially inimical elements were deported to the Russian tundra and taiga. Among the victims of the Soviet regime in this period were also those who lost their lives due to the mass famine of 1932-1933, known in Ukraine as Holodomor. The death toll in the MASSR due to starvation that was the direct result of Stalin's policies and forced requisition of grain stands at about 40,000. On these issues, collectivization, Holodomor, deportations of the early 1930s as well as NEP period, see inventories of the two main fonds.

- [Fond No. 52, Moldavian Regional Control Commission from RASSM, 1923-1940](#)
- [Fond no. 49, "The Moldavian Regional Committee of the PC\(b\) of Ukraine", 1902-1941](#)

At the same time, there were about 9,000 victims of the Great Terror of 1937-1938 in the MASSR, of whom about a half were sentenced to death. There were also victims within the NKVD of the MASSR as well; these persecutions would soon be called the "purge of the purgers" campaign. The official termination of wide-spread operations was announced in mid-November 1938. The National Agency for Archives digitalized the full lists of persons condemned during the Great Terror in the MASSR. All interested researchers can access these lists online.

As mentioned above, Bessarabia became part of the modern Romanian state in the interwar period. However, Bolshevik Russia did not recognize the union of 1918, claiming that the Romanian Army crushed the Soviet forces in the province in January 1918. As a matter of fact, as Soviet diplomats confessed unofficially to their Romanian counterparts, Moscow needed Bessarabia to act as a buffer zone for Odessa which would simultaneously offer access to the strategically important Danube delta.

Later, while negotiating the divisions of spheres of influences in Eastern Europe with Nazi Germany in 1939, the Soviets insisted on Bessarabia among other regions. In comparison to the seizure of the Baltic States which occurred in stages, Bessarabia and Northern Bukovina were forcefully annexed following a direct military invasion by the Red Army on June 28th 1940.

The peak of the Soviet repression in Bessarabia and Northern Bukovina came in mid-June 1941, when a total of 32,000 persons were deported to Siberia, and Kazakhstan. As opposed to post-war deportations, the heads of the families were separated from their wives and children in this deportation.

The former were sent to Gulags, prison-like camps resembling the ones of Kolyma as described by Shalamov in his memoirs. Other family members, however, were consigned to special settlements which had a less severe regime, but nonetheless brought suffering to many. On the deportation of 1941, see this [link](#).

Another category of victims in 1940-41 was executed by shooting. The archives of the KGB in Chişinău hold files of 136 persons from this category. Some of them were former domestic agents or operatives of the Romanian political police in the interwar period (Siguranţa), while others were recruited spies sent to Soviet Union for reconnaissance missions. The third group were refugees from the Soviet Union to Romania who had crossed the Dniester River illegally, either in the 1930s as a result of the collectivization, the famine of 1929-1933, or the Great Terror in 1937-1938.

The Soviets returned to Bessarabia in 1944 and resumed the mass repression campaigns with new vigor and determination as part of the re-Sovietization process and the fight against those that had collaborated with the Romanians and Germans. Deportations of individuals and small groups started almost immediately and continued up until the death of Stalin in 1953. Mass operations were organized in 1949 and 1951.

The most extensive mass deportation took place in July 1949 and affected the lives of 34,000 persons from Bessarabian districts alone. Another 1,000 people were deportees from Transnistria's left bank, predominantly consisting of Bessarabian peasants resettled in 1941-1944 under the Romanian administration. The main targets of the 1949 mass deportation were the so-called kulaks, perceived as potential enemies of the socialist reconstruction of society, namely the mass collectivization campaign that followed immediately. The full list per train carriage was published by the National Agency for Archives at this [link](#).

In April 1951, another mass deportation, albeit smaller in scale (2,480 persons) was organized to target one particular religious minority, Jehovah's Witnesses. They were perceived as being particularly hostile against Communist ideology and allegedly influenced by foreign powers as their global headquarters were in Brooklyn, New York. Other religious followers were forcefully resettled from other territories gained through the Molotov-Ribbentrop Pact. These deportations proved to be counterproductive; Jehovah's Witnesses ended up spreading their religion to other Soviet areas previously not under their purview. On the operation North, see the archival inventory at this [link](#).

One should also count those who died during the mass famine of 1946-47 as victims of late Stalinism in Soviet Moldavia. The famine was experienced all over the Soviet Union, including Russia and Ukraine, but the MSSR was hit disproportionately; at least 123,000 persons, around 5% of the total population, died as a result.

In absolute numbers, Russia's excess deaths were the highest (at least 500,000, representing 0,6 % of the total population), followed by Ukraine (300,000 excess deaths, or 1 % of the population). The famine had multiple causes, such as a severe drought combined with the impact of the war, but the high number of victims is due to Stalin's policy of rapid reconstruction adopted in early 1946. This approach redirected most resources to industrial and military needs in particular.

In Moldavia, important resources in 1946-47 were directed to the extension of vineyards as one of the main priorities of the first post-war Five-year plan. Mass repressions ended after 1953, both in Soviet Moldavia and in other republics. Stalin's state terror was condemned by his successor, Nikita Khrushchev, in February 1956, at the 20th Congress of the CPSU. The condemnation of the "cult of personality", however, was by no means complete and wholeheartedly embraced.

The "Secret Speech" did not make any reference to the victims of collectivization and Soviet-induced famine of 1932-33 (at least 5.5 million died) and mentioned just members of both the party and the armed forces as victims of the Great Terror (a minority as part of the 680,000 total casualties). By 1960, about 80 % of the deportees (95,000 in total as of

Igor Casu

January 1953) returned home, but never regained their social, economic and political status. Often, they did not have the right to come back to their own homes.

While condemning Stalin, the post-1953 Soviet regime continued its repression policies but did so at much a smaller scale and with more sophisticated methods. Effectively, repression affected only separate individuals or small groups, but the definition of political crimes continued to be fundamentally Stalinist. In Soviet Moldavia, the first victims of political repressions after March 1953 were those who expressed their joy at the death of Stalin, be it publicly or in private.

A new turn in repressive policy came after the Hungarian Revolution was crushed in November 1956. All in all, according to one source, several hundred individuals were arrested and deported to Gulags, prison or labour colonies up until the mid-1980s. Another specificity of post-Stalinist repression was the use of political psychiatry against the dissidents and undesirables. Among the most important cases of the latter category of victims in Soviet Moldavia were Ivan Sevastianov (Russian, worker, 1958), Gheorghe Muruziuc (Moldavian/Romanian, worker, 1966) and Gheorghe David (Moldavian/Romanian, engineer, 1986).

Those who opposed the Soviet regime in the Moldavian SSR after 1953 could be divided into two categories: dissenters (e.g., Zaharia Doncev, Lilia Neagu, Asea Andruh, Gheorghe Muruziuc) and dissidents (for instance, Mihai Moroşanu, Nicolae Dragoş and his group, Gheorghe David; Alexandru Usatiuc, Gheorghe Ghimpu and their group). While dissenters engaged in obstructing the state rather spontaneously, while the dissidents formulated their protest in a more elaborated and coherent manner. It is important to note that those who called for the union of Bessarabia with Romania after 1953 were likely to be punished just as harshly as in the Stalinist period. One example is the National Patriotic Front of early 1970s; its leaders were sentenced to 7 years of Gulag internment, 5 years of exile (Alexandru Usatiuc), and 6 years in a labor correction camp (Gheorghe Ghimpu). More on that, see an [article](#) based on KGB-files.

“TO COUNT EXACTLY, CALL BY THE FIRST NAME...” – ATTEMPTS TO DOCUMENT THE VICTIMS OF SOVIET REPRESSION IN POLAND BY NAME

*Maciej Wyrwa
Mieroszewski Centre, Poland*

Naming all the victims of Soviet repression by name is an extremely difficult challenge. During the Great Terror, at least 200,000 Poles, citizens of the Soviet Union, fell victim to Stalinist crimes. On the other hand, between 1939 and 1956, at least 580,000 Polish citizens were subjected to repression. These are huge numbers, behind which lies the tragedy of specific people and their loved ones.

The "[Index of the Repressed](#)" is the largest project in Poland, carried out first by the KARTA Centre and then by the Institute of National Remembrance, dealing with the documentation by name of the victims of Soviet repressions from 1939-1956. To date, 21 volumes containing short biographies of the victims have been published, and the fate of 316,000 repressed persons has been described in an online database. Information on victims of

Maciej Wyrwa

Stalinist repression is collected by the Mieroszewski Centre in an [online database](#) "Victims of Anti-Polish Terror in the Soviet Union 1934-1938". Thanks to cooperation with the Russian "Memorial" and the Archives of the Security Service of Ukraine, more than 84,000 victims' biographies have been collected and made available, including data on almost all repressed victims of the NKVD's "Polish Operation" in Ukraine.

ARCHIVAL SOURCES OF THE GREAT TERROR IN ADJARA: CHALLENGES IN RECONSTRUCTING THE COMPLETE PICTURE

Anton Vatcharadze

Institute for Development of Freedom of Information (IDFI), Georgia

"In 1937-1938, during the so-called Great Purge, innumerable writers, artists and scientists, almost the entire corps of teachers and many students became victims of terror. The nation was beheaded. Over the quarter of the century, 1928-53, Georgia was more thoroughly transformed than in any other similar period in its 3,000-year history," writes Ronald Grigor Suny in his work, "The Making of the Georgian Nation".

"Great Terror" in Adjara

The three-hundred-year rule of the Ottomans in Adjara, the border location, the different religion, the economic and kinship ties left across the border made the Soviet authorities distrustful of the population of this region.

In percentage terms, the scale of repression was higher in Adjara compared to the total population. However, 14.3% of those convicted by Stalin's lists were shot, which is lower than the total rate of those shot in Georgia (21%).

In the period from August 20, 1937 to November 26, 1938, a total of 1,050 people were sentenced to the highest measure of punishment, shooting, in Adjara. Among them were 11 women; 10 clergymen, including high-ranking hierarchs: Archimandrite Zurab Darchia and Khoja Akhmed Nakaidze. Among the main accusations in Adjara were "Trotskyism", espionage, counter-revolutionary activities, subversive activities, etc.

Deputy Head of the People's Commissariat of Internal Affairs of the Ajarian SSR, S.I. Kugel, to the Deputy Head of the Internal Affairs Committee of the Georgian SSR, A.N. Rapava, 13.08.1937.

"Since men and cases are prepared, we have decided to send them today In order not to fall behind the schedule.

We have approximately 700 cases, and we plan to arrest more than 200 people, apart from those who will be arrested under the special list of the Troika.

Out of 315 cases sent to you:

- 105-110 are participants of the rebel organization of Adjara
- 95 Trotskyists
- 60-65 Mensheviks and Socialist-Federalists
- 40-50 fascists and saboteurs

It is possible that some group cases are better suited to a military collegium, but taking into account our situation, from the point of view of the necessary relief, it would be good if you consider it possible to conduct them in Troikas". (1)

Discovery of Mass Graves near Batumi and Dissemination of Information

In 2019, the Eparchy of Batumi and Lazeti released information about the burial of 150 remains exhumed from mass graves discovered in previous years in Adjara. Along with the remains, bullets from that era, coins dated 1935-1936 were found, which made dating easier. Later, as a result of DNA research, it was proven that the remains of people who were repressed during the "Great Terror" were indeed found in the graves.

The list published by the Diocese included 623 people, while the work of IDFI found the names and data of 1,050 people. We have 3 in the "uncertain" list. Additional material is also needed for several more people (those who, for example, are not marked in one of the shooting protocols).

The Memorial Book

In 2024, IDFI and Poland's Juliusz Mieroszewski Centre for Dialogue are planning to publish a joint publication - the first "Memorial Book" on the repressions carried out in Adjara.

---

¹ In this case, Kugel implies that it is better not to wait for the arrival of the military collegium of the Supreme Court of the USSR in Georgia, and that the trial should be held by a special Troika of the Internal Affairs Committee. Source: *Bolshevik Order in Georgia*, Tbilisi, 2015, volume 2, p. 65.

The memorial book will include articles, short biographical data of 1,050 people. In addition to names, the research team wants answers to the following questions:

- Was Adjara distinguished from the rest of Georgia in the context of repression? What was the trend in Adjara?
- Comparative analysis with any other region and conceptualization of the issue;
- Comparative analysis with any other non-Georgian region of the USSR;
- Collection and conceptualization of all available research;
- Laz case: 4 inhabited villages in Adjara (Sarpi, Tkhilnari, Makho, Simoneti).

Anton Vatcharadze

The Works Published about the Repressed in Adjara

The earliest article about the repressions in Adjara was published in 1959: Hadjibeyli P. The 1937 Trials of Adzharian Leaders/Caucasian Review, 1959 N8 P.21-26.

Osiko Gvarishvili published a book to immortalize the memory of his father, who was shot in 1937: O. M. Gvarishvili, Stalin and the Unfortunate 1937, Batumi, 2000.

Avtandil Kurkhuli published the book – "... And Let Us Remember", Tbilisi, 2004.

The book "Following the Archive - Batumi" was published within the framework of the "Restore History with the Archive" project (Tushurashvili, 2017) of the archive of the Ministry of Internal Affairs.

Among other publications, the following are noteworthy: Ramaz Surmanidze's "Tragedy in Batumi, 1937-38" (Surmanidze, 2014). "Soviet Regime and Mass Repressions in Adjara" by Otar Turmanidze (Turmanidze, 2019). "Repression of Economic and Industrial Cadres, Kulaks and Other Unwanted People" (Turmanidze, 2017) was published in the newspaper "Adjara" in 2017.

Limitations in the Research Process

A large part of the archive of the former State Security Committee (KGB) was destroyed during the 1991 civil war in Tbilisi. We are talking about NKVD documents and investigative files of those convicted in the Soviet period and subsequently rehabilitated that were completely burned. The same fate befell the archive of the Militsiya, as a result of which the most important information about the methods and mechanisms for the realization of the socio-political tasks in Georgia as set by the party leadership in Georgia in the 1930s was lost forever.

Even the files and lists of those rehabilitated after 1953 are not available in the National Archives: on the grounds of 75 years of "personal data protection".

Since 2022, the practice of temporarily closing archives and denying access to researchers for archival funds has become more frequent. Sometimes the reason for this is the fund revision, computer system and database failure, etc. This factor prevents researchers from completing the projects within the stipulated time.

Details to Consider

The question of nationality: The Russian Empire described the inhabitants of different Georgian regions as "Georgians", "Megrelians", "Imeretians", etc. In the Troika protocols, Georgian Muslims born in Adjara were registered as Georgians (Ajarians), and those born in other regions and living in Batumi were registered as Georgians. For example, out of two persons with the same last name, one is identified as Georgian (Ajarian), and the other as Georgian. This also reflects the difference on religious grounds. Khusein Zoidze (Muslim) is written as Georgian (Ajarian), and Konstantine Zoidze (Christian) is written as Georgian.

www.stalin.historyproject.ge

However, there are many cases where this logic does not apply in research. For example: Kedir Dumbadze, from Keda district, Georgian by nationality, head of one of the units of the Turkish army. In this case, it is clear that Kedir Dumbadze is a Georgian Muslim, although the word Ajarian does not appear in the column of his nationality.

Errors in dates of birth: Valeriane Tavartkiladze's date of birth is recorded in the minutes of the Troika as 1895. In the birth certificate preserved in the National Archives, it is 1893. It will be impossible to avoid such cases, since it is impossible to verify the birth records of all 1,050 people in the National Archives in the absence of an appropriate electronic database.

IDFI's main goals are to raise public awareness of the mass graves found in Adjara, research the stories of the repressed, and engage the state more in the issue of the mass graves found in Adjara, so that timely steps can be taken to study the graves and give due respect to the victims of repression.

PANEL 3: THE ROLE OF MUSEUMS IN COMMEMORATING SOVIET POLITICAL REPRESSIONS

Sybir Memorial Museum – the Place of Authentic Emotions

Wojciech Śleszyński
Sybir Memorial Museum, Poland

Dear Friends,

I would like to present you our Museum – the Sybir Memorial Museum.

Now, it is the biggest museum in the eastern part of Poland. It is very important not only for us – citizens of Białystok, but also for a lot of people who live in this part of Europe.

During the aggression in September 1939, Nazi Germany and Soviet Russia divided between themselves not only the Second Polish Republic but the whole Eastern Europe. Both the Baltic States and the eastern part of Poland were Soviet. Białystok (my city) was under Soviet occupation as well.

Wojciech Śleszyński

Across the world in general, we know a lot about German camps in Europe during the Second World War, but we know much less about Russian camps – the Gulag.

This museum – the Sybir Memorial Museum – tells us the story about the suffering of the people in the Far East – in Sybir.

Bialystok is a city that suffered terribly during the Soviet occupation (between 1939 and 1941). Almost every fifth inhabitant was exiled to Sybir. So, Bialystok is a natural place to commemorate the knowledge about the suffering of thousands of our former citizens.

The Sybir Memorial Museum is located in Wegłowa Street, near the Bialystok Fabryczny Railway Station. From this station (before the Second World War this station was called Poleski Railway Station), Russian soldiers sent trains with Polish citizens to Sybir.

Sybir Memorial Museum

Now, when we come to the museum building, we can see a lot of symbolic items. So, we have the monument of the Polish Mother, who suffered with her children in Sybir, we have a historical railroad and a symbolic platform as an entrance to our museum, and we have steel trees as a symbol of Russian taiga.

But the most important part of our museum is the exhibition. Our museum is a new type of museum – a narrative museum.

The exhibition including texts, films, and other exhibits that affect all the senses, even the sense of feeling, for example – after entering the first floor, we feel that the temperature is lower – it recalls and represents leaving occupied Poland and going to the cold Siberia.

However, the most important part are the exhibits. We present minimalism with the combination of the most important exhibits having influence on all human senses, for example – we can hear authentic voices of exiled people sharing their stories. By hearing them, we feel more involved in the atmosphere of crime, pain, and the tragic fate of exiles, and feel like we are part of their journey. All of these aspects build the narrative museum, which concerns describing and sharing emotions.

The whole exhibition is divided into two sections: ground floor – where we describe the life before war, the beginning of war and deportations, as well as the Soviet system. Another section is the first floor regarding leaving occupied Poland and going to Siberia.

The first area on the ground floor is a place where we can see the difference in Polish language between two words: Siberia and Sybir.

It is very important that there are two completely different meanings to describe Sybir in Polish language (contrary to English language, which has only one word – Sybir). In Polish language, the first–Siberia–is only a geographical term, but the second–Sybir–is the term that describes places where our ancestors were exiled. The term Sybir includes Sybir, but also Kazakhstan, Uzbekistan, and the northern parts of the European part of Russia. For us, for the people who live in this part of Europe, Sybir is not only the geographical place in the Far East, but also a territory of suffering.

The second area INDEPENDENT POLAND presents the end of the First World War and the Poland that became independent after 123 years of being under foreign rule. Poland is also presented here as multinational and multicultural, especially in the eastern former Polish territories – Kresy.

One of the most important part of this area are stelas symbolizing people who were exiled to Sybir. There are different types of stelas: empty ones which symbolizes unnamed people, other ones containing photos and the names of exiles. Some of them contain voices – here we can listen to short stories about the lives of these people.

The next area THE WAR presents the break in the Polish reconstruction caused by the secret pact between Nazi Germany and the Soviet Union. Two aggressors divided Polish territory between themselves.

Sybir Memorial Museum

The fourth area is the CRIMINAL SYSTEM, where we can see how the revolution was started by communists in Russia. After the death of Lenin, Joseph Stalin took power and by violence and terror led to the deaths of millions of people.

DEPORTATIONS area is the last one on the ground floor. Here, the way four large scale deportations were carried out is presented. Hundreds of people were sent to Siberia, Kazakhstan, and the northern regions of Russia. Poles as well as Jews, Belarusians, Ukrainians, and many other minorities.

The first floor consists of other areas as well, which concern leaving occupied Poland and going to Siberia. We can feel that the temperature is lower here and we can see the white color, which causes feeling like we are in Siberia.

IN SIBERIA OF THE TSARS we try to show that the Soviet deportations were not the first in our history. We had a very long history of deportations of Polish people during XVIII and XIX centuries.

In the following area called IN SOVIET HELL we can see how hard life was in Siberia and Kazakhstan. Long transportation, challenging climate, diseases, hunger, and hard work – all of those aspects created the everyday Siberian reality.

All of these experiences and emotions are represented by the exhibition sculpture “People of Ice” located at the centre of the first floor. It contains 15 life-sized statues

commemorating Poles deported to Siberia. They look like they walk to hard work in Siberia.

THE GULAG SYSTEM describes that not only deportation was a form of repression, but also sending to the Gulag. War prisoners and people accused of being anti-Soviet were robbed of all of their goods and family and were forced into slave labor in the Gulag.

The area NO WAYS OUT presents that the first chance to return to the homeland was joining one of two Polish armies formed in the Soviet Union – by Anders or Berling. The first was really an independent Polish army – Army of Gen. Anders, and the second one was the Polish communist army – Gen. Berling’s Army.

After the end of the war, deportees had a choice – to come back to their homes that were now part of the Soviet Union or to go to Poland ruled by communists and start a new life. Because communists claimed the Soviet Union was a friend of Poland, Sybiraks were repressed for telling the truth.

Before we leave the exhibition, we can see another installation. A few big displays show faces of Sybiraks and their families. With this, we can finish the visit to the exhibition with reflection about all the people connected with Sybir.

MUSEIFICATION OF HISTORY AND MEMORY OF THE GREAT TERROR (1937-1938) IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Ludmila D. Cojocaru

National Museum of History of Moldova, Republic of Moldova

Today I would like to present for your attention a still difficult issue for the post-Soviet society: the parcourse made by the Republic of Moldova toward the interest of museums and toward the interest of society to uncover the truth on our 20th century's traumatizing history and memory.

After 1991, the museographical institution became deeply involved in the process of representing those marginalised, ignored, condemned by the official Soviet historiography and museum discourse. We can attest many efforts, even if syncopated, on behalf of the Moldovan society in order to know, to understand and to make critical conclusions on the period of Soviet occupation (deportations, famine, arrests, mass executions), after the 23 August 1939 in the Moldavian SSR. But the artefacts narrating about the Great Terror (1937-1938) in the Moldavian ASSR are the “great absentee” in the founds of the museums from the Republic of Moldova. The only presence for this historical period, after 1991, was covered by communist propaganda artefacts, without any vestige reflecting the phenomena and crimes produced during the Great Terror in the Moldavian ASSR.

Ludmila D. Cojocaru

After the declaration of the 6th of July as the **Day of Remembrance for Victims of Stalinism** in the Republic of Moldova and the creation of the **Museum of the Victims of Deportations and Political Repressions** at Chişinău by the Government Decision no. 605 of 2 July 2010 as a branch of the National Museum of History of Moldova, its first permanent exhibition “Soviet Moldova: between Myths and the Gulag” (curator: Dr. Elena Postică) proposed to reflect the period of Soviet 1930s through the photo-documents extracted from the NKVD files and a reconstruction of the bureau of the NKVD officer, but without presenting any artefacts able to lead to museographical reification of crimes and atrocities produced during the Great Terror of 1937-1938 at the places of mass-executions in Tiraspol.

Creation of the Museum of the Victims of Deportations and Political Repressions at Chişinău was the first step that determined the deep involvement of museographers, scholars, and experts in activities on recovering, scientific documentation, and museographic valorisation of history and memory of the victims of the totalitarian-communist regime in the Moldavian SSR; this large spectrum of activities were supported by the Republic of Moldova, as well as by Romania and the Republic of Lithuania. As for the history and memory of the totalitarian-communist regime’s victims from the Moldavian ASSR, it should be mentioned that the scientific documentation and field work on the territory of ex-soviet Moldavian ASSR necessitated increased efforts on behalf of our research teams, due to the fact that the left bank of Dniester is de facto under the control of Tiraspol separatist administration. In this regard, the first step toward the documentation on the Great Terror period in this region became possible after the establishment of several personal contacts in 2015 that paved the way to our communication with the Association of Victims of Political Repressions from Tiraspol. Therefore, in 2016, we got the real possibility to do fieldwork studies with victims and eyewitnesses of the Great Terror (1937-1938) among the population of this region. One of the case studies that entered into the patrimony of the National Museum of History of Moldova represents the history of Anton Laşchevici’s family, who was condemned on 3 October 1938 by the decision of the Troika № 11 of the Moldavian ASSR to capital punishment by shooting. The collected artefacts (oral testimonies, personal belongings, family photos and documents) were presented within the itinerant exhibition “Testimonies from the Gulag” (curators: Dr. Virgiliu Birladeanu, Ludmila D. Cojocaru, Dr. Elena Postică). The oral history testimonies of Anton Laşchevici’s daughter – Larisa Laşchevici are published in the book collection “Archives of Memory” (editors: Dr. Ludmila D. Cojocaru, dr. Elena Postică, Dr. Lidia Pădureac).

The next step toward the collection of artifacts on Great Terror in the Moldavian ASSR, as a result of large dissemination of the first museographical valorisation, was represented by a growing interest and increasing trust manifested on behalf the local

community of memory from Transnistria after 2020. Inhabitants from the left bank of the Dniester used to address the National Museum of History of Moldova in order to transmit artefacts and share memories about their family members who became victims of the soviet regime during the 1930s. One of the most representative case studies is **Tihon Driga's family**, who was condemned by the decision of the Troika of the Moldavian ASSR to capital punishment by shooting on 25 August 1937. The testimonies revealed by his nephew Ștefan Driga, as well as the family artefacts relating the arrests and deportations of 1930-1931 in Moldavian ASSR, as well as about the crimes of the repressive structures during the Great Terror of 1937-1938, were donated to the National Museum of History of Moldova at the beginning of 2023 and are already reflected in the permanent exhibition of our museum. The openness on behalf of national mass-media to the dissemination of this information among a larger audience is notable, due to the uniqueness and historical value of these testimonies and vestiges.

The third step came as results of our interaction with archaeologists from Tiraspol – the Laboratory of Archaeology of local university, particularly the team conducted by Igor Cetverikov. This made possible the documentation and museographic valorisation at the places of mass-executions practiced by the Soviet administration during the period of Great Terror (1937-1938) in Tiraspol. Our visits of **documentation at the Bastion „St. Vladimir” in Tiraspol** during the summers of 2020-2022 resulted by photo-documentation of mass graves and personal belongings from the period of the Great Terror in the Moldavian ASSR. At the moment, more than 4.600 victims executed at the Bastion „St. Vladimir” on the basis of Troika decisions were uncovered. In some cases, in several graves, due to some personalised objects or certificates, our archaeologist colleagues were able to identify the lists of those executed. Among these had been family members of those persons interviewed (oral history/semi-structured interview) by our museum's specialists: the case of **Andrei Vais's family**. In addition to archaeological investigation, a criminological investigation took place. After this, the artefacts were reburied in a special place, organised in a very modest manner, due to the fact that it is not convenient to the ideology promoted by the separatist administration of Tiraspol.

Therefore, at this moment, the National Museum of History of Moldova can corroborate different sources in order to present to the attention of visitors a museographical discourse elaborated on the basis of a large spectrum of sources: archival documents, oral history testimonies, archaeological artefacts. It should be taken into consideration that the archaeological investigations and museographical documentation related to the Great Terror (1937-1938) in the Moldavian ASSR are realized in very “complex” conditions, and the largest part of the representatives of the separatist regime of Tiraspol are nostalgic for the Soviet Union.

In this regard, we want to express our deepest gratitude for the gesture made by the group of archaeologists from Tiraspol, led by Igor Cetvericov, who made it possible to transmit the **first lot of artifacts discovered in the graves of mass executions during the period of Great Terror (1937-1938) in the Moldavian ASSR to the National Museum of History of Moldova.**

At the moment, all these artefacts are presented as part of the permanent exhibition of the National Museum of History of Moldova – “Soviet Moldova: between Myths and the Gulag” (curator: dr. Elena Postică).

The cooperation established between specialists from Chişinău and Tiraspol toward to deepening of historical knowledge about the victims of the Great Terror in Tiraspol, in spite of all impediments, especially of impediments with political character, will continue in the future. Society must and has the right to know the historical truth about the mass repressions during the period of Great Terror (1937-19138) in the Moldavian ASSR.

PANEL 4: HOW TO POPULARISE KNOWLEDGE AND HOW TO LEARN ABOUT SOVIET REPRESSIONS

Gulag.cz: New Technologies as a Tool for Education and Enlightenment on the Topic of Soviet Repression

Stepan Cernousek

Gulag.cz Association, International Memorial, Czech Republic

Today, I would like to present to you the history of Soviet repressions against Czechs, Czechoslovak citizens, talk about the memory of this history in the Czech Republic, and talk about our organization, how we work with this topic.

I represent the Czech non-profit organization Gulag.cz, which combines archaeological research into the sites of former Gulag camps and research into Soviet repression of the Czechs with work with new technologies, education, and activism. Our main goal is to generate as much interest as possible in such topics among the Czech public.

Our organization was created in 2009, when we organized several expeditions to abandoned Gulag camps in Siberia and Kazakhstan, where we documented the remains of the camps and made panoramic photography, three-dimensional models, then posted everything on the Internet.

We have always actively collaborated with the Memorial Society. We brought their projects “Return of Names” and “Last Address” to the Czech Republic. In 2016, Memorial offered us to create a Czech branch, which we did. Since then, we have organized many projects together. Exhibitions, debates, and now various actions in support of the Memorial, because it found itself in a very difficult situation. Without the Memorial, we would not have access to information, some expeditions would not have taken place, and therefore we try as best we can to help our colleagues preserve their projects and activities, especially in the last 1.5 years, when some Memorial employees were forced to leave Russia and found themselves abroad, including in the Czech Republic.

In addition, one part of our activity is the study of Czech traces of Soviet repression. This topic is not very well known in the Czech Republic, because people here rather focus

on our own Czechoslovakian communist regime, which existed from 1948 to 1989.

We have our own institute of national remembrance, called the Institute for the Study of Totalitarian Regimes; an archive of security services has been created, where the files of the Czechoslovak KGB are stored. This topic is quite well-developed and studied. Dozens

Stepan Cernousek

of historians write hundreds of books and articles on the topic of the Czechoslovak communist regime, and there are various non-profit organizations that do educational projects or collect oral history of the Czech Republic. I would say that the traces of our own communist regime, created with the support of the Soviet Union, have been studied at a fairly high level.

But the topic of repression of the Czechs in the Soviet Union itself was left aside, although these repressions affected many people. Firstly, a fairly large diaspora of Czechs lived on the territory of the Soviet Union, who came there already in the 19th century,

from the times of Tsarist Russia. It is estimated that in the 1930s, about 30,000 Czechs lived on the territory of the Soviet Union. They, of course, were subjected to various types of repression, like the rest of Soviet population. Collectivization, dekulakization during the Great Terror. There was another group, they were just enthusiasts, communists, miners, who lost their jobs in Czechoslovakia and decided to move to the Soviet Union to help build this "heaven on earth." They came to the Soviet Union in large groups and created cooperatives.

A few years ago we created a series of 8-minute videos called "The Czechs and the Great Terror." The Memorial Society in Russia and volunteers in Saratov who got to the archives helped us a lot; from the Tomsk Memorial we received very interesting [memoirs](#) of the descendants of the Czech people who were exiled to Siberia.

There was another group that escaped Nazism and Hungarian fascism from Czechoslovakia in 1939-1940. For the most part these people were from the present-day Zakarpattia region, which was then part of pre-war Czechoslovakia. We are talking about 10,000 people who were arrested for crossing the border illegally and sent to gulags.

After the war, when the Red Army liberated the territory of Czechoslovakia, 10,000 citizens, including Slovaks, Hungarians, and Germans, were deported from the territory of today's Slovakia alone. As for the territory of the Czech Republic, several hundreds of Russians and Ukrainians were deported.

Until now, all the above-mentioned types of repression are not part of the Czech national memory, because perhaps it was not as massive a repression as that carried out against the Poles, for whom, on the contrary, it is present in the collective memory.

We recently did an analysis of Czech textbooks and learned that there is not a single word in any textbook about the Czech trace in Soviet repressions. Therefore, we decided to try to change this. We are now preparing an educational project about Soviet repressions, we call it Gulag XR, or “European Memory of the Gulag.” We are developing a project with partners from Slovakia, Poland, and Germany.

We analyzed textbooks in these countries as well, and it turned out that in Slovakia there is not a single note in the textbooks either. In Poland, on the contrary, it is present because it is part of their history, as they are victims of both the Nazi and communist regimes. Although there were also hundreds of thousands of repressed Germans in the Soviet Union, in Germany this is not present in textbooks, because the Germans do not consider themselves victims of some regime, but on the contrary, they apologize for what they did during the Holocaust and World War II.

Thus, we are looking for joint approaches, and it seems that the history of Soviet repression somehow unites us.

Project [link](#).

HOW AND WITH WHOM TO TALK ABOUT POLITICAL REPRESSION? EDUCATIONAL PRACTICES OF THE PERM-36 MUSEUM

Yulia Balabanova, Viktor Shmyrov, Tatiana Kursina
Perm-36 Virtual Museum project, Kazakhstan

***The Perm-36 Museum of the History of Political Repression
educated not only students and their teachers,
but also officials, including governors.***

Alexander Daniel

Soviet dissident, historian, Memorial employee

According to the historian and dissident Alexander Daniil, whose quote is included in the epigraph, the Museum of the History of Political Repressions “Perm-36” did not just provide education to everyone - from schoolchildren to governors, and it consolidated civil life in the region. It was thanks to the work of the museum that another authoritative scientist, the dean of the Faculty of Economics of Moscow State University, Alexander Auzan, called Perm the capital of civil society. This article is devoted to how the Perm-36 museum managed to earn such a reputation and how this turned out for it.

History of the Perm-36 Museum

So, what is Perm-36? This is the name in samizdat and everyday speech for the corrective labor colony VS-389/36 for especially dangerous state criminals. In the 70s and 80s of the 20th century it was located in the very depths of Russia - in the north of the Perm region near the village of Kuchino. It was a camp with the strictest and most sophisticated isolation of prisoners that ever existed in the USSR. Why were these unprecedented security measures needed? Since 1972, mostly irreconcilable opponents of Soviet power and communist ideology were sent to the camps of the so-called “Perm triangle”, which included the colonies of Perm-35, Perm-36 and Perm-37. There were camps for human rights activists, dissidents, and fighters for the independence of national republics. They were accused of anti-Soviet propaganda, treason and other especially dangerous state crimes.

Humiliating conditions of detention, torture by hunger and cold, arbitrariness of the guards and constant imprisonment in a punishment cell - the system did everything to break the prisoners. In the first half of the 80s, four prisoners of Perm-36 died, all of them were members of the human rights Ukrainian Helsinki Group: Oleksa Tykhy, Valery Marchenko, Vasyl Stus and Yuriy Lytvyn. Among the camp prisoners there were many anti-Soviet Georgians: Merab Kostava, Vakhtang Dzabiradze, Vakhtang Shonia and others - 14 people in total.

Yulia Balabanova

Many of the prisoners in the Perm political camps continued their struggle in captivity. Despite sophisticated isolation, risking health, and sometimes even life, they sent information about their real situation to the outside world. It was these data that launched the processes of struggle for human rights in the USSR throughout the world. It was they who forced Gorbachev to stop political repression and release all political prisoners by the beginning of the 90s. A new era of freedom began in the country, and the barracks of the former political camp Perm-36 were abandoned.

In 1992, historians and activists affiliated with the Perm Memorial organization discovered the remains of the camp. They came up with the idea of reconstructing its buildings, fencing system and creating a museum of the history of political repression on this site. On September 5, 1995, the Perm-36 Memorial Museum of the History of Political Repression was opened on the territory of the former Perm-36 camp.

HISTORY OF THE PERM-36 MUSEUM

Barracks of the special regime section before and after restoration: in the early 90s and early 2000s

Excursions in the museum, 90s

GULAG-PERM36.ORG

Perm-36 Museum of the History of Political Repression

EDUCATIONAL PRACTICES OF THE PERM-36 MUSEUM

1. Involvement. Audience: students, volunteers, donors

The Perm-36 Memorial Museum was not a state museum, it was a grand public project. It took 20 years to restore and museumify the buildings of the former camp, and funding for this work was always insufficient. A lot was done by volunteers: over one and a half thousand people passed through youth volunteer camps! And they touched the history of the country not only with their soul and consciousness, but literally with their skin. Many hundreds of people, dozens of enterprises and organizations provided material assistance and support to the museum, because it was needed by society. And then both volunteers and philanthropists passed on this experience of learning about the terrible history of their

country to a wide circle of relatives, friends and acquaintances And this involvement of a variety of people was no less important for the museum team than the creation of the museum complex.

2. Outreach. Audience: schoolchildren, local communities

For 20 years, the museum's traveling exhibition service has covered almost all cities and schools in the Perm region, and visited all rural libraries and cultural centers. In the absence of the Internet for villages and remote urban areas, this work and the proactive position of museum workers was very important. Over time, the museum opened its own methodological center. The staff not only gave tours of their exhibitions. In schools, they taught specialized lessons on the repressive and political history of the USSR for high school students. In city and village clubs they gave lectures, held conversations with residents, showed documentaries, collected exhibits for the museum collection and oral history.

It should be noted that with the development of the museum, its international connections also strengthened. Therefore, the traveling exhibitions "Perm-36" traveled not only throughout Russia, but also throughout Ukraine, Lithuania, Italy, France and the USA.

3. Expertise. Audience: educational and museum professionals

Special programs in Perm-36 were also created for professional audiences. One of them was an audience of school teachers of history, law, sociology, literature. The museum constantly held seminars for them with the participation of leaders of the Memorial society, famous scientists and human rights activists of the country. Thousands of teachers have passed through these schools and taken field trips to the museum.

In the second half of the 90s, the museum made its partners the departments of education of the Perm region, the Institute for Advanced Training of Education Workers, and the history departments of the two largest universities in Perm. With their participation, the museum developed and replicated teaching aids and lesson materials among teachers. Thus, there was a systematic promotion of the theme of the totalitarian history of the USSR in the educational process of secondary schools.

There were also specialized events for museum workers: Summer and Winter Schools of Museology. One of them was international and brought together specialists working in museums of conscience around the world. It was an exchange of experience on how to talk about the difficult past through museum exhibitions and events. And the second school

was addressed to employees of all, even the smallest and most remote museums of the Perm region: it made the latest technologies and approaches emerging in the museum field available to them.

4. Eventfulness. Audience: intellectuals, civil activists, open-air festival lovers

And, of course, the most significant event organized by the Perm-36 museum was the annual International Civil Forum “Pilorama”. Its name comes from the main stage of the forum - the platform of the mechanism for sawing logs. It was a multi-format forum-festival, which brought together dozens of artists, musicians, painters, as well as politicians, human rights activists, journalists, writers from Perm, Moscow, St. Petersburg and from the other countries. And thousands of spectators came! For three summer days, the Perm-36 museum became a real island of civil freedom and democratic values. Despite the fact that all this has already been consistently destroyed by the Putin regime.

For the museum team, this combination of creative, artistic practices was important: concerts, exhibitions, performances, performances and film screenings and heated, even dramatic socio-political discussions. Although, it would seem, these things are incompatible. Typically you host either a festival or a forum. But, according to Tatyana Kursina, at the Pilorama Forum music, theater, and installations prepared a person’s soul to perceive the most important thing: a conversation about the fate of the country.

The forum's discussion club has become the leading platform for the country's liberal opposition. Since 2012, it has been seriously called the hotbed of the future Russian Maidan. Actually, this was the trigger for the seizure of the museum by the state and the declaration of its creators as foreign agents in 2014. Yes, unfortunately, we lost the real museum, along with the entire collection and funds. The current government facility on the site of a former public museum makes no mention of Soviet dissidents being held there. But in less than 10 years, with the help of hundreds of caring people, we managed to restore a lot. And now these digital archives should take the form of a virtual museum of Perm-36.

Perm-36 today and tomorrow

The “Virtual Museum-Perm-36” project is, first of all, the site gulag-perm36.org. With the support of the International Coalition of Museums of Conscience, we opened it in June 2023. On the site, in addition to news, there are sections devoted to three periods of the camp’s history, as well as the history of the museum and the uniqueness of the historical and architectural complex from the Stalinist gulag, which I have already mentioned.

There is a knowledge base that includes various publications about the museum and its collection, about some famous prisoners, and our own publications.

The main value of this resource today is the database “Prisoners of Perm Political Camps”. This is an alphabetical index with biographical information and documents found in the archives for all political prisoners “Perm-35”, “Perm-36” and “Perm-37” from 1972 to 1990. Currently it is available only in Russian, but volunteers are already translating it into English.

Based on this and other sources, our small team of historians and philologists is developing a series of podcasts on the history of the Perm-36 camp, teaching materials for teachers. We are also now mastering the technology of creating online exhibitions. And most importantly, we are looking for opportunities to launch a regular discussion club “Pilorama”, which would continue the traditions of the discussion platforms of the legendary forum of the same name. Another big project is a mobile application that will allow visitors to the current state museum of Perm-36 to receive alternative and complete information about this place and its history.

Yes, initially our museum was the brainchild of a unique era of civil freedom in Russia. Today's virtual museum is a child of the era of totalitarianism and terrible war. Schools are not ready to host exhibitions about political prisoners; they are busy with propaganda and basic military training. But this is not a reason to give up. Vice versa. We feel that we will be especially needed when our society is again ready to see more than just a heroic myth in its past. When will it be ready to appreciate the true heroism of those who, in the most cannibalistic times, remained human and citizens. We are preparing for this “tomorrow” and bringing it closer.

THE KARTA METHOD - A SOCIAL MOVEMENT FOR DOCUMENTING SOVIET CRIMES

Justyna Avci
KARTA Centre, Poland

The KARTA Center (Ośrodek KARTA) – a Polish independent, non-profit, and non-governmental public benefit organization aiming to document and disseminate the XX and XXI century history of Poland and Central and Eastern Europe in order to strengthen tolerance and democracy.

The underground paper titled “Karta” was originally founded on January 4, 1982 in response to the introduction of martial law in Poland. Initially, it focused on political commentary, presenting human attitudes towards dictatorship. The awareness of the erased memory of the 20th century and falsification of history during the communist period in Poland resulted in turning the focus of the "Karta" towards history.

Among numerous KARTA's activities, three of them should be highlighted as the ones that contributed to a social movement for documenting Soviet crimes: archives, non-fiction literature, and educational contests.

Justyna Avci

Eastern Archive is a particularly notable collection of archives. It was founded in 1987 by the Karta editorial team out of the conviction that it was necessary to give a voice to a hitherto silent community and to do so by recording, archiving, and making available biographic accounts of 20th century history witnesses. The goal was to determinate the fates of Polish citizens in the USSR between 1917 and 1956 (former prisoners of gulags, deportees etc.) and under Soviet occupation (from 17 September 1939); the history of the Eastern Borderlands of the Second Republic and anti-communist armed underground in post-war Poland. The oral history team, while recording interviews with the witnesses, also collected written statements, private documents, and approximately 43,000 photos. Eastern Archive took the shape of a social movement. Volunteers (often anonymous) joined the network, with nearly 200 people all over Poland in only one year.

Currently, KARTA is the largest social archive in Poland, with 6,000 audio-visual records of witnesses to history, 500,000 photographs, and 1,500 linear meters of documents, diaries, and memories.

In 1992 KARTA began research cooperation with the "Memorial" society in Moscow on repression of Polish citizens in the USSR between 1939 and 1956. During the organized "The Conscience Week" in Warsaw, 54 members of the "Memorial" Association" (Russia, Ukraine, Kazakhstan) assisted in gathering information about repressions and people that had been

Remembrance of victims of communism

1992 – beginning of research cooperation with Memorial Society in Moscow on repression of Polish citizens in the USSR in 1939-56

"Week of Conscience" in Warsaw, April 1992

Memory Wall

Karta
Ośrodek

Cooperation between KARTA and "Memorial"

In the following years, “Memorial” collaborators in all former republics of the USSR, including Ukraine, Belarus, Kazakhstan, and Lithuania helped to collect data by researching documents from post-Soviet archives – censuses, transport lists, personal files from prisons and gulags; crime documents from secret archives, reports on categories of repression and numbers of victims. Meanwhile, KARTA gathered 30,000 questionnaires with data on the repressed victims filled out by their families. Until the early 2000s, every year, thousands of letters were being sent to KARTA with requests to search for the missing people in the East.

In 1995, the first volume of “The Index of the Repressed” was issued. Since then, 29 volumes (as well as an online database) were published, with 316,000 verified biographies and 1,200,000 records in the working database, creating a “paper monument” to the victims of communism. In 2013, the database and all materials were submitted to the Polish National Institute of Remembrance.

Since the beginning of its activity, KARTA has been a book and magazine publisher. In the search for methods of resistance against modern dictatorships, the creators of the underground periodical “Karta” guided a pioneering change in the way of telling history from a collective perspective to that of the individual. Dealing with strictly historical topics allowed them to develop reflections with a universal dimension. Through this, the founders of KARTA understood that history could facilitate the road to freedom.

KARTA publishes almost exclusively source texts – diaries, memoirs, accounts, letters, documents of the 20th and 21st century – where history is told by witnesses and participants of events. Thanks to such records, the past becomes closer and more comprehensible. History in this way shows its multidimensionality and complexity while also revealing its human face. KARTA consistently addresses topics that are often forgotten, overlooked, or difficult. It tells the story from different national, social, and political perspectives – giving voice to witnesses of history, participants, and observers of the events described.

Community archivism in Poland has been pioneered by KARTA. On its initiative and efforts, The Centre of Community Archives (Centrum Archiwistyki Społecznej) was established in 2020. The Centre is co-run by the Ministry of Culture and National Heritage and the KARTA. It aims to share knowledge, activate society around its own history, and support initiatives of archivists all across Poland. It helps create new community archives in order to preserve and properly secure as many testimonies of community life as possible.

KARTA’s team introduced and conducted contests as a method of documenting and promoting history. The first three public contests were centered around documentary records like memories, diaries, and letters (1989 “The Eastern Stigma of Recent Polish History”, 1991 “Eastern Borderlands (Kresy) under Occupation 1939–45”, and 1994 “Diaries 1944–89”). Since 1996, the annual contest has been dedicated to high school students as a

practical method of implementing the concept of out-of-school historical education. The other significant objective is to engage and encourage young people to collect historical sources (including witness accounts) from their immediate environment, town, among family, among others. It is essentially a practical application of KARTA's research methods. 15,000 participants took part in 20 editions of the so-called "History at Hand" contests. The 8,000 works that have been received enlarged KARTA's archives. "History at Hand" has been a part of EUSTORY – co-founded by the KARTA Center in 2001 European network of organizers of research competitions for youth in Europe.

In the 1980s, under the rule of communism in Eastern Europe, the search for methods of resistance to dictatorship led the KARTA's creators to the conclusion that processing history and filling in the blank spots helps facilitate the path to freedom. KARTA continues to uphold that conclusion to this day, believing that it is a significant component of the universal path for all societies striving for freedom.

DECOMMUNIZATION, DECOLONISATION, DEIMPERIALIZATION, AND DEIDEOLOGIZATION. 4D POLITICS: THE CASE OF OCCUPIED BELARUS

Alina Koushyk

United Transitional Cabinet of Belarus, Poland

The post-2020 period in Belarus has been marked by a disturbing rise in state-sponsored violence against civil society, particularly violence targeting the national language and culture. This repression, as evidenced by data from PEN monitoring, underscores the urgent need for a reevaluation of Belarus's political landscape.

Despite the nominal independence of Belarus, dictator Lukashenko perpetuates a policy tantamount to occupation against the Belarusian people. This policy hinges on the enduring influence of Russian and Soviet ideology, a submissive colonial mindset that often reduces Belarusians to the status of "younger people."

Realizing the quest for national independence and the freedom of the Belarusian state necessitates a comprehensive 4D political program provided by Belarussian democratic forces, especially by Transitional United Cabinet of Belarus: decommunization, decolonization, de-imperialization, and deideologization.

Alina Koushyk

Decommunization involves the gradual abandonment of Soviet and communist legacies, including toponymy, political and social practices, and control over various organizations.

Decommunization here refers to the process of gradually abandoning the Soviet and communist heritage in toponymy (names of streets, cities, etc.), communist-totalitarian forms of organization of political and social practices, and the regulation and control of the trade union movement or activities of religious organizations. According to the cadastral agency of Belarus, streets like Sovietskaya, Lenina, and Communistskaya in Belarusian cities and villages have a total length of 1,520 km, while the top three nationally-oriented street names have a total length of only about 120 km. However, the experience of individual cities, such as, for example, Molodechno, where the renaming process took place to a significant degree, shows that people are generally receptive to the de-Sovietization of street names and the return of their historical names. Even today, manifestations of communist practices in Belarus, such as voluntary and forced Saturday workers, political information hours at enterprises and institutions, mandatory distribution of university graduates, and control of the trade union movement, persist. Without eliminating such manifestations, the influence of Soviet everyday practices on people's consciousness and behavior will continue. In the words of Belarusian writer and Nobel laureate Svetlana Aleksievich, it's "The triumph of the red man."

Alina Koushyk

Decolonization is a process of reclaiming a dignified national identity, free from derogatory colonial attitudes often perpetuated by Belarusian leaders. It entails a reconnection with the European tradition of Belarus and cherishing the nation's history as part of the Commonwealth of Nations.

Decolonization involves the gradual return of a nation to a positive and dignified self-image, devoid of self-deprecation and insults like "younger brother," "small country," "non-independent culture," and "imperfect language." These derogatory terms have their roots in a long period of colonial practices regarding Belarusian identity and culture. In 2006, Lukashenko famously stated: "People who speak the Belarusian language cannot do anything except speak it because it is impossible to express anything great in Belarusian. The Belarusian language is a poor language. There are only two great languages in the world - Russian and English." He also often refers to Belarus as "a small piece of land" in relation to its territory, which is equivalent to the territories of five Switzerlands or three Georgia (201 thousand km² vs. 40 and 70 thousand km², respectively). This view diminishes the significance of Belarusian history and culture and reflects the outdated myth of the triune East Slavic people, where Belarusians and Ukrainians are cast as "younger brothers." In this context, decolonization means embracing the European tradition of Belarus, honoring its history as part of the Commonwealth of Nations, and enabling Belarusians to regain their dignity and historical pride.

De-imperialization is vital for dispelling myths about the supremacy of Russia and its historical connection to Belarus. This includes rectifying monuments and symbols that undermine Belarusian statehood.

De-imperialization is the process of dismantling imperial myths about the unity of the East Slavic peoples and Russia's leading role in their unification. This involves honoring the heroes and traditions that represent Belarusian heritage, such as Suvorov schools and libraries named after A.S. Pushkin. Even during the years of independence, Belarus has seen the erection of many monuments to Soviet and Russian figures with imperial origins, which cast doubt on Belarus's independence as a state. Eliminating such manifestations of the imperial narrative of the "great Russian world," which regards the territories of independent countries as its ancient lands and a small part of its identity, is crucial for Belarus to attain genuine informational security and independence.

Deideologization requires fostering an atmosphere of equality where diverse viewpoints can coexist. The elimination of imposed state ideologies, such as "Lukashism," is essential for allowing genuine social and political development. A true democracy should encourage free thought without state censorship or pressure.

Deideologization involves creating conditions of equality for all views and ideas on the development of the state and society except those rooted in enmity and violence. It means the absence of state pressure or censorship regarding human and social development and the removal of "state ideology," which dictates a single standard of living and thinking.

Presently, Belarus is witnessing the imposition of a so-called "state ideology," which promotes authoritarian social structures, loyalty to the state and its leader, patriotism, and the suppression of nationalism in favor of state loyalty and mindless social activism for the benefit of the state. This surrogate of the communist ideology that dominated Belarus during the 20th century is named "Lukashism." To bring about change in the country, the dominance of one ideological system that excludes alternative viewpoints and imposes a specific way of thinking and behavior must be rejected. The type of ideology being forcibly introduced in Belarus, unofficially called "Lukashism," is no exception to this need for deideologization.

In conclusion, Belarus urgently requires a holistic transformation encompassing these four dimensions: decommunization, decolonization, de-imperialization, and deideologization. Only through such a comprehensive approach can the nation achieve true independence, change its political system, and restore the dignity of its people.

POPULARISING KNOWLEDGE ABOUT SOVIET REPRESSIONS THROUGH REMEMBERING THEIR VICTIMS. THE EXAMPLE OF THE "LAST ADDRESS" PROJECT IN GERMANY

Melanie Hussinger

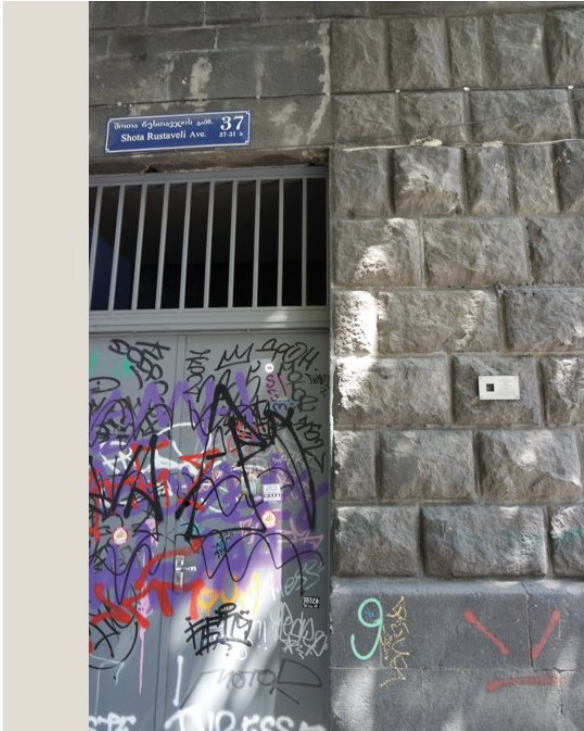
Helmut-Schmidt-Universität Hamburg, Germany

An inconspicuous little sign made of stainless steel travelled and travels as a “carrier of memory” (Astrid Erll) and leaves traces on the post-socialist map. By naming the victims, by individualising them, a popularisation of knowledge about the repressions takes place. The many personal stories of political persecution, which were repeated thousands of times and yet always remained individual, are brought into the public sphere through the Last Address initiative.

Using postcard-sized plaques, the commemorative project brings the names of the politically persecuted to their last places of residence, to their last addresses. Each of the plaques bears seven to eight lines of engraved text: the name, profession, date of birth, date of arrest, date of execution of sentence, and date of rehabilitation. The latter is particularly important, as rehabilitation is a precondition for this form of commemoration. To the left of the text a cut-out square, a missing photograph. The association of the void left by the person torn from their life becomes clear.

Blank spaces, gaps, and outlines belong to the familiar formal languages and creative motifs of the remembrance of the repressions since the 1980s and is taken up by the Last Address project and reinterpreted in a more modern form. At the same time, the standardised signs are a metaphor for the dehumanised and statistical killing under Stalinism. Two years after the Russian initiative was launched, Ukraine and the Czech Republic joined it. The first memorial plaque in Georgia was installed in 2018 for Konstantine Kandareli at Shota Rustaveli Avenue. The first plaque in Germany followed a year later.

The Soviet secret service began its activities, in Germany, including the establishment of so-called special camps, shortly before the liberation of Berlin in 1945 by the Red Army. Between 1950 and 1953, about 1,000 people in the GDR were sentenced to death by Soviet military tribunals and executed in Moscow. The Last Address Germany seeks to remember these politically persecuted people in particular. In recent decades, important steps have been taken to come to terms with the GDR's past as well as the Soviet occupation period. For example, directly after the collapse of the Soviet Union with the so-called exclusive lustration.

Memorial sign dedicated to Konstantin Kandareli, who was shot in 1937. Shota Rustaveli Avenue 37, Tbilisi.

Memorial sign dedicated to Konstantine Kandareli, Tbilisi

Civil servants who held a leading position in the former authoritarian regime or were active in the repressive apparatus were denied access to public office. The establishment of the Federal Foundation for the Reappraisal of the SED Dictatorship in 1998, which has set itself the task of “promoting the comprehensive reappraisal of the causes, history, and consequences of the dictatorship in the Soviet Occupation Zone and the GDR”, as well as the establishment of memorials in former remand prisons or special camps, can be seen as an important step in the state institutionalisation of remembrance. Nevertheless, the history of Soviet political persecution and SED injustice is often obscured beyond the memorials and former border sites. The Last Address in Germany took it upon itself to bring the names of the politically persecuted back into the cities. One of these names is that of Arthur Jubelt.

Born into a publishing family in Zeitz in 1894, Arthur Jubelt joined the German army in 1915 and took part in the First World War. He refused to take an oath to the Weimar Republic in 1920 and resigned from service with the rank of first lieutenant. In 1934 he took over his father's publishing house. From 1943, the publishing house printed a newspaper close to the NSDAP. On 27 April 1945, Jubelt was appointed provisional mayor by American troops. Two weeks after the city was handed over to Soviet authorities, he was removed from this post and shortly afterwards arrested by Soviet intelligence for publishing content influenced by National Socialist ideology.

Arthur Jubelt died in Special Camp No. 2 in Buchenwald in 1947. It was not until the 1990s that attempts were made in Zeitz to publicly rehabilitate Arthur Jubelt, although he was never officially legally rehabilitated by the Russian prosecutor's office. In 1999, Arthur Jubelt was posthumously made an honorary citizen of the city of Zeitz. As an important part of the city's commemoration, a memorial plaque was erected for him on 26 May 2023 on the initiative of the city community.

In superimposed perspective, Jubelt's imprisonment in the Buchenwald special camp illustrates the complex double dictatorship experiences in several biographies of that time. The special camps were instruments of both Soviet denazification policy and occupation policy. The fact that in Germany there is not yet necessarily a consensus in society as a whole and in terms of remembrance policy on whether such controversial biographies should be publicly commemorated as victims of Stalinism and whether they were victims of Stalinism at all, as in the Jubelt case, is shown by the criticism of the Buchenwald memorial after the erection of the Last Address-sign. The Buchenwald Memorial emphasised that the plaque was honouring a publisher who had taken part in the Hitler coup in 1923 and had

Melanie Hussinger

reported approvingly on it in the local newspaper, and whose publishing programme could clearly be located in the anti-Semitic milieu of the Weimar Republic. By publishing the local newspaper, he had supported the Nazi dictatorship, the criticism said.

The commemoration of the victims of Soviet political repressions is not without controversy. In Georgia, for example, there were far-reaching discussions after a memorial plaque was installed in 2019 for Mikhail Levandovsky, who was read as an occupier due to his position as commander of the troops of the North Caucasus Military District after the civil war. Mikhail Levandovsky was shot in 1938.

As multi-layered loaded symbols in public space, the signs of the Last Address can trigger conflicts and discussions. The German example given here can ideally be understood as an expression of a living and dialectical culture of remembrance as well as a possible agonistic form of remembering. Discussions that take place through sign installations for the victims of Stalinist repression in Germany and elsewhere promote knowledge about the mechanisms of repression. They are part of an important social and remembrance policy negotiation process that includes the questions of whom a society wants to remember and whom it does not, and in which cases the pure concept of victimhood is not purposeful.

IDFI

Institute for Development
of Freedom of Information

